

DIŞ POLİTİKA PROGRAMI

DIŞ POLİTİKA ANALİZ SERİSİ 1

**TÜRKİYE – İSRAİL İLİŞKİLERİNDE DÖNÜŞÜM:
GÜVENLİĞİN ÖTESİ**

**GENCER ÖZCAN
KASIM 2005**

created using
**BCL easyPDF
Printer Driver**

Türkiye İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi

Gencer Özcan

Yıldız Teknik Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ GİRİŞ

KESİM I: GERGİNLİK

Kuruluş
Tanıma
Bağdat Paketi'nin Gölgesi
Çevresel Pakt
Türkiye Dış Politikasında Dönüşüm
Altı Gün Savaşı
Yeni Bir Unsur: *Bekaa*
'Elrom Olayı'
Yom Kippur
FKÖ Unsuru
İlişkilerde Soğuma
Lübnan'ın İşgali

II. YAKINLAŞMA

Yakınlaşmanın Alacakaranlığı
Yeni Dinamikler
Kürt Ayrılıkçılığı ve Suriye'ye Karşı İşbirliği
Türkiye-İsrail Eksenli Bölgesel Güvenlik Mimarisi
İşbirliğinin Niteliği
İşbirliğinin Kapsamı
İsrail Güvenliğinde Süreklilik
İsrail'in Stratejik Çevresinde Değişim
Tehdit Önceliklerinde Koşutluklar
'Ufuk Ötesi Tehdit'e Karşı Türkiye-İsrail İşbirliği

III. ÇEŞİTLENME

Ekim 1998 Suriye Bunalımı
Eleştirel Diyalog
Güvenliğin Ötesi
AKP ve İsrail: Bir Geleneğin Kırılması?
Önyargılar, Kuşkular
Yeniden Yumuşama
AB ile Uyum Süreci

SONUÇ

Kaynakça

Elinizdeki çalışma TESEV Dış Politika Programı tarafından bu yıl başlatılan ‘Dış Politika Analiz Serisi’nin ilk kitabını oluşturuyor. Yakında bu kitabı Türkiye’nin Avrupa Birliği ve diğer komşuları ile ilişkilerindeki sorunları ele alan, sorunların aşılması ve çözülmesi için öneriler geliştiren yeni kitaplar takip edecek. Sırada üstünde çok konuşulan serbest dolaşım hakkı, 1974'ten bu yana içinden çıkılmaz hale gelen Ege sorunları, her gün yeni bir boyut kazanan Kıbrıs sorunu, kökenleri tarihten bir türlü kopartılmayan Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve Heybeliada Ruhban Okulu var.

TESEV Dış Politika Programı olarak biz, düzenlediğimiz konferanslar kadar referans niteliği taşıyacağına inandığımız yayınlarımızla da, Türkiye'nin dış politika sorunlarına, teker teker ülkelerle ilişkilerinin düzelmesine, bölgesinin istikrarına katkıda bulunmasına yardımcı olmayı umuyoruz. Amacımız, tartışmalı konularda mümkün olduğunca yapıcı ve çözüm odaklı yayınlarla sorunların doğru algılanabilmesine destek olmak. Türkiye-İsrail ilişkilerini ele alan bu ilk çalışmamızda da bunu gerçekleştireceğimize inanıyoruz.

Kitabın yazarı Gencer Özcan'ın Giriş bölümünde belirttiği gibi, Türkiye-İsrail ilişkileri askeri ve stratejik işbirliğinin çok ötesine gitmiş olmasına rağmen üzerinde görece az çalışılmış bir konu. Oysa İsrail bize pek çok açıdan yakın bir ülke. Üstelik aramızda yoğun ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği var. Ancak iki ülkenin de diğeri hakkında sınırlı bilgiye sahip olduğu bir gerçek. 1948'den bu yana ilişkiler Filistin sorununa endekslenmiş bir şekilde ilerliyor ya da geriliyor.

Artık bu çalkalanmanın bir yerde durulması, Türkiye-İsrail ilişkilerinin kendi mecrasında seyretmesi gerekiyor. Türkiye'nin Ortadoğu'da istikrar unsuru olarak yer alması, sorunların çözümü için kolaylaştırıcı rol oynaması ve hatta İsrail üstünde etkili olabilmesi için, bu ülkeyle ilişkilerini kendi seyrine bırakması kaçınılmaz. Türkiye'nin, Filistin sorununa rağmen ve belki de bunun için İsrail'i kendi önemi ile değerlendirmesi şart.

TESEV açısından da İsrail ve Türkiye-İsrail ilişkileri önemli. İsrail, TESEV'in G-8 Demokrasi Destek Diyaloğu mekanizması içinde eş başkanlık sorumluluğunu üstlendiği

bölgenin kilit ülkelerinden biri. Bu bir ön koşul olmasa da, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde demokrasinin zemin bulup yerleşmesi için İsrail'in taraf olduğu Filistin sorununun çözülmesi yolunda adım atılması bekleniyor.

Vurgulamaya gerek bile yok ama bu kitapta ifadesini bulan görüşlerin tamamı yazara aittir ve hiçbir şekilde TESEV'e mal edilemez. TESEV'in yaptığı, iki ülke ilişkilerinin gelişmesine engel olabilecek bilgi boşluğunu kapatmak için köprü rolü oynamaktan ibarettir. Bizim için önemli olan yapacağımız ve yaptıracağımız çalışmaların bölgenin istikrarına, Türkiye'nin ikili ve çok taraflı ilişkilerinin gelişmesine, dış politikasındaki sorunlarının çözülmesine katkıda bulunmasıdır.

Biz, Dış Politika Programı olarak, gelecek yıl içinde analiz serimizi bölgenin diğer önemli ülkelerini, Filistin sorununu, ve Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde demokratikleşmeyi ele alan çalışmalarla zenginleştirmek, derinleştirmek istiyoruz. Bize bu çalışmalarımızda destek olan başta Yönetim Kurulumuz ve Yüksek Danışma Kurulumuz olmak üzere Açık Toplum Enstitüsü'ne ve elinizdeki çalışmanın oluşmasına katkıda bulunan Friedrich Ebert Vakfı'na teşekkürü borç biliriz.

TESEV'in en büyük şansı her zaman mükemmel araştırmacılarla çalışmak ve onların bulgularını ve görüşlerini kamuoyu ile paylaşmak oldu. Gencer Özcan'ın çalışması için de aynı şey geçerli. Doç. Dr. Özcan bizim için iki ülke ilişkilerinin tarihini ve bugün geldiği noktayı ele alan kapsamlı bir çalışma gerçekleştirdi. Umuyorum bu çalışma siz okuyucular için de, iki ülke ilişkilerinin farklı boyutlarını göstermek açısından ufuk açıcı olur.

Mensur Akgün

Doç. Dr.

TESEV Dış Politika Program Direktörü

ÖNSÖZ

Kitap yazmak insanın kendi başına yaptığı uzun ve heyecanlı, bazen sıkıcı olabilen, hatta zaman zaman başlamış olmaktan pişmanlık duyduğunuz bir yolculuk. Bu yolculuğun en güzel yanı ise yaptıklarınızı ilgiyle izleyen, her istediğinizde erinmeden size yardım elini uzatan arkadaşlarınızın varlığını hep yanınızda duymanız. Önce, Marmara Üniversitesi'nde, daha sonra Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde mükemmel bir akademik çalışma ortamı sağlayan, şimdi artık aramızda olmayan, bölüm başkanımız Prof. Dr. Kemâli Saybaşı'ya teşekkür borçluyum. Saybaşı'nın ardından bu görevi sürdüren Prof. Dr. Aykut Polatoğlu ve Prof. Dr. Fulya Atacan'a da aynı nedenlerle teşekkür etmem gerekiyor.

Dr. Ofra Bengio'nun yardım ve desteği olmadan bu çalışmayı elinizdeki duruma getirmem mümkün olamazdı. Öncelikle sözünü ettiğim yolculuğa beraber çıktık; ben ona ayak uyduramadım. Bu kitapta dile getirdiğim çoğu düşünce onunla yaptığımız uzun tartışmalar sırasında olgunlaştı. Öyle ki izleyen sayfalarda ileri sürdüğüm pek çok düşüncede onun payını ayırt edebilmem artık olanaksız. Ayrıca, son kitabının taslaklarını benimle paylaşarak pek çok tarihsel gelişmeyi herkesten önce öğrenmemi, düşünmemi sağladı. Onun olanaklarını ve düşüncelerini başkalarıyla paylaşırken sergilediği cömertlik benim için ödenmesi olanaksız bir borç olarak duruyor. Sadece kendisinin değil, Schmuël Bengio'nun bu kitapta da kullandığım ortak çalışmalarımızın hazırlanması sürecinde karşılaştığımız gündelik sıkıntıların aşılmasında büyük yardımları dokundu.

Beni varlığından bile haberdar olmadığım pek çok kitaba ulaşmamı sağlayan kitap dostları arkadaşlarım Ümit Şen, Elçin Macar, Vişne Korkmaz, Esat Korkmaz, Serhat Güvenç gazetelerini benimle, eve kadar taşımak inceliğini de göstermek üzere, paylaşan Fazıl ve Alev Fırat, kitabı baştan aşağıya okuyarak özenle düzelten Ayşen Sivrioğlu, hiç yüksünmeden bana İstanbul'un değişik kütüphanelerinden kitaplar taşıyan, çalışmamı ilgilendirdiklerini düşündükleri her şeyi, ve hepsinden önemlisi görüş ve düşüncelerini paylaşan Özden Z. Oktav, Fulya Atacan, Ergun Aydınoğlu, Soli Özel, Serhat Güvenç, Sernur Yassıkaya, Berivan Gökçenay olmasaydı bu çalışmanın eksikleri çok daha fazla olurdu. Görüşmeler için zaman ayıran, görüş ve düşüncelerini benimle paylaşan Hâmit Batu, Rifat Bali, Mario Levi, Ester ve Murat Ruben, Sezai Orkunt, Güner Öztekin, Sönmez Köksal, Alon Liel, Oktay İşcen, Çevik Bir, Ergun Aydınoğlu'na da teşekkür borçluyum

İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Taksim Atatürk Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür borçluyum. Saygı ve güleryüze size yardımcı olmaya çalışan, ışık görmeyen mahzenlerden ağır ve tozlu gazete ciltlerini çıkartan kütüphane çalışanları sadece bu kitabın değil, tüm kitapların gizli kahramanları değil midir?

Bu teşekkürler listesinde Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümündeki öğrencilerime özel bir yer ayırmam gerekiyor. Onların bitirme tezlerinde Türkiye dış politikasının üstünkörü çalışılmış alanlarına ilgiyle eğilerek beni hiç de şaşırtmayan bir başarıyla üstesinden geldikleri çalışmalarından çok yararlandım. Hasibe Tuna, Umut Birsen, Murat Coşkun, Sema Şenel ve Gökçe Bilgin'in bitirme tezlerine kaynakçamda yer vermekten dolayı gurur duyuyorum.

Yakın çevre yaşayanlar bu türden çalışmaların yarattığı sıkıntılara en fazla katlanan insanlar. Benimle evdeki bilgisayarını, masasını paylaşan, uzun yaz günlerinde kendisiyle geçirmem gereken zamanların bu kitap için harcanmasına sessizce seyirci kalan kızım İdil ile uzun çalışma sürecinde sorumluluklarımı üstlenen, elinden geldiğince beni hep destekleyen eşim Hatice'ye teşekkür borçluyum. Yolculuğun yorgunluklarına, gerginliklerin yüküne katlanmak zorunda kalanlar onlar oldu.

Bu benim ilk kitabım. İlk kitabımı bana her zaman daha fazla okumam için destek ve cesaret veren iki iyi insana, babama ve anneme ithaf ediyorum.

KISALTMALAR

AB Avrupa Birliği

AEİA Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması

AET Avrupa Ekonomik Topluluğu

AP Adalet Partisi

ASALA *Armenian Salvation and Liberation Army* [Ermeni Kurtuluş ve Özgürlük Partisi]

BP Bağdat Paktı

CH-53 Cargo Helicopter-53 [Kargo Helikopteri-53]

CHP Cumhuriyet Halk Partisi

CKMP Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

DEİK Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi

DP Demokrat Parti

FHKP-C Filistin Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi

FKÖ Filistin Kurtuluş Örgütü

FP Fazilet Partisi

İHK İsrail Hava Kuvvetleri

İSK İsrail Savunma Kuvvetleri

KDP Kürdistan Demokrat Partisi

KYB Kürdistan Yurtseverler Birliği

MİT Milli İstihbarat Teşkilatı

MNP Mili Nizam Partisi

MSP Milli Selamet partisi

MYK Merkez Yürütme Kurulu

MGK Milli Güvenlik Konseyi

MOSSAD

MSB Milli Savunma Bakanlığı

OPEC *Organization For Petroleum Exporting Countries* [Petrol İhraç eden Ülkeler Örgütü]

PDA Proleter Devrimci Aydınlık

PKK Kürdistan İşçi Partisi

SP Saadet Partisi

SSİA Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması

THKO Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu

THKP-C Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi

TSK Türk Silahlı Kuvvetleri

THK Türk Hava Kuvvetleri

TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

TOBB Türkiye Odalara ve Borsalar Birliği

TÜSİAD Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği

Türkiye -İsrail İlişkilerinde Dönüşüm: Güvenliğin Ötesi

Gencer Özcan *

Giriş

Türkiye ile İsrail arasındaki yakınlaşma gerek ikili ilişkiler düzeyinde, gerekse Ortadoğu ölçeğinde yarattığı sonuçlar bakımından son yılların en ilgi çekici bölgesel gelişmelerinden birisi olarak değerlendirilebilir. İki ülke arasındaki yakınlaşmanın özgül koşullar altında ortaya çıkan konjonktürel bir işbirliği girişimi olduğunu, dolayısıyla zamanla bölgenin hızla değişen dengeleri karşısında sürdürülmesinin mümkün olmadığını ileri süren gözlemciler büyük ölçüde yanılmışlardır. İlişkiler olumsuz bölgesel koşullar, Barış Sürecinde karşılaşılan sorunlar, özellikle Türkiye’de İsrail ile ilişkilere olumsuz yaklaşan partilerin iktidara gelmiş olmasına karşın, öngörülerin aksine, sürekli bir gelişme çizgisi ve dayanıklılık sergilemiştir. genel çizgileriyle çalışmanın iki amacı vardır. Çalışma ilk olarak ikili ilişkilerin doksanlı yılların ilk yarısından itibaren açık, sürdürülebilir ve gelişme eğilimi sergileyen bir ilişkiye doğru evrilmesinin ardında yatan nedenleri irdelemektedir. İkinci olarak, çalışma ilişkiye yön veren dinamiklerin nasıl bir değişim sergilediği, bu değişimin ardında yatan nedenleri anlamaya çalışmaktadır.

Soğuk Savaş sırasında bölgesel gelişmelerin yarattığı koşullar yüzünden, iki ülke arasındaki işbirliği alanlarının ulusal güvenliğin örtülü konularıyla sınırlı kaldığı, adeta gözlerden uzak bir biçimde sürdürüldüğü görülür. İsrail, 1948’den beri yaşadığı kuşatılmışlık kaygısını aşabilmek için bölgenin önemli ülkelerinden birisi olarak gördüğü Türkiye ile ilişkilerine her zaman özel bir önem vermiştir. Ancak, doksanlı yıllara gelinceye kadar Ortadoğu politikasından kaynaklanan sınırlamalar nedeniyle, Türkiye’nin İsrail’e yönelik yaklaşımları bu ülkenin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştır. 1991 yılına kadar Türkiye İsrail’den gelen diplomatik temsil düzeyinin yükseltilmesi taleplerine olumlu yanıt vermeyecektir. Kasım 1956’da temsil düzeyinin düşürülmesi, Aralık 1980’de diplomatik ilişkilerin sınırlandırılarak temsil düzeyinin ikinci kâtiplik düzeyine indirilmesi kararlarının Ankara tarafından alınmış olması ilişkinin asimetrik niteliğine işaret etmektedir. Ancak doksanlı yıllara gelindiğinde ilişkinin asimetrik niteliği değişime uğrayacaktır. İsrail açısından bakıldığında, Türkiye ile yakınlaşmayı gerektiren yeni nedenlerin -İsrail savunma

* Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

sanayii için Türkiye'nin bir pazar oluşturması, İsrail Hava Kuvvetleri personelinin farklı koşullarda eğitim olanaklarına gereksinim duyması, vb.- ortaya çıkmasına karşılık, stratejik işbirliğini başlatmak konusunda bu kez Türkiye'nin daha istekli davranan taraf olması ikili ilişkilerin tarihi bakımından bir yeniliktir.¹

Körfez Savaşı sonrasında izlenen bölgesel gelişmeler, bir yandan, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini engelleyen sınırlamaların ortadan kalkmasına, öte yandan da, iki ülkenin tehdit değerlendirmelerinde ortak noktaların belirginleşmesine neden olmuştur.² Öncelikle, Ortadoğu barış süreci ile birlikte, Türkiye, İsrail ile ilişkilerini Arap ülkelerinin baskısından bağımsız bir biçimde yürütebileceği bir ortama kavuşmuştur.³ İkinci olarak, Türkiye'nin Arap ülkelere duyduğu ekonomik gereksinim azalmış, dolayısıyla bu ülkeler Türkiye üzerinde baskı uygulama mekanizmalarından birisini kaybetmiştir. Ayrıca, Arap ülkeleriyle yaşanan çeşitli sorunlar Türkiye-İsrail ilişkilerine ivme kazandıran etkenleri harekete geçirmiştir. İkili ilişkiler, doksanlı yılların ilk yarısında askeri eğitim ve savunma sanayii alanında işbirliği, tasnif edilmiş bilgi değişimi, üçüncü ülkelerin de katılımıyla gerçekteştirilen tatbikatlar düzenlenmesi gibi konuları da kapsayan bir çeşitlilik kazanmıştır. Somut işbirliği konularının yanısıra, iki ülkenin ulusal güvenlikten sorumlu üst düzey yetkilileri arasında bölgesel tehdit değerlendirmelerinin ele alındığı düzenli danışma toplantılarının da yapılması, ikili ilişkilerin derinlik kazandığını gösteren somut bir işaret olarak değerlendirilebilir.

Yakınlaşma, İsrail'in bölgedeki kuşatılmışlık kaygısının ortadan kalkması bakımından bir dönüm noktası olarak nitelendirilmektedir. Ürdün ve Türkiye ile de yakınlaşan ikili ilişkiler, İsrail'in Ortadoğu'da yaşadığı süreğen soyutlanmışlık duygusundan arınmasına yardımcı olmuştur. Bir bölge ülkesi olarak İsrail'in varlığını onaylayan nitelikteki bu ilişkiler, Tel Aviv'de algılanan yaşamsal tehdit düzeyinin azalmasına yol açmıştır. Ancak, İsrail'in Türkiye ile stratejik ölçekli bir işbirliğinden kazanımları bununla sınırlı kalmamış, gözlemcilerin üzerinde özellikle durduğu gibi, Türkiye ile yakınlaşma süreci İsrail'e stratejik bir derinlik kazandırmıştır. Ayrıca, İsrail'de benimsenen yeni güvenlik anlayışında, Türkiye ile işbirliğinin, askeri tesislerin ortak kullanımı ve deneyim

öğretim üyesi.

¹ Amickam Nachmani, "A Triangular Relationship: Turkish Israeli Cooperation and Its Implications for Greece," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Orientale et le Monde Turco-Iranien*, (1999) no.28, s.154..

² George E. Gruen, "Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations," *Israel Affairs* C. 1, no.4, Yaz 1995, s.53.

³ Ayşegül Sever, "The Arab-Israeli Peace Process and Turkey Since the 1995 Interim Agreement," *Turkish Review of Middle Eastern Studies* C.9, (1996-1997) s.122.

değişimi gibi, askeri konularla sınırlı, teknik ve içe dönük bir yardımlaşma anlaşması olmanın ötesinde, geniş kapsamlı bir girişim olarak değerlendirildiğini gösteren belirtiler bulunmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde 1947 Taksim kararından başlayarak Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin Soğuk Savaş sırasında geçirdiği evreler yeniden gözden geçirilmektedir. Bu bölümde stratejik yaklaşmanın tarihsel arka planı gözden geçirilirken, pek çok çalışmanın üzerinde durmadığı, ancak doksanlı yılların yaklaşmasını başlatan önemli dinamiklerin altı çizilmektedir. Birinci bölümün kapsadığı döneme ilişkin çalışmaların aşması gereken en önemli sorun arşivlerin açılmamış olmasıdır. Türkiye’de arşivlerin açılmamış olması, ya da açılmış olanların sınırlı sayıda belge içeriyor oluşu bu dönemi ayrıntılı olarak incelemek isteyen araştırmacıları yabancı kaynaklara bağımlı kılmaktadır. Başbakanlık Arşivinde tasnif dışı bırakılan belgeler soğuk savaş dönemi boyunca izlenen politikaların bir bütün halinde kavranabilmesine olanak verecek ölçüde kapsamlı bilgiler içermemektedir. Türkiye dış politikasının karanlıkta bırakılmış bir dönemine ilişkin bazı değerlendirmeler yapmak olanağına ancak İsrail arşivlerinin açılmasıyla birlikte kavuşulmuş olması üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur.

Soğuk Savaş yıllarında ikili ilişkileri inceleyen önemli çalışmalar arasında ilk akla gelenler Amickam Nachmani, George E. Gruen, Soysal, Ofra Bengio ve Çağrı Erhan’ın⁴ çalışmalarıdır. George Emanuel Gruen’in Turkey, Israel and the Palestine Question, 1948-1960: A Study of the Diplomacy of Ambivalence, başlıklı doktora tezi başvurduğu kaynakların çeşitlilik ve zenginliği bakımından ilişkilerin ilk on yılını inceleyen en kapsamlı çalışma özelliğini korumaktadır.⁵ Ofra Bengio’nun *The Turkish Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*⁶ başlıklı çalışması ikili ilişkilerin yakınlaştığı iki önemli dönem üzerinde yoğunlaşmakta, özellikle 1958-1966 arasında iki ülke arasındaki yakınlaşmaya yön veren dinamikleri İsrail Devlet Arşivleri belgeleri ışığında incelemektedir. Bengio’nun gün ışığına çıkardığı belgeler ikili ilişkilerin günümüze kadar karanlıkta kalmış bazı gelişmelerini aydınlatmaktadır. Çağrı Erhan’ın *Turkish Israeli Relations in a Historical Perspective* başlıklı monografisi ikili ilişkilerin yarım yüzyıllık geçmişini kamuya açılan yeni belgelerden yararlanarak incelemektedir. Bunun dışında temel kaynaklar olmak özelliği

⁴ Çağrı Erhan, *Turkish Israeli Relations in a Historical Perspective*, Londra, Frank Cass ve ASAM, 2003.

⁵ George Emanuel Gruen, Turkey, Israel and the Palestine Question, 1948-1960: A Study of the Diplomacy of Ambivalence, Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia University,

⁶ Ofra Bengio, *The Turkish Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, New York, Palgrave-Macmillan, 2004.

taşıyan bazı çalışmaların Ankara'nın Ortadoğuya yönelik politikalar bağlamında olmak üzere İsrail ile ilişkilere değindiği görülmektedir. Ömer Kürçüoğlu⁷ ve Ayşegül Sever'in çalışmaları bu açıdan ele alınabilir. Kaldı ki bu çalışmalar Soğuk Savaş yıllarının son yirmi yılını kapsamamaktadır. Bu nedenlerle, ilk bölümde başka çalışmalarda kullanılan olguların yeni bilgiler ışığında yeniden ele alınması, gözden geçirilmesi, özellikle de yetmişli ve seksenli yıllara ilişkin eksikliklerin tamamlanarak daha bütün bir resme ulaşılması amaçlanmaktadır.

İkinci bölümde Körfez Savaşını izleyen dönemde izlenen gelişmeler ayrıntılı olarak incelenmektedir. Ancak, ikinci bölümün kapsadığı dönem araştırmacılarından hak ettiği ilgiyi görmüştür. Efraim İnbar'ın *The Israeli-Turkish Entente* başlıklı monografisi, Aytekin Dursunoğlu, *Stratejik İttifak* başlıklı çalışması, Philip Robins'in *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*⁸ başlıklı kitabında yer alan ayrıntılı "Embattled Alliance" başlıklı bölüm, Mahmut Bali Aykan'ın, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemi Ortadoğu'sunda Türkiye'nin İsrail'e Karşı Politikası (1991-1998)* ve başka çalışmalar doksanlı yılları ayrıntısıyla irdelemektedir.⁹

Üçüncü bölümde ise Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerine yön veren dinamiklerin zaman içinde geçirdiği değişimi incelemektedir. Böylesi bir inceleme geçtiğimiz onyıll boyunca ikili ilişkilerin hangi etkenlerin etkisi altında geliştiği, bu etkenlerin ikili ilişkileri yönlendirme potansiyellerini koruyup korumadığına ilişkin sorulara yanıt vermemizi sağlayacaktır.

I. GERGİNLİK

Kuruluş

Avrupa'da savaşın bitişiyle başlayan ve İsrail devletini tanınmasına kadar uzanan süreçte Türkiye'nin Filistin politikası Ankara'nın döneme özgü öncelik ve endişelerini yansıtır. Türkiye savaşı izleyen dönemin özgül koşullarının bir sonucu olarak Sovyetler

⁷ Ömer Kürçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası, 1945-1970*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972.

⁸ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Londra, Hurst & Company, 2003.

⁹ Bu dönemi inceleyen çalışmalar arasında, Hüseyin Aykol, *Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri*, İstanbul, Öteki, 1998; Alptekin Dursunoğlu, *Türkiye İsrail Stratejik İttifakı*, İstanbul, Anka, 2000; Ofra Bengio ve Gencer Özcan, "Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and Its Alignment with Israel," *Middle Eastern Studies*, C. 37, No. 2, 2001, s.51-92; Sermur S. O. Yassıkaya, Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğinin Sınırları-Siyasi ve Ekonomik Sonuçları Bakımından, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yayınlanmış yüksek lisans tezi, 2003.

Birliği'nden gelen baskı politikasını karşılayabilmek için öteki müttefiklerin desteğini aramaktadır. 1945'in ikinci yarısından başlayarak ABD'den istediği desteği alamayan Türkiye, gereksindiği desteği sınırlı ölçüde olmakla birlikte İngiltere'den alabilecektir. Bu desteği sağlama alabilmek için İngiltere'nin Ortadoğu'da korumaya çalıştığı düzenin sürdürülmesine destek olacaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin önceliği, Irak ve Ürdün gibi İngiltere yanlısı Haşimi hanedanlar tarafından yönetilen ülkelerle ilişkilerini yakınlaştırmak olacaktır.¹⁰ Buna karşılık, İngiltere ile başta göç konusu olmak üzere anlaşmazlık içinde olan Yahudi Ajansı'nın faaliyetlerine de kuşkuyla yaklaşılmakta, ajansın kibbutz vb. uygulamaları Ankara'da kaygı uyandırmaktadır. Bu nedenlerin bir sonucu olarak, Türkiye sorunun başlangıç döneminde Arap ülkeleriyle birlikte davranacak, Mayıs 1947'den Taksim Kararına kadar yapılan 13 oylamada Arap ülkeleriyle birlikte davranıp Arap olmayan iki ülkeden birisi –ötekisi Afganistan- olacaktır. Mayıs 1947'ye gelindiğinde Türkiye, Afganistan ve beş Arap ülkesiyle birlikte, Yahudi Ajansı'nın BM Genel Kurulunda Filistin sorununa ilişkin konuşma yapma hakkı tanınmasını isteyen tasarıya, Ajansın dolaylı olarak tanınmasına yol açacağı gerekçesiyle, olumsuz oy verecektir.¹¹

Türkiye BM'deki Arap yanlısı çizgisini 29 Kasım 1947'de yapılan Taksim Kararına karşı oy vererek sürdürecektir. Taksim Kararına karşı çıkılmasında kurulacak Yahudi devletinin Sovyet yanlısı olabileceği, sonu belirsiz çatışmalara yol açarak bölgeye istikrarsızlık getireceği, sonuçta bölgede Sovyetler Birliği'nin müdahalesine uygun bir ortam yaratacağı gibi endişeler rol oynamıştır.¹² 28 Şubat 1948'de *Ulus*'ta yayınlanan bir yazıda Taksim Kararında ısrar edilmesi durumunun “bitip tükenmez bir mücadeleye kapı açmaktan başka bir şey[e]” yol açmayacağı öngörüsüne yer verilmektedir.¹³

İsrail'in kuruluşundan sonra Ankara'nın politikasını aşamalı olarak değiştirdiği görülecektir. İsrail'in kurulmasından sonra başlayan savaşın ilk aşamasında muhtemelen Arapların kazanacağı öngörüsüyle, İsrail'i tanımaktan kaçınan Ankara Aralık 1948'de çatışmaların yatışmasından sonra tutumunu değiştirmeye başlayacaktır. 12 Aralık 1948'de BM Genel Kurulu tarafından oluşturulmasına karar verilen Filistin Uzlaştırma Komisyonu'na Türkiye ABD ve Fransa'nın yanı sıra üçüncü ülke olarak katılacak ve

¹⁰ Majid Khadduri, *Independent Iraq: A Study in Iraqi Politics from 1932 to 1958*, 2. baskı, Londra, 1960, s. 343-345'den aktaran Gruen, *Turkey, Israel and the Palestine Question*, s. 26-27.

¹¹ Gruen, *Turkey, Israel and the Palestine Question*, s. 21-22 ve 22-24.

¹² M. Faik Fenik, bu endişeleri, “Filistin komünistleştiği takdirde, Rus baskısı yukarıdan aşağıya doğru değil, aşağıdan yukarıya doğru Türkiye'ye de tevcih edilmiş olacaktır.” sözleriyle dile getirecektir. Mümtaz Faik Fenik “Filistin'de Çarpışan Menfaatler,” *Vatan*, 1 Mayıs 1948.

¹³ “Filistin'de Kıpçak Fırtınalara Hazırlık, *Ulus*, 28 Şubat 1948.

yönetim çevrelerine yakınlığı ile tanınan Hüseyin Cahit Yalçın¹⁴ komisyonda temsilci olarak görevlendirilecektir. Pek çok gözlemci Türkiye'nin bu komisyona seçilerek görev almasını Türkiye'nin Filistin sorunu karşısında Arap yanlısı politikalarından ayrılması bakımından bir dönüm noktası olarak değerlendirmektedir.¹⁵ 1949 yılı başlarına geldiğinde Ankara için İsrail'in tanınmasının artık bir zamanlama sorunu olduğu anlaşılmaktadır.

Taksim Kararından İsrail Devletinin kuruluşuna kadar geçen süre içinde izlenen politika değişikliği nasıl açıklanabilir? Değişimde en önemli rolü oynayan etkenlerden birisi ABD'nin İsrail'i tanımak konusunda sergilediği politika olmuştur. 1947 yılı başlarında İngiltere'nin Ortadoğu'daki taahhütlerini yerine getiremeyeceğini, Filistin sorununun BM aracılığıyla çözümlenmesini isteyerek Filistin'den çekilme kararını açıklaması, buna karşılık Başkan Truman yönetiminin Ortadoğu'da İngiltere'nin bıraktığı boşluğu dolduracak politikalara yönelmesi, Türkiye'nin Truman Doktrini kapsamına alınması vb. gelişmeler Türkiye'yi bölgede ABD'ye koştur politikalar izlemeye yöneltecektir.

Bir başka etken ise İsrail'in savaş sırasında gösterdiği askeri başarıdır. Özellikle 1948 Savaşında İsrail ordusunun üç cephede birden Arap ordularına başarıyla direnmesi Ankara'da gıpta ile izlenecektir. Sözgelimi, İsrailli diplomatlar, "Arapların zayıflıkları ile İsrail'in güçlülüğü arasındaki çelişkinin güce saygı gösteren ve gücü ne kadar acımasızca sergilenirse o kadar çok takdir eden Türklerde [İsrail'e yönelik] hayranlık uyandırdığına" değinmektedir.¹⁶

Tanım

Filistin'de savaşın sona ermesinden sonra Ocak 1949'da büyük devletler İsrail'i tanımaya başlayacaktır. ABD'nin 31 Ocak 1949'da İsrail'i *de jure* olarak tanıma kararını açıklamasından sonra Türkiye'nin de benzer bir adım atacağına ilişkin belirtiler artacaktır. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak 8 Şubat 1949'da Anadolu Ajansı'na verdiği demeçte, hükümetin resmen tanıma işlemini "Filistin'deki tavassut vazifesinin sona ermesine

¹⁴ Yalçın'ın üyeliği sırasındaki tutumu Arap basınında eleştiri konusu olacaktır. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.30. Arap basınına Yalçın'a yönelik olarak dile getirdiği, "Yahudilere yardım ve Yahudi menfaatlerini tercih etmek bakımından Yahudi murahhaslardan daha ileri gitmek" suçlamaları Türkiye basınında da yankı bulacaktır. Bakınız: Ömer Rıza Doğrul, "Lozan Uzlaştırma Komisyonunun Faaliyetleri Dolayısıyla," *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1949.

¹⁵ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.30; George G. Gruen, "Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations," *Israel Affairs*, C.I. No.4, Yaz 1995, s. 44.

¹⁶ İsrail'in Ankara maslahatgüzarlığı tarafından Walter Eytan'a gönderilen tarihsiz rapor, Israeli State Archives [ISA] 2411/33, aktaran: Amicam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece - Uneasy Relations in the East Mediterranean*, Londra, Frank Cass, 1987, s. 26.

birakmayı uygun” gördüğünü belirtecektir: “İsrail Devleti bir vâkiadır. 30’dan fazla devlet tanımıştır. Arap temsilcileri de İsrail temsilcileriyle konuşmaktadırlar. Türkiye’ye gelince, Uzlaştırma Komisyonunda vazifemizi daha iyi görebilmemiz için bugünkü durumumuzu değiştirmemeği daha faydalı buluyoruz.”¹⁷ İzleyen günlerde ise, Yahudi göçmenlerin Türk bayraklı gemilerle Filistin’e gitmelerine izin veren bir kararname yayınlanacaktır.¹⁸ *Filistin Uzlaşma Komisyonu* Türkiye temsilcisi Hüseyin Cahit Yalçın Mart ayı başlarında değerlendirmelerini bir rapor halinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’ye sunacak, raporda Türkiye’nin İsrail’i derhal tanınması gerektiğini belirtecektir.¹⁹ Aynı günlerde, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas, İsrail Ajansının Türkiye muhabirine “diplomatik münasebetler kurulur kurulmaz memleketimize gelecek İsrail heyetini memnunlukla kabul edeceğini” söyleyecektir.²⁰

Türkiye, İsrail’i 28 Mart 1949’da *de facto* olarak tanıyacak, karar kamuoyuna *Ulus*’ta yayınlanan tek cümlelik bir haberle, “Hükümetimiz İsrail’i resmen tanımaya karar verdi” duyurulacaktır.²¹ *Cumhuriyet* Ankara’nın aldığı kararın Arap devletlerinin İsrail ile müzakerelere başlamak suretiyle “zımnen veya serahaten tanınmasından” sonra alınmış olduğuna dikkat çekecek, böylelikle “Arab dostlarımız ve komşularımıza karşı beslemiş olduğumuz sevgi ve saygı[nın] belirtildiğini ileri sürecektir.”²² Yavuz Abadan ise *Ulus*’da İsrail’in devlet olarak tanınması için gerekli fiili ve yasal koşulların tamamlanmış olduğunu, tanıma kararının gecikmesini “Arap alemine karşı beslemekte devam ettiğimiz sevgi ve saygı duygularının en şaşmaz delili” olarak değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.²³

Hüseyin Cahit Yalçın’ın tanıma kararından sözetmeksizin Arap ülkelerine övgülerde bulunduğu yazısı ilgi çekicidir. Yalçın, uzlaşma komisyonundaki görevi sırasındaki gözlemleriyle bezediği yazısında Arap ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğuna karşı savaşmış olmalarından ne kadar pişman olduklarını vurguladıktan sonra, Türkiye’nin İsrail’i tanınmasının Araplara karşı duyulan derin sempaside herhangi bir azalma anlamına

¹⁷ *Ayin Tarihi*, No. 183 (Şubat 1949)’dan aktaran Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası*, s.32.

¹⁸ Bali, *Aliya*, 171-172.

¹⁹ “Filistin Sulhü İçin Sarfedilen Gayretler,” *Cumhuriyet*, 4 Mart 1949, “B. Hüseyin Yalçın Bu Akşam Beyrut’a Gidiyor,” *Ulus*, 17 Mart 1949, ve Gruen, “Dynamic Progress in Turkish-Israeli Relations” s. 44.

²⁰ “Türk İsrail Ticaret Münasebetleri,” *Ulus*, 19 Mart 1949.

²¹ “Hükümetimiz İsrail’i Resmen Tanımaya Karar Verdi,” *Ulus*, 29 Mart 1949. Ayrıca Sebilülreşad Dergisi çevresinin İsrail’in kuruluşu dönemine ilişkin tutum için, bakınız: Sıdıka Gökçe Bilgin, *Sebilülreşad ve Büyük Doğu Dergilerinin Arap-İsrail Çatışmalarına Bakışı*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

²² “İsrail Devletini Resmen Tanımaya Karar Verdik,” *Cumhuriyet*, 29 Mart 1949.

²³ Yavuz Abadan, “İsrail’in Tanınması,” *Ulus*, 30 Mart 1949.

gelmeyeceğini belirtmektedir. Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini bu kadar yakından ilgilendiren bir kararın hemen ardından yayınlanan yazısında Yalçın'ın İsrail'in tanınması kararına tek bir sözcükle bile değinmemesi dikkat çekicidir. Yalçın'a göre "kardeşlik ateşi derin ve kuvvetli" olması nedeniyle, "zaman ve siyasi ayrılık Türk ile Arap arasındaki ruhî ve kalbî bir ayrılık husule getirmemiş[tir]", "Hafif rüzgârlar[a]" benzeyen son gelişmeler bu kardeşliği söndürememiş, "[b]ilâkis küller uç[muş], ancak, "ateş, taze ve canlı meydana çık[mış]tır." Kısa bir süre öncesinde İnönü'ye İsrail'in tanınması gerektiğini önermesine, ve bu yazıyı da tanıma kararını izleyen günlerde kaleme almış olmasına bakıldığında, Yalçın adeta 'timsah gözyaşları' dökmektedir:

"Arap bugün bedbahttır. Tarihin en talihsiz, en hazin ve gamlı günlerini yaşıyor. Lâyık olmadığı acı bir mağlûbiyet onda derin bir infial, ruhî bir isyan, mânevî bir galeyân uyandırmıştır. Bedbahttır ve yaralıdır. Bu felâket günlerinde gözlerini bilâihtiyar, pek tabii olarak bize çevirmiştir. *Vaziyetimizi anlıyor; imkânlarımızı biliyor.* Hayale kapılıp da olmayacak şeyler istemeye kalkmıyor. Bizden de beklediği bir şefkat ve muhabbet nişanesidir: bir kardeşlik ve mânevî tesanüt hissidir. Bu hislerin bizde ziyadesiyle mevcut olduğunu, müşterek tarihin mirası olarak ruhumuzun derinliğinde yaşayan rabitaların hiçbir zaman kırılmadığını, Arabistan'ın ve Araplığın mukadderatına candan alakadar olduğumuzu kendi hesabıma onlara teminettim."²⁴

Tanıma kararının ardında bir dizi etkenin varlığından söz edilebilir. İlk olarak kararın Türkiye'nin Batı güvenlik yapılanması içindeki yerini sağlama alacağı, özellikle de NATO'ya girişi konusunda kolaylık sağlayacağı beklentisiyle alındığı üzerinde durulabilir. Tanıma kararı, Ankara'nın izleyen aylarda imzalanacağı açıklanan Atlantik Paktı'na Türkiye'nin de kabul edilmesi, bu olmazsa Akdeniz'de Türkiye'nin de yer alacağı benzeri bir paktın kurulması için girişimlerini yoğunlaştırdığı günlere rastlamıştır. Tanıma kararının ardında yatan bir başka neden ise Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında izlediği azınlıklar politikası, özellikle de *Varlık Vergisi* uygulamaları yüzünden ABD ve İngiltere kamuoyları katında uğradığı itibar kaybını düzeltmek olabilir.²⁵ Ayrıca, 25 Ocak 1949'da İsrail'de yapılan seçimlerde komünist partinin çok az oy alması da Türkiye'de bu ülkenin siyasal geleceğine ilişkin kaygıların ortadan kalkmasına neden olmuştur. Son olarak tanıma kararının alınmasından Ankara'nın ABD'den beklediği kredilerinin alınabilmesi için bu ülkedeki Yahudi finans çevrelerinin yardımcı olacağı beklentisinin rol oynadığı ileri sürülebilir.²⁶ Nitekim, İsrail'in tanınması kararı 24 Mart 1949'da, Dışişleri Bakanı Sadak'ın

²⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, "Arap Memleketlerinde Türkiye," *Ulus*, 5 Nisan 1949.

²⁵ Ayhan Aktar ve Soli Özel, "Turkish Attitudes vis-a vis the Zionist Project," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Oriental et le Monde Turco-Iranien*, (1999) no.28, s 134-135.

²⁶ Gruen, *Turkey, Israel and the Palestine Question*, s.9-10.

Nisan ayı başında gerçekleştireceği ABD ziyareti öncesinde yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında alınacaktır.²⁷

İsrail'in Ankara'ya atadığı ilk diplomatik temsilci Eliahu Sasson elçi statüsünde diplomatik delegasyon başkanı olarak 9 Ocak 1950'de Cumhurbaşkanı İnönü'ye güven mektubunu sunacaktır. Sasson'un yanı sıra müsteşarı Uriel Heyd de göreve başlayacaktır. Buna karşılık Seyfullah Esin daimi maslahatgüzar olarak 7 Ocak 1950'de İsrail'de göreve başlayacaktır.²⁸ Sasson'un Mayıs 1948'e kadar Yahudi Ajansı'nın Arap ülkeleriyle ilgili bölümün başkanlığını yürütmüş olması bağımsızlık sonrası dönemde ise Dışişleri Bakanlığında Ortadoğu Bölümünün başına getirilmesinin yanı sıra Ürdün ile yürütülen barış görüşmelerinde baş müzakereci olarak görev yapmakta olması gibi önemli özelliklerinin bulunması, İsrail'in Türkiye ile ilişkilerine verdiği önemi gösteren bir işaret olarak değerlendirilecektir. Sasson'un Türkçeye hakimiyeti ve bölgesel konularda sahip olduğu derin bilgi kısa süre içinde Ankara'da görüşleri en fazla merak edilen diplomatlardan birisi durumuna gelmesine neden olacaktır.²⁹ Özellikle güven mektubunu sunduğu sırada İnönü'nün Sasson ile bölgesel konulara ilişkin uzun bir sohbete koyularak birkaç dakika sürmesi beklenen töreni alışılmadık ölçüde uzatması diplomatik çevrelerde ilgi ve hayret uyandıracaktır.³⁰

Bağdat Paktının Gölgesi

Diplomatik ilişkilerin kurulmasını izleyen ilk yıllar Ankara'nın NATO'ya alınma girişimlerini yoğunlaştırdığı bir döneme rastlayacaktır. Kore Savaşı sırasında Arap ülkelerinin tersine İsrail'in BM Güvenlik Konseyi kararlarını desteklemesi ilişkilerin daha da yakınlaşmasına neden olacaktır. İki ülke arasında ilk ticaret anlaşması 4 Temmuz 1950'de imzalanmış, askeri alandaki işbirliği de hızla gelişmiştir. Türkiye-ABD ilişkilerinde Yahudi lobilerin etkili olmaya başlaması da kuruluş yıllarına özgü bir başka gelişmedir. Ellili yıllar boyunca, ABD mali yardımlarının kesintiye uğraması ve Kıbrıs sorunu gibi konularda Yahudi lobisinin desteğine başvurulacaktır.³¹

²⁷ Bali, *Aliya*, 206.

²⁸ Sevsen Aslantepe, "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 794-795.

²⁹ Nachmani, *Israel, Turkey and Greece*, s. 4-5.

³⁰ Gruen, *Turkey, Israel and the Palestine Question*, s.123.

³¹ Nachmani, *Israel, Turkey and Greece*, s. 51-52 ve s. 54.

Türkiye, NATO'nun kuruluşundan sonra, örgüte girişine yardımcı olur beklentisiyle, İngiltere'nin tasarladığı bölgesel güvenlik düzenlemelerini destekleyecektir.³² Arap ülkelerini kapsayan bir bölgesel güvenlik düzeni kurma çabaları Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimi bakımından olumsuz bir ortam yaratacak, iki ülkenin açık bir işbirliğine yönelmesine engel olacak, örneğin, temsil düzeyinin büyükelçiliğe yükseltilmesi için yapılan hazırlıklar rafa kaldırılacaktır. İsrail, Arap ülkelerini bir araya getirecek bir güvenlik düzenlemesinin ancak İsrail'in güvenliği pahasına gerçekleştirilebileceği öngörüsü ile girişime karşı çıkacak, Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini Arap ülkelerini pakta katılmaya ikna etmek için feda edebileceği olasılığından kaygı duyacaktır.³³ Zaman içinde bu kaygıların yersiz olmadığı görülecektir. 6 Kasım 1955'te, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Ürdün'e yaptığı ziyaret sırasında, Doğu Kudüs'te yaptığı konuşmada, "haksız bir tecavüze uğraması durumunda" Türk ordusunun Ürdün ordusunun "yanında olacağını" açıklayacaktır.³⁴ Bağdat Paktının [BP] kuruluş sürecinde Ankara'nın Filistin sorununa ilişkin söyleminde belirgin bir değişim gözlenecektir. Başbakan Menderes BP'nin imza töreni için gittiği Bağdat'ta "Filistin meselesinin halledilmesini[n]" "cihan sulhu davasına büyük bir hizmet teşkil edeceğini" belirtecek,³⁵ 19 Kasım 1955'te "Filistin meselesinin hal sadedinde başta müttefiki Irak olmak üzere bütün Arap memleketlerini memnun edecek her hal çaresini hararetle karşıla[nacağını] ve ona müzahir olmağı siyasetinin [hükümetin] ana prensiplerinden biri added[ildiğini]" söyleyecektir.³⁶

Nitekim, BP'ye temel oluşturan belgelerden birisi olan, 12 Ocak 1955 tarihli Türk-İrak Ortak bildirisinin 4. paragrafı, yapılacak anlaşmanın 'bağıtlı taraflara yöneltilecek saldırılara birlikte karşı konulması için aralarında işbirliği yükümlülüğünü içereceğini' vurguluyordu. Ayrıca, BP'nin 26 Şubat 1955'te imzalanması sırasında, Irak Başbakanı Nuri Es-Said ile Başbakan Adnan Menderes arasında "Filistin konusundaki BM kararlarının uygulanması için iki ülkenin sıkı işbirliği içinde çalışmak üzere mutabık" kalındığını bildiren mektupların verişilmesi,³⁷ İsrail'in kaygılarını derinleştiriyordu.³⁸ İsrail'in

³² Haziran 1951'de beliren Ortadoğu Komutanlığı [ODK] tasarısında Ankara'nın da rol üstlenmesini isteyen İngiltere'nin bu yöndeki çabaları için bakınız: Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, s.

³³ Ayşegül Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Ortadoğu 1945-1958*, İstanbul, Boyut, 1997, s. 128-129.

³⁴ "Türk Dış Siyaseti," *Zafer*, 24 Aralık 1955.

³⁵ "Başvekil'in Bağdat'taki Beyanatı," *Zafer*, 25 Kasım 1955.

³⁶ "İsrail-Arap İhtilafı Hakkında Başvekilin Beyanatı," *Zafer*, 20 Kasım 1955.

³⁷ Ortak bildirinin metni için, bakınız: İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991) s. 499 ve. 503-504.

³⁸ Nachmani, *Israel, Turkey and Greece*, s. 74.

kaygılarını yatıştırmak üzere DP Hükümeti İsrail Hükümetine paktın ikili ilişkileri etkilemeyeceğine ilişkin güvence verecektir.³⁹ 28 Ocak 1955'te Başbakan Menderes İsrail elçisinin "İrak'ın, Bağdat Paktını İsrail'e karşı kullanmak istemesi halinde Türkiye'nin buna karşı çıkacağına dair güvence verip veremeyeceği" sorusunu "Türkiye'nin yüzde 90 ihtimalle böyle bir isteğe karşı çıkacağı garantisini verebileceği[ni]" söyleyerek yanıtlıyordu. Nitekim, İsrail'in BP'ye ilişkin endişelerini yüksek perdeden dile getirmesi ikili ilişkilerin yıpranmasına yol açacak, 1955 yılı ortalarından başlayarak diplomatik temaslar gözle görülür bir biçimde azalacaktır.⁴⁰

1956 Süveyş Bunalımı Ankara'ya İsrail ile ilişkileri bakımından yeni bir açmazla karşı karşıya bırakacaktır. Batı merkezli bir güvenlik düzenlemesi olan BP'nin kurulması ve genişletilmesi için İsrail'e yönelik söylemini sertleştiren Menderes hükümeti, BP'nin kurucusu/koruyucusu konumundaki İngiltere'nin başını çektiği bir operasyon karşısında bu tutumunu sürdüremeyecek, bunalım sırasında İngiltere ve Fransa, dolayısıyla İsrail'i destekleyen bir çizgi izlemek zorunda kalacaktır. Bunalımın ilk aşamasında Menderes, Süveyş sorununun yalnızca İngiltere ve Mısır'ı ilgilendiren ikili bir sorun olmadığını, bir bağımsızlık ya da özgürlük sorunu olarak değerlendirilemeyeceğini, Türkiye'yi de ilgilendiren küresel bir niteliği olduğunu, dolayısıyla da kanalın savunulması için gerekli önlemler alınmaksızın boşaltılmaması gerektiğini dile getirmekteydi. Ancak, 26 Ekim 1956'da İsrail'in başlattığı İngiltere ve Fransa'nın katılımıyla gerçekleştirilen ortak harekât ile kanal bölgesinin işgal edilmesi, Türkiye'nin izlediği İngiltere yanlısı politikanın da bütünüyle açmaza girmesine neden olacaktır. Ankara bir yandan, İngiltere ve Fransa'nın Nasır'a "anladığı dilden konuşmasından" hoşnutluk duyarken, öte yandan, Arap ülkelerinden gelen baskının da etkisiyle BM Genel Kurulunda işgali kınayan tasarıya karşı oy kullanacaktır.⁴¹ BP'ye üye ülkelerin İsrail ile ilişkilerini kesmesi yönünde gelen baskıları sonucunda Türkiye, 26 Kasım 1956'da İsrail ile ilişkilerin temsil düzeyini maslahatgüzarlığa düşürecek, Filistin konusunda haktanır bir çözüme varılmadan görevine dönmek üzere, Büyükelçi Şefkati İstinyeli'yi geri çektiğini açıklayacaktır.⁴² Ana muhalefet partisi CHP

³⁹ Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında*, s. 129.

⁴⁰ Akay Develioğlu ve Ömer Kürkçüoğlu, "Arap Olmayan Devletlerle İlişkiler," Baskın Oran, (der.) *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (İstanbul: İletişim, 2003, 8. Baskı) s. 645. Develioğlu ve Kürkçüoğlu 1955 yılı ortasından itibaren "Ankara'daki İsrail elçiliğinin diplomatik fonksiyonunu yitirerek, bir gözlem misyonuna indirildiğini" belirtmektedir.

⁴¹ Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası," Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der, 2004, 3. Baskı içinde s.191-193.

⁴² "Elçimizi Çekmemiz Pek Hayret Uyandırmadı," *Ulus*, 28 Kasım 1956.

yayın organı olan *Ulus*'ta karara yönelik eleştiriler dikkat çekicidir. Bülent Ecevit *Ulus*'ta yayınlanan makalelerde Ortadoğu'ya yönelik dış politikanın Arap ülkelerine bağıtlı kalmasını eleştirecek, Arap ülkeleri arasındaki “birliğin sun'i” olduğunu vurgulayarak İsrail ile ilişkilerin temsil düzeyinin düşürülmesi kararının yanlış olduğunu savunacaktır.⁴³

Türk diplomatların İsraili meslektaşlarına her şeyin ‘eskisi gibi’ devam edeceği teminatını vermelerine karşın, karar İsrail’de düş kırıklığı uyandıracaktır.⁴⁴ Gerçekten de izleyen birkaç yılın gelişmeleri ikili ilişkilerin bambaşka bir çizgi izlemesine neden olacaktır. Suriye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşmanın özellikle Süveyş Bunalımı ve Eisenhower Doktrini sonrasında ivme kazanması Ankara’da kaygı ile izlenecek, iki ülke arasında, danışmalar ve istihbarat değişimi sürdürülecektir. 1957 yılından başlayarak iki ülke yetkilileri arasında, bazen Türkiye’de bazen değişik Avrupa kentlerinde ve ABD’de gerçekleştirilen görüşmeler yapılacaktır. Bu görüşmelere İsrail tarafından Dışişleri Bakanı Golda Meir, Meir’in danışmanı konumunda bulunan Reuven Shiloah ve Ankaradan sonra Roma’ya atanan Büyükelçi Eliyahu Sasson katılacaklardır. Ortadoğu konusundaki bilgi ve deneyimi, Ankara’da geniş bir tanıdık ağına sahip olması ve Başbakan Adnan Menderes ile kişisel yakınlığı nedeniyle Sasson bu görüşmelerin gerçekleştirilmesinde kilit rol oynayacaktır. Sasson Aralık 1957’de Başbakan Menderes’le Paris’te görüşecek, Menderes’ten ikili işbirliğinin artırmasını, BP toplantılarında alınacak İsrail karşıtı kararları engellemesini isteyecek,⁴⁵ Başbakana 8 Ocak 1958’te gönderdiği mektupta bu isteklerini yineleyecektir.⁴⁶ Sasson Ocak 1958’de Roma’da bu kez de Genelkurmay Başkanı İbrahim Feyzi Mengüç ile görüşecektir. 1958 baharında Dışişleri Bakanı Golda Meir Türkiye’ye gizli bir ziyaret yapacak, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Marmara Denizinde bir gemide görüşecektir.⁴⁷ Ancak, bu gizli görüşmelerin somut sonuçlara yol açması için bölgede bir başka depremin daha yaşanması gerekecek, Ankara İsrail’in yakın işbirliği çağrılarını ancak Bağdat’ta 14 Temmuz’da meydana gelecek darbeden sonra olumlu yanıt verebilecektir.

Çevresel Pakt

⁴³ Bülent Ecevit, “Suçlu Kim,” *Ulus*, 5 Kasım 1956; “Yanlış Hesap Bağdat’tan Dönecek mi?,” *Ulus*, 13 Kasım 1956; “Türk Elçisi Niçin Geri Çağrıldı?,” *Ulus*, 28 Kasım 1956; “Türkiye’nin Hatası,” *Ulus*, 1 Aralık 1956.

⁴⁴ Warren to Secretary of State, [Warren’dan Dışişleri Bakanına] 9 Aralık 1956, 6 82.83/1-258’den aktaran Sever, *Soğuk Savaş Kuşatmasında*, s.170.

⁴⁵ Bengio, *The Turkish Israeli Relationship*, s.42.

⁴⁶ Eliyahu Sasson’un Başbakan Adnan Menderes’e gönderdiği 8 Ocak 1958 tarihli kişisel mektup, BCA, Başbakanlık Muamelat Umum Müdürlüğü, No. 030.126.814.2’den aktaran Erhan, *Turkish Israeli Relations in a Historical Perspective*, s.27.

14 Temmuz 1958 Irak Devrimi Ankara'nın Ortadoğu politikasında köklü değişimlere yol açmıştır. Devrim öncelikle, DP'nin en önemli dış politik yatırımlarından birisi olan BP'nin çöküşünü simgeliyordu. Türkiye'nin kurulması ve yaşaması için büyük çaba harcadığı bir bölgesel güvenlik örgütünün en önemli halkası böylelikle devre dışı kalıyordu. Ayrıca, devrim Türkiye'nin bölgedeki en yakın Arap müttefikini kaybetmesi anlamına gelecek, Ankara'daki çevrenme kaygılarını artıracaktır. Sonuncu olarak da, devrimin askeri bir darbe biçiminde gerçekleşmesi Ankara'da zaten yüksek olan siyasal gerilimi daha da artıracak, isyan sırasında DP önderleriyle kişisel dostluk ilişkisi olan Başbakan Nuri Said Paşa'nın öldürülmesi hükümet çevrelerinde şok etkisi yaratacaktır.

İsrail ise bir yandan Irak'ta "kötüleşen" durumdan dolayı kaygılanırken, öte yandan da Türkiye ile 'Çevresel Pakt' stratejisini uygulayabilmek için uygun koşullardan yararlanarak Ankara ile yakınlaşmak için yeni girişimler başlatacaktır. Başbakan David Ben Gurion, Reuven Shiloah'ı devrimi izleyen haftalarda Etyopya ve Ankara'ya gönderecektir.⁴⁸ Shiloah'ın Ankara'daki ziyareti sırasında bölgesel durumu görüştüğü, iki ülke arasındaki işbirliği alanlarını geliştirmek konusunda önerilerde bulunduğu, muhtemelen daha üst düzeyde bir toplantı için hazırlık çalışmaları yaptığı anlaşılmaktadır.⁴⁹ 29 Ağustos 1958'de Türkiye'ye gizlice gelen Başbakan David Ben-Gurion ile Menderes'in başkanlık ettiği üst düzey heyetler arasında yapılan gizli görüşmeler sırasında iki ülkenin askeri, diplomatik ve güvenlik alanlarında örtülü işbirliği yapması kararlaştırılacaktır. Görüşmelerde Shiloah bir liste okuyarak işbirliği konularının dökümünü yapacaktır. Diplomatik alanda gerek hükümetler, gerekse kamuoyları katında ortak çalışmalar yapılması kararlaştırılırken, ekonomik alanda dış ticaret hacminin artırılması için önlemler alınması konusunda anlaşmaya varılacaktır. Güvenlik alanında ise istihbarat paylaşımı, acil durumlarda karşılıklı yardımlaşma için ortak planlama yapılması vb. konular üzerinde anlaşmaya varılacaktır. Yakın askeri ilişkilerin kurulmuş olmasına ve İsrail'in görüşmeler yapıldığını uluslararası kamuoyuna açıklamak istemesine karşın, Arap ülkelerinin tepkisinden çekinen Türkiye'nin isteği üzerine, görüşmeler gizli tutulacaktır. İsraili diplomatlar ise diplomatik temsil düzeyinin yeniden yükseltilmesi için Ankara'ya baskı yapacaklardır. 29 Ağustos 1958 görüşmeleri sırasında Menderes Ben-Gurion'a ikili ilişkileri büyükelçilik düzeyine çıkartılacağı sözünü verecek; ancak, altmışlı yılların başında Başbakanlık yapacak olan

⁴⁷ Bengio, *The Turkish Israeli Relationship*, s.42.

⁴⁸ Erhan, *Turkish Israeli Relations in a Historical Perspective*, s.28.

⁴⁹ Haggai Eshed, *Reuven Shiloah -The Man Behind the Mossad: Secret Diplomacy in the Creation of Israel*,

İsmet İnönü ve Suat Hayri Ürgüplü İsraili yetkililere aynı konuda sözlerini yinelemiş olsalar da, sözün yerine getirilmesi için otuz yılı aşkın bir sürenin daha geçmesi gerekecektir.⁵⁰

29-30 Ağustos 1958 görüşmelerinden sonra, gizli üst düzey ziyaretlere devam edilecektir. Askeri delegasyonlar ilk kez 15 Ekim 1958’de bir araya gelerek bir askeri işbirliği anlaşması üzerinde çalışmaya başlayacaktır.⁵¹ İsrail askeri çevreleri tarafından “çok yakın” ve “özel ilişki” olarak nitelendirilen işbirliğine İsrail genelkurmayı “*Merkava*” kod adını verecektir.⁵² Tasnif dışı bırakılan İsrail kaynakları askeri işbirliği konuları arasında istihbarat paylaşımı, görüş alışverişi, ve savunma sanayi alanında teknik bilgi değişimi yapılması gibi konuları sıralamaktadır. Türk diplomatlar da bu dönemde iki ülkenin yakın bir istihbarat değişimi gerçekleştirdiğini kaydetmektedir.⁵³ Bu konuda en dikkat çekici olgu iki ülke askeri yetkililerinin Suriye’yi hedef alan bir ortak harekât planı hazırlamış olmalarıdır. Plan muhtemelen Nisan 1959’da İsrail Genelkurmay Başkanı Haim Leskov’un Ankara’ya yaptığı gizli ziyaret⁵⁴ sırasında son biçimini alacaktır. Plan uyarınca, hava ve deniz kuvvetlerinin katılımıyla gerçekleştirilecek ortak bir harekât yapılması öngörülmektedir. Hazırlanmasında İsrail Genelkurmayının harekâtlar bölümünün başında bulunan İzak Rabin’in etkili rol oynadığı sözkonusu planın varlığı gerek İsrail,⁵⁵ gerekse Türk askeri kaynakları tarafından doğrulanmaktadır.⁵⁶

İsrail ile yakın askeri ilişkiler altmışlı yılların ortalarında ivme kazanan dış politikada değişim arayışları doğrultusunda Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasıyla çelişmesi nedeniyle Nisan 1966’da dondurulacaktır. Eldeki bilgiler, askeri yetkililer tarafından aniden yapılan bir açıklama ile İsrail’e bildirilen kararın özgül bir nedene dayanmadığını, kararın genel dış politika tercihleri doğrultusunda alınmış bir karar olduğunu ortaya koymaktadır.⁵⁷

Londra, Frank Cass, 1997, s. 304. Dipnot 7.

⁵⁰ Bengio, *The Turkish Israeli Relationship*, s.43-44 ve 49.

⁵¹ Eshed, *Reuven Shiloah* s.305-314.

⁵² Bengio, *The Turkish Israeli Relationship*, s.52.

⁵³ Zeki Kunalp, *Sadece Diplomat: Hatırat*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1980, s.135

⁵⁴ Public Record Office, “From Ankara to Foreign Office,” FO 371/142277, VR103440, April 14, 1959’dan aktaran Erhan, *Turkish Israeli Relations in a Historical Perspective*, s.29.

⁵⁵ Bengio, *The Turkish Israeli Relationship*, s.52-53.

⁵⁶ Sezai Orkunt, *Türkiye ABD Askeri İlişkileri*, İstanbul, Milliyet, 1978, s. 384. Dönemin Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Daire Başkanı Emekli Amiral Sezai Orkunt ile 22 Kasım 2002 tarihli mülakat.

⁵⁷ Karar Genelkurmay Başkanı Cemal Tural tarafından İsrail askeri ataşesi Baruh Gil Boa’ya 26 Nisan 1966’da açıklanmıştır. Boa’nın şaşkınlıkla karşıladığı karar için somut bir gerekçe gösterilmemiştir. Kararın oluşumuna katkıda bulunan askeri yetkililer arasında bulunan Genelkurmay Başkanlığı İstihbarat Başkanı Sezai Orkunt kararın özel bir neden yüzünden alınmadığını belirtmiştir. Orkunt, kararın İsrail ile yakın askeri ilişkiler sürdürmenin maslahatgüzarlık düzeyindeki diplomatik ilişkilerle uyumsuzluk içinde bulunması nedeniyle alındığını söyleyecektir. Emekli Amiral Sezai Orkunt ile mülakat, 22 Kasım 2002, İstanbul.

Dolayısıyla İsrail ile ikili ilişkiler, ABD ile ittifak bağlarının gözden geçirildiği, Arap ülkeleriyle yakınlaşma çabalarının ivme kazandığı ve Sovyetler Birliği ile üst düzeyde diplomatik ziyaretlerin gerçekleştirildiği yeni dönemde gelişme olanaklarından yoksun kalacaktır.

Dondurulma kararına karşın iki ülke arasındaki örtülü işbirliği bütünüyle askıya alınmayacaktır. Örneğin, Ağustos 1966'da bir Mig-21'in Irak'tan İsrail'e kaçırılması sırasında Türkiye'de bulunan -muhtemelen İncirlik'te- bir üste yakıt ikmali yapmasına izin verilecektir.⁵⁸ Ayrıca, TSK'nın bazı tedariklerinin -paraşüt gibi- İsrail'den yapıldığı, Almanya'ya satılmak üzere ortak havan topu üretimi gibi girişimler başlatıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, aynı dönemde İsrail Hava Kuvvetlerine Türkiye'de eğitim olanağı sağlandığı, İran'a gönderilen -bir kısmı Iraklı Kürt isyancılara aktarılacak olan- askeri yardım malzemesinin taşınması sırasında Türkiye hava sahasının kullanılmasına izin verildiği bilinmektedir.⁵⁹

Türkiye Dış Politikasında Dönüşüm

Türkiye, altmışlı yılların ortalarından başlayarak, ağırlaşan ekonomik sorunlarına çözüm bulabilmek, değişen uluslararası ortama uyum sağlayabilmek ve Kıbrıs konusunda gereksinim duyduğu diplomatik desteği bulabilmek için dış politikasında yeni açılımlara yönelecektir. Başbakan Menderes'in Sovyetler Birliği'ne yapmayı tasarladığı, ancak 1960 darbesi yüzünden gerçekleştirilemeyen ziyaret bu açılımın ilk işaretlerinden birisi olarak görülebilir. Ekim 1962'de Küba Füze bunalımı ile birlikte Türkiye'nin NATO üyeliği ve ABD ile ilişkileri konusunda ilk hayalkırıklıkları oluşacak, muhalefet çevrelerinde ülkenin ittifak politikalarını sorgulayan sesler yükselmeye başlayacaktır. Sorgulama Aralık 1963'te Kıbrıs'ta çatışmaların başlamasıyla birlikte gelişen olayların da etkisiyle ivme kazanacak, önceleri sadece hükümetin Kıbrıs politikasını hedef alan eleştiriler 1965'ten itibaren Türkiye'nin dış politikasını sorgulayan genel bir tartışmanın yolunu açacaktır.⁶⁰

Dönüşümün bazı işaretleri Ortadoğu politikasında da gözlenecektir. Resmi açıklamalarda sıklıkla "Arap ülkelerinin haklı davaları ve meşru haklarından" söz edilecek, özellikle Filistinli mülteciler sorununa yakın ilgi gösterilecek, "Arap memleketleri meşru

⁵⁸ Nezh Tavlş, "Türk İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri," *Avrasya Dosyası* C.5, No. 1 (İlkbahar 1999) s. 82-83.

⁵⁹ Bengio, *The Turkish Israeli Relationship*, s.53.

⁶⁰ Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997, s. 108, 205.

davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebil[ecekleri]" belirtilecektir.⁶¹ Buna karşılık, Arap yanlısı tutum İsrail karşıtı bir çizgiye kaymayacak, Arap ülkelerinin İsrail ile ilişkilerin kesilmesi yönündeki istek ve telkinleri Ankara'da kabul görmeyecektir. Nitekim bu dönemde yapılan Arap yanlısı çıkışlarda bile dengeli bir yaklaşımın izleri sürülebilir. Dışişleri Bakanı Çağlayangil 1967 yılının bakanlık bütçesi ile ilgili "tenkit ve telkinlere" yanıt verirken Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler geliştirmek için İsrail ile ilişkilerden vazgeçilmeyeceğini, "Türk hükümetinin siyasetinde ipotek" olmadığını vurgulayacaktır.

Dış politikamız üzerinde cereyan eden müzakerelerde Arap ve İsrail mes'elelerini çok sık bahis konusu ettik. Her şeyden evvel şunu bilmekte fayda vardır. Filistin asırlarca Osmanlı hakimiyetinde kalmış bir toprak parçasıdır. O zaman içinde bir İsrail doğmadı, İsrail devletini de biz icad etmedik. İsrail devleti doğarken bunun bölgede bir huzursuzluk yaratacağını Birleşmiş Milletlerde ifade ettik. Ancak vücut bulduktan sonra tanıdık. Milletlerarası münasebetlerde 'benim dostumla dost ol' demek ne kadar doğru ise, "benim düşmanımla dost olma" demek de o kadar mümkün değildir. Türk hükümetinin siyasetinde ipotek yoktur. Türkiye'nin İsrail ile normal münasebetleri vardır ve bu münasebetler hiçbir biçimde Arap dostlarımız aleyhinde olmamıştır. Arap dostlarımız başka devletlerle dost olurlarken nasıl şart koşmuşlarsa, Türkiye için de böyle bir teklif ileri sürülüyor, yahut böyle bir teklif Türk devleti tarafından kabul edilmiyor."⁶²

Altı Gün Savaşı

Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı sırasında Arap ülkeleri yanlısı bir tutum sergileyecektir.⁶³ Hükümet gerginliğin arttığı günlerde yaptığı açıklamada politikasını saptarken "komşuları ile iyi dostluk münasebetleri çerçevesi içerisinde Türkiye ile Arap memleketleri arasında mevcut yakın ilişkileri de göz önünde bulundur[duğunu]" vurgulayacaktır.⁶⁴ İzleyen günlerde bunalım Milli Güvenlik Kurulu gündemine getirilecek,

⁶¹ Girgin, T.C. *Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız* s.53. 3 Kasım 1965'te açıklanan hükümet programı bir bütün olarak, gerek içeriği, gerekse biçimi bakımından önceki hükümet programlarından ayrılmaktadır. Melek Fırat, bu programda gözlenen değişikliği "AP'nin ideolojik tercihlerinin bir sonucu" olarak değil, "uluslararası sistemin değişen koşullarının ve bu koşullara, ekonomik gereksinimlerinin de zorlamasıyla, Türkiye'nin uyum gösterme çabalarının bir sonucu" olarak nitelendirmektedir. Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası*, s. 205.

⁶² "Dışişleri Bakanlığı Bütçesi ile İlgili Tenkit ve Telkinlere Dışişleri Bakanının [İhsan Sabri Çağlayangil] Cevabı," *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, No.29, Şubat 1967, s. 40.

⁶³ Altıgün Savaşında çeşitli siyasal partilere yakın basın organlarının değerlendirme ve tutumları için, bakınız: Murat Coşkun, *1967 Arap İsrail Savaşı ve CHP Yanlısı Basın*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi [YTÜ İ.İ.B.F.] Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005; Sema Şenel, *1967 Arap İsrail Savaşı ve Adalet Partisi Yanlısı Basın*, İstanbul, YTÜ İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005; Hasibe Tuna, *1967 Arap İsrail Savaşına ANT Dergisinin Bakışı*, İstanbul, YTÜ İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

⁶⁴ "21 Mayıs'ta Toplanan Bakanlar Kurulu Tebliği," *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, No.32, Mayıs 1967, s. 103. İfadenin yazılış biçimi "komşular" sözcüğüyle Sovyetler Birliği başta olmak üzere tüm komşuların mı, yoksa, Arap ülkeleriyle ilişkilerinin mi kastedildiği konusunda soru işaretleri uyandırmaktadır.

ayrıca Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerindeki büyükelçileri Ankara'ya çağrılarak, 22-24 Mayıs 1967 tarihleri arasında bir danışma toplantısı düzenlenecektir.⁶⁵ Toplantı sonrasında Kahire'ye dönen Büyükelçi Semih Günver, muhataplarına Türkiye'nin "Birleşik Arap Cumhuriyetini son siyasi ve stratejik kararları almaya sevkeden sebepleri takdir ettiğini", ayrıca, "Arap ülkelerinin sadece kendi ulusal hükûmranlıkları ve çıkarlarını korumaya niyetli olduklarına inanmakta" olduğunu bildirecektir. Günver bu görüşme sırasında hükümetinin, "Türkiye'de bulunan NATO üslerinin Arap ülkelere karşı girişilecek bir müdahalede kullanılmasına izin vermeyeceğini", ayrıca "Suriye sınırında askeri yığınak yapmayacağını" bildirecektir.⁶⁶ Nitekim savaşın başladığı 5 Haziran günü Ankara'da yapılan açıklamalarda Türkiye'deki üslerin Arap ülkelere karşı bir müdahale için kullanılmasına izin verilmeyeceğine dikkat çekilecek, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 6 Haziran'da Cumhuriyet Senatosunda üslerin kullanılıp kullanılmayacağına ilişkin bir soruyu yanıtlarken, "Bugünkü iktidarımız zamanında memlekette mevcut ve NATO anlaşmasının 3. maddesine göre kurulmuş müşterek tesislerin Türk Hükümetlerinin arzu, rıza ve muvafakati hilafına bir oldu bittiye meydan vermesine imkan yoktur." diyerek hükümetin kararlılığını vurgulayacaktır.⁶⁷ Savaşın kaderinin belli olduğu 7 Haziran günü sabaha karşı, Başbakan Demirel tarafından Mısır Devlet başkanı Nasır'a gönderilen 'teselli ve destek' mesajı Arap ülkelere yönelik politikanın yaşadığı değişime ışık tutmaktadır:

Ekselans Cemal Abdül Nasır,

Bu mukadderat saatinde Türk milletinin kardeş Arap ülkeleri halkalarına karşı olan dostluk ve kardeşlik hislerini belirtmek isterim. Temennimiz en kısa zamanda Arap ülkelerinin meşru haklarını koruyacak, haklı ve adil bir sulhun tesisidir. Hükümetin, bu gayenin sağlanması için elinden gelen her gayreti sarfedeceği hususunu zatı devletlerine temin etmek isterim.

Saygılarımla.

Süleyman Demirel.⁶⁸

Hükümet savaşı izleyen günlerde yaptığı açıklamalarda "kuvvet istimali ile toprak ilhakına taraftar olmadığını" belirterek, İsrail'i işgal ettiği topraklardan çekilmeye davet edecektir.⁶⁹ Ayrıca, Sovyetler Birliği tarafından BM Genel Kurulunda Ortadoğuda son

⁶⁵ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, No.32, Mayıs 1967, s. 34.

⁶⁶ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, No.32, Mayıs 1967, s. 41.

⁶⁷ "Ortadoğu Durumu Dün Senato'da Tartışıldı," *Cumhuriyet*, 7 Haziran 1967.

⁶⁸ Semih Günver, "Nasır'dan Bugüne Türk-Mısır İlişkileri: Buzların Çözülmesi Yıllar Aldı," *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1985. Mesaj metninin ilk taslağı İlter Türkmen tarafından hazırlanmıştır.

⁶⁹ "Demirel: "Zorla Toprak Alımına Taraftar Değilim'," *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1967.

durumu ele alacak bir oturumun yapılması için getirilen öneriyi destekleyecektir.⁷⁰ BM Genel Kurulunun 19 Haziran 1967’de başlayan olağanüstü toplantısının 22 Haziran günü yapılan oturumunda söz alan Dışişleri Bakanı Çağlayangil, Türkiye’nin “ülke genişlemesi konusundaki anlaşmazlıkların çözümlenmesi veya müzakerelerde avantajlı bir durum elde edilmesi maksadile kuvvet kullanmasına veyahut, çözüm yollarının hazırlanmasında hareket noktası olarak emrivâkilerin kabulüne müsaade edemeyeceğini” vurgulayacaktır. Konuşmasının son bölümünü İsrail’e yönelik eleştirilere ayıran Çağlayangil, İsrail’i BM Genel Kurulu ve Güvenlik Konseyinin aldığı tüm kararlara uyarak BM ilkelerine bağlılığını kanıtlamaya davet edecek, “[t]ekrar savaşa girişmekten ve barışın yeniden tesisini daha da güçleştirmekten başka bir tesiri olmayacak emri vâkiler ihdas eylemekten” kaçınması için uyardıktan sonra Türk halkının Kudüs’teki “kutsal yerlere gösterdiği büyük ilgiyi” hatırlatacaktır.⁷¹

Knesset’in 28 Haziran 1967’de kabul ettiği bir kanunla İsrail hükümetine devletin kanun, egemenlik ve yönetimini Eretz İsrail’in parçalarından birine [Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze gibi, G.Ö.] uygulamakla yetkili kılması Türkiye’nin de sert tepkisine yol açacaktır.⁷² Türkiye, BM Genel Kurulunun 4 ve 14 Temmuz 1967 tarihlerinde aldığı ve İsrail’i Kudüs’ün uluslararası statüsünü değiştirmemesi konusunda uyaran karar tasarılarını Genel Kurula sunan ülkeler arasında yer alacaktır.⁷³ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 3 Ekim 1967’de BM Genel Kurul toplantısı sırasında, Kudüs’ün “Ortadoğu’da Türkiye’yi ilgilendiren konuların başında geldiğini” belirterek, İsrail’in “Genel Kurul kararlarına uymaktan kaçınmasını esefle karşılandığını” açıklayacaktır.”⁷⁴ Türkiye’nin BM nezdindeki temsilcileri sonraki yıllarda Genel Kurul toplantılarında Kudüs’e ilişkin görüşmeler sırasında sürekli söz alacaklar, kentin statüsünün korunmasını öngören tüm kararları destekleyeceklerdir.

“İsrail’in işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi” konusunda ısrarlı tutumuna karşılık, İsrail’i resmen tanıyan bir devlet olarak Türkiye, İsrail’in 1967 öncesi sınırlarında güven içinde yaşama hakkını savunmayı sürdürecektir, tepkisini İsrail’in işgal ettiği

⁷⁰ “Türkiye, Genel Kurulun Toplanması Teklifine Katıldı,” *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1967.

⁷¹ Dışişleri Bakanının [İhsan Sabri Çağlayangil] Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda Yaptığı Konuşma,” *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, No. 33, Haziran 1967, s. 56-57.

⁷² Reşat Arım, “Türkiye ve Kudüs Sorunu,” Meliha Benli Altunışık, der., *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, İstanbul, Boyut, 1999, s.159.

⁷³ Bu kararlar “İsrail’in kentin statüsünü değiştirmek amacıyla aldığı önlemlerin sonucunda Kudüs’te ortaya çıkan durumdan büyük endişe duyduğunu, bu önlemlerin geçersiz olduğunu belirtmiş ve İsrail’den almış olduğu önlemleri kaldırmasını istemiştir.” Bakınız: Arım, “Türkiye ve Kudüs Sorunu,” s.159.

topraklardan çekilmesi talepleriyle sınırlandıracaktır. Ayrıca, Türkiye'nin İsrail'i saldırgan taraf olarak nitelendiren açıklamalardan dikkatle kaçınacaktır. Bir başka deyişle, Ankara, Arap yanlısı politikasını İsrail'in meşruiyetini sorgulamak noktasına kadar götürmeyecektir. Türkiye bu ayrımı özellikle İKÖ ve Arap Birliği gibi uluslararası forumlarda İsrail'le ilgili kararlara BM Güvenlik Konseyinin 242 sayılı kararına dikkat çeken çekinceler koyarak sergileyecektir.

Bu aşamada '1967 Savaşının yarattığı dramatik sonuçlar kamuoyu tarafından nasıl değerlendirilmiştir?' sorusu üzerinde durulabilir. Adalet Partisi Hükümetinin bunalım sırasında izlemiş olduğu politika başta muhalefet çevreleri olmak üzere, genel bir kabul görecektir, doğru ve başarılı bulunacaktır. Yenilginin sorumlusunun kim olduğu sorusu tartışılırken kamuoyu önderlerinin Arap ülkelerini suçladıkları, hükümetin savaş sırasında benimsediği Arap yanlısı tutumu onaylarken, Arap ülkelerini eleştirmekten de geri durmadıkları görülecektir. Sınırlı çevreler tarafından dile getirilen eleştirilere karşın, kamuoyunun İsrail'e karşı düşmanca duygular beslemek bir yana, Arap orduları karşısında sağladığı ezici üstünlük nedeniyle hayranlık içinde olduğu dikkat çekicidir. Bunun en açık örneklerinden birisi sol eğilimli *Cumhuriyet* gazetesi tarafından 1967'de Moşe Dayan'ın "dışarıda yılın adamı" olarak seçilmiş olmasıdır. Dayan'ın seçilme gerekçesi, ellili yıllarda İsraili bir diplomatın "Arapların zayıflıkları ile İsrail'in kuvveti arasındaki çelişkinin güce saygı gösteren ve gücü ne kadar acımasızca sergilenirse o kadar çok takdir eden Türklere [İsrail'e yönelik] hayranlık uyandırdığı" biçimindeki⁷⁵ gözlemini doğrulamaktadır. Dayan "İsrail'in kendisinden hem sayıca hem de silahça kat kat üstün dört Arap ülkesini yenişinde başrolü oyna[mıştır.]"⁷⁶

1967 Savaşı ile birlikte FKÖ'nün işgal edilen topraklarda İsrail'e karşı sürdürülen direnişte öne çıkmış olması izleyen yıllarda ikili ilişkiler üzerinde birisi genel, ikincisi özel

⁷⁴ Arım, "Türkiye ve Kudüs Sorunu," s.159.

⁷⁵ İsrail'in Ankara maslahatgüzarlığı tarafından Walter Eytan'a gönderilen tarihsiz rapor, Israeli State Archives [ISA] 2411/33, aktaran: Nachmani, *Israel, Turkey and Greece*, s.26.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, 1 Ocak 1968.

nitelikte olmak üzere, iki boyutlu bir etki yaratacaktır: İlk olarak savaş, FKÖ'nün Filistin halkının yasal temsilcisi olarak kabul görmesi sürecinde savaş bir başlangıç noktası oluşturacaktır. Bu süreçte Türkiye'nin FKÖ ile ilişkileri özellikle yetmişli yılların ikinci yarısından başlayarak İsrail'e yönelik politikalarını yakından etkileyen bir faktöre dönüşecektir. İkinci boyut ise, bölgesel dinamiklerden çok, Türkiye'nin kendi siyasal gelişmeleriyle ilgilidir. Ekim 1968'den itibaren çok sayıda sol eğilimli gencin 'Filistin davasına destek olmak ve gerilla eğitimi almak için Suriye ve Lübnan'daki kamplara katılması Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini etkileyen yeni dinamiklerin oluşumuna yol açacaktır. Bu özgün boyutun Türkiye-İsrail ilişkileri üzerinde yarattığı doğrudan ve dolaylı etkiler ayrı bir başlık altında incelenmeyi gerektirecek ölçüde çok yönlüdür.

Yeni Bir Unsur: *Bekaa*

1967 Arap İsrail Savaşı ve FKÖ'nün işgal altındaki topraklarda sergilediği başarılı direniş, Türkiye'de Küba ve Vietnam'daki gerilla hareketlerini ilgiyle izleyen sol eğilimli gençlerin Filistin örgütlerine karşı yakınlık duymasına yol açmıştır. Ürdün, Suriye ve Lübnan'da konumlanmış Filistinli örgütlerin denetimindeki kamplarda silahlı eğitim almak, Filistin direnişine destek olmak ve edinilecek deneyimi Türkiye'de kullanmak düşüncesiyle sol eğilimli çok sayıda genç 1968 yılının ikinci yarısından itibaren, tıpkı başta Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri olmak üzere pek çok ülkeden yaşlılarının yaptığı gibi, Filistin'e gidecektir. Ekim 1968'te önce küçük grupların çoğunlukla Suriye üzerinden Lübnan'daki kamplara katılmasıyla açılan çığır, sonraları farklı örgütler tarafından kullanılmaya başlayacaktır. Böylelikle altmışların sonunda *Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu* [THKO], *Proleter Devrimci Aydınlik*, [PDA], *Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephe* [THKP-C] gibi örgütlere bağlı gençlerin açtığı yoldan yetmişli yıllarda sol eğilimli örgütler, seksenli yıllarda ise PKK geçmeye başlayacaktır. Bu durum sadece Türkiye'nin FKÖ ile ilişkilerini etkileyecek sonuçlar yaratmakla kalmayacak, Türkiye siyasal hayatına yön verecek bazı gelişmeleri de tetikleyecektir. Bu açıdan Filistin çıkartmasınının çarpıcı sonucu İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un öldürülmesi olayıdır.⁷⁷

⁷⁷ Elrom'un kaçırılması ve öldürülmesi eyleminin başlarda Filistin'e gitmeyi reddeden örgüt, THKP-C, tarafından gerçekleştirilmiş olması ironiktir. Nitekim Filistinliler Elrom eyleminin THKO tarafından yapıldığını düşüneceklerdir. Ömer Özsökmenler, "1960'ların Enternasyonalizmi ya da Türkiyeli Devrimcilerin Filistin Çıkarması....," *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1960-1980, İstanbul, İletişim, s.2138. Ancak, sıkıyönetim ilanını izleyen günlerde THKP-C de Filistin'de askeri eğitim alınmasını savunan THKO ile birlikte davranmaya başlayacaktır.

1969'da çok sayıda üniversite öğrencisi Filistin örgütlerinin denetimindeki kamplarda eğitim almaya başlayacaktır.⁷⁸ Nayif Hawatme'nin önderliğindeki 'Demokratik Halk Kurtuluş Cephesi', George Habbaş'ın 'Filistin Halk Kurtuluş Cephesi' ve Yaser Arafat'ın önderliğinde bulunan 'El Fetih' gençlerin en fazla tercih ettiği örgütler arasındadır. 12 Mart 1971 darbesinden sonra sıkıyönetim kovuşturmaları yüzünden Filistin'e gidenlerin sayısı daha da artacaktır.⁷⁹ Filistin kamplarına giden gençlerin anılarına bakıldığında, gidişin nedenleri arasında, "ihtilalci romantizm", "enternasyonalist dayanışma" gibi etkenlerin öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde benimsenen ve "Ortadoğu devrimci çemberi," olarak adlandırılan yaklaşım gereğince İsrail, ABD emperyalizminin bölgedeki temsilcisi olarak algılanmaktadır.⁸⁰ Düşman olarak görülen "ABD emperyalizmi" ve onun "ileri karakolu durumundaki İsrail'e karşı mücadele" etmek için ve "Filistin halkına silahla destek vermek üzere" Filistin'e gidilecektir. Filistin'de alınacak askeri eğitim, ileride gerilla mücadelesi vermek için Türkiye'de kullanılacaktır.⁸¹ Dönemin öğrenci liderlerinden Yusuf Aslan Filistin'e gidiş kararını şöyle açıklıyordu:

Bugün Ortadoğu'da Amerikan emperyalizminin ileri karakolu olan İsrail'e karşı Arap halkları anti-emperyalist bir savaş yürütmektedir. Bu savaş; Asya'da, Afrika'da, Latin Amerika'da ve bütün dünyada emperyalizmin baskısı altında ezilen halkların yürüttüğü devrimci kavganın bir parçasıdır. Emperyalizme karşı yürütülen savaş, bütün dünya halklarının ortak savaşıdır. Vietnam'da Ortadoğu'da, Latin Amerika'da emperyalizme karşı sıkılan her kurşun, aynı zamanda Türkiye halkının kurtuluşu için sıkılmaktadır."⁸²

Türkiye kökenli örgütlerin Filistinli örgütlerle yakınlaşmasının Türkiye ile İsrail güvenlik örgütleri arasında sürekli ve yakın bir işbirliği ilişkisinin kurulmasına zemin hazırladığı açıktır. İsrail her fırsatta Türkiye'nin dikkatini önce Türk, seksenli yıllarda ise Kürt ve Ermeni örgütler ile Filistinliler arasında kurulan 'tehlikeli' bağlantılara çekecektir. 'Filistin sahasına' yerleşen Kürt ayrılıkçı örgütünün eylemleri doksanlı yılların ortasında başlatılacak açık askeri işbirliğinin en önemli dinamiklerinden birisini oluşturacaktır.

⁷⁸ Filistin'e ilk gidiş 1 Ekim 1968'e rastlamaktadır. Turhan Feyizoğlu, "El-Fetih'te Gerilla Eğitimi," *Cumhuriyet*, 3 Haziran 2003. Gidişler 1969'un ikinci yarısında yoğunlaşacaktır. Bu sırada gidenler arasında Deniz Gezmiş, Cihan Alptekin, Yusuf Küpeli, Selahaddin Okur, Ömer Erim Sürkan gibi dönemin öğrenci önderleri de bulunmaktadır. Turhan Feyizoğlu, *İbo: İbrahim Kaypakkaya*, İstanbul, Ozan, 2000, s.108.

⁷⁹ Esat Korkmaz, *Yeraltı '68 Güncesi: Kafa Tutan Günler*, İstanbul, Anadolu Kültür, 2002, s.141.

⁸⁰ "Ortadoğu Devrimci Çemberi," *Ant Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, No. 174-1 (1 Mayıs 1970) s.63 ve 64.

⁸¹ Zihni Çetiner, *Ölümü Bile Paylaştlar Ama... Bir İhtilalcinin Anıları*, İstanbul, Büke, 2003, s.179, 182.

‘Elrom Olayı’

FKÖ ile sol eğilimli gençlik hareketleri arasında başlayan ilişkinin yarattığı ve İsrail’i doğrudan ilgilendiren ilk dramatik sonuç İsrail’in İstanbul Başkonsolosu Efraim Elrom’un⁸³ kaçırılarak öldürülmesi olayıdır. Eylemi gerçekleştiren grup, örgütün kuruluşunun kamuoyuna duyurulması bakımından büyük bir etki yaratacağı beklentisiyle Elrom’u kaçıracaktır. ‘1 Mayıs Harekâtı’ olarak tasarlanan eylem çeşitli nedenlerle yaklaşık iki haftalık bir erteleme sonrasında, 17 Mayıs 1971’de THKP-C’nin kuruluşu ve stratejisini açıklayan ve eylemlerini sıralayan “1 Nolu Bülten” ile kamuoyuna duyurulacaktır.⁸⁴ “Türkiye Halk Kurtuluş Cephesi Merkez Komitesi” imzasıyla “Amerikancı Bakanlar Kurulu’na” başlığını taşıyan bildiriye “Ephraim Elrom’un hayatına karşılık” olarak yerine getirilmesi gereken talepler sıralanacak, bu taleplerin üç gün içinde yerine getirilmemesi durumunda diplomatın öldürüleceği belirtilecektir.⁸⁵

Elrom’un kaçırılmasına hükümetin tepkisi sert olmuştur. Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaş, Elrom’un öldürülmesi durumunda “adam kaçıranlar için ‘makabline şamil’ idam cezası isteneceğini” açıklayacaktır.⁸⁶ Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan açıklamada “adam kaçıranlar, bunlara yataklık edenler ve sakladıkları yeri bildikleri halde resmi makamlara bildirmeyenler için, idam cezası verilmesini öngören kanun tasarısı[nın] hemen TBMM’ne sunulaca[ğ]ı” uyarısı yapılacaktır.⁸⁷ Kaçırma eylemi güvenlik güçleriyle gençlik örgütleri arasındaki mücadele bakımından bir dönüm noktası oluşturacaktır. 17 Mayıs’tan itibaren sıkıyönetim uygulamaları görülmedik ölçüde sertleşecek, ‘Balyoz Harekâtı’ olarak adlandırılan tutuklama kampanyası ile tüm Türkiye’de insan avı başlatılacak,⁸⁸ 21 Mayıs’a kadar toplam 547 kişi gözaltına alınacaktır.⁸⁹ Elrom’un bulunması için 23 Mayıs 1971 günü İstanbul’da sokağa çıkma yasağı ilan edilerek şehirdeki evlerin tek tek aranacağı açıklanacaktır. Ancak, alınan önlemlere karşın, Elrom 22 Mayıs 1971’de

⁸² Yusuf Aslan, “El-Fetih’e Ne İçin Gittim?,” başlıklı yazı için, bakınız: Turhan Feyizoğlu, “El-Fetih’te Gerilla Eğitimi,” *Cumhuriyet*, 3 Haziran 2003.

⁸³ Bir iddiaya göre “Araplarla yakınlaşmayı savun[an]” ve “ülkesinde antifaşist olarak tanınan” Elrom “Türkiye’ye sürgün” olarak gönderilmişti. Yalçın ve Yurdakul, *Bay Pipo*, s.194.

⁸⁴ *THKP-C Dava Dosyası/ Yazılı Belgeler*, 2. baskı, İstanbul, Yar, 1988, s.443-447’den aktaran: Feyizoğlu, *Mahir*, s.333. Bildiri metni için bakınız: Korkmaz, *Yeraltı ‘68 Günceci*, s.144-147.

⁸⁵ Bildirinin tam metni için, bakınız: Korkmaz, *Yeraltı ‘68 Günceci*, s.149.

⁸⁶ “İsrail Başkonsolosu Kaçırıldı,” *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1971.

⁸⁷ Feyizoğlu, *Mahir*, s.334-335.

⁸⁸ “Hükümet Bildirisi Üzerine İlgililer Harekete Geçti: 19 İlde 427 Kişi Gözaltına Alındı,” *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1971.

⁸⁹ Tutuklama kampanyası gençlik örgütleriyle sınırlı kalmayacak, Tarık Zafer Tunaya, Behice Boran, Mümtaz Soysal, Altan Öymen, Kemal Türkler, Muammer Aksoy, İlhan Selçuk, Cahit Talas gibi onlarca siyaset ve bilim insanı, gazeteci, sendikacı gözaltına alınacaktır. Feyizoğlu, *Mahir*, s.336, 338.

kaçırıldığı evde genel arama başlamadan hemen önce öldürülecektir.⁹⁰ Elrom'un öldürülmesine kamuoyunun her kesiminden çok sert tepkiler gelecektir. Olayı “facia” olarak nitelendiren İsmet İnönü tepkisini, “Tarih boyunca Türk milletinde antisemitizm hastalığı olmadı ve olmayacaktır” sözleriyle ifade edecektir.⁹¹

Eylemden sonra cinayet sanığı olarak tutuklanan Mahir Çayan ve arkadaşları yargılama aşamasında Maltepe Askeri Cezaevinden kaçacaklar, Ünye’de bulunan askeri tesislerden rehin aldıkları yabancı uyruklu personelle birlikte saklandıkları Kızıldere’de 30 Mart 1972’de öldürüleceklerdir. Dolayısıyla, Elrom’un kaçırılması uzun erimli sonuçlar yaratacak bir dizi gelişmeyi tetikleyecektir. Çayan, eylemi, “Amerikancı Erim Hükümeti’nin gerçek yüzünün teşhir edilmesi ve faşizme erken doğum yaptırılması” olarak değerlendirecektir.⁹² Bununla birlikte, kurulma sürecindeki örgüt eyleme gösterilen sert tepkiye karşı koyamayacak, Esat Korkmaz’ın saptamasıyla, “erken doğan faşizm, hazırlıksız yakalanan örgütü ‘erken ölüme’ ” sürükleyecektir.⁹³

Yom Kippur

Yom Kippur Savaşı Türkiye’de 1971 müdahalesi sonrasında yapılan ilk genel seçimler olan 14 Ekim 1973 seçimleriyle aynı günlere rastlamış, kamuoyunun ve siyasi partilerin ilgisinin seçimlere yönelmesi nedeniyle, savaşa ilişkin gelişmeler kamuoyu katında yeterince irdelenmemiştir.⁹⁴ Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalar dışında, özellikle basında kapsamlı bir değerlendirmeye karşılaşılmamaktadır. Savaşın başlamasından sonra yapılan ilk resmi açıklamada 1967’den beri dile getirilen görüşler yinelenerek, çatışmalardan duyulan “teessür ve endişe” belirtilerek, Türkiye’nin “kuvvet kullanarak işgal edilen Arap ülkelerinin topraklarının tahliye edilmesini, adil, devamlı ve barışçı bir çözümün en önemli unsurlarından birisi olarak gördüğü” vurgulanacaktır.⁹⁵ İzleyen günlerde yapılan açıklamalarda “İncirlik ortak savunma tesisindeki uçakların NATO savunma amaçları dışında kullanılmasının sözkonusu olmadığı” vurgulanacaktır.⁹⁶ Savaşın

⁹⁰ Feyizoğlu, *Mahir*, s.344; Ayrıca, 22 Ağustos-30 Ağustos 1971 tarihleri arasında *Cumhuriyet*’te yayınlanan “Elrom Olayında Mahir Çayan ve Grubu” başlıklı yazı dizisi.

⁹¹ “Olay Çok Sert Tepki ile Karşılandı,” *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1971.

⁹² Baykam, *68’li Yıllar*, s.436.

⁹³ Korkmaz, *Yeraltı ‘68 Güncesi*, s.150.

⁹⁴ Can Umut Birsen, *AP Yanlısı Basının 1973 Arap İsrail Savaşına Bakışı*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

⁹⁵ “Türkiye Arap Ülkelerinin Meşru Taleplerini Destekleyecek,” *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1973.

⁹⁶ “Dışişlerinin Açıklaması: ‘Türkiye’deki NATO Hava Üsleri Savunma Amaçlarının Dışında Kullanılmaz,” *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973.

uzaması üzerine Ankara tarafsız bir politika izlemekte olduğunu vurgulayarak, ABD ve Sovyetler Birliği'nin bu politikaya ters düşen taleplerine olumsuz yanıt verecektir. Sovyetler Birliği'nin Arap ülkelerine askeri nakliye uçaklarıyla malzeme sevk etmek için Türkiye üzerinde bir hava köprüsü kurulması talebi kabul edilmeyecektir.⁹⁷ Sonuç olarak belirtmek gerekirse, “İşgal edilen toprakların tahliyesi” retoriği bir yana bırakılacak olursa, savaş sırasında Türkiye, siyasi koşulların da dayatması sonucunda, tarafsız bir tutum sergileyecektir.

Ateşkesin imzalanmasını izleyen uzun bir dönem boyunca Türkiye iç siyasi gündeme kilitlenecek, hükümet kurmak için yapılan girişimler sonuçsuz kalacak, 1974 yılı başlarına kadar Türkiye fiilen hükümete kalacaktır. Buna karşılık, seçimlerin yarattığı ve Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerini etkileyecek iki önemli sonuç üzerinde durulabilir. Bunlardan birincisi, sol bir söylem benimseyen CHP'nin seçimlerden büyük bir başarıyla çıkmasıdır. Bülent Ecevit önderliğindeki parti Türkiye dış politikasının gelenekselleşmiş varsayımlarını sorgulayan bir yaklaşım sergilemeye başlayacaktır. İkinci sonuç ise, İslamcı Milli Selamet Partisi'nin [MSP] oy oranını önemli ölçüde artırarak parlamentoda üçüncü parti konumuna gelmesidir. Başta Ocak 1974'te kurulan CHP-MSP Koalisyonu olmak üzere yetmişli yıllarda kurulan çeşitli koalisyon hükümetlerinde 'anahtar parti' konumunda yer alan MSP ülke dış politikasının İsrail karşıtı bir çizgi izlemesi konusunda ısrarcı olacaktır. Bu iki gelişme, başka uluslararası gelişmelerin de etkisiyle, Ankara'nın Sovyetler Birliği ile ilişkilerinin yakınlaşmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda ABD ile sorunların da derinleşmesine yol açacaktır. Bu dönemde Türkiye'nin izlediği Arap yanlısı çizgi daha da belirginleşecek, böylelikle de İsrail ile ilişkilerin Arap ülkeleriyle ilişkilere bağlılığı artacaktır.

Aynı dönemde Türkiye'nin Arap ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesine neden olan başka gelişmelerin de dikkate alınması gerekmektedir. İlk gelişme, OPEC'in Kasım 1973'te Arap ülkelerini desteklemeyen ülkelere karşı petrol ambargosu uygulanmasını öngören bir karar almasıdır. İkinci gelişme ise, Temmuz 1974'te Kıbrıs'taki darbe karşısında Türkiye'nin aldığı müdahale kararı ile tetiklenmiştir. Kıbrıs'a yapılan müdahalesine tepki olarak ABD Kongresinin Türkiye'ye silah ambargosu uygulamaya başlaması 'Türk Ostpolitigi' olarak adlandırılan Sovyetler Birliği ile ilişkilerin yakınlaşması sürecine ivme

⁹⁷ Ümit Gürtuna, “Ortadoğu ile İlgili Bazı Sovyet ve ABD İsteklerini Reddettik,” *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1973. Buna karşılık, bazı askeri kaynaklar, savaş sırasında Sovyetler Birliği'nden gönderilen gereçlerin Türk limanlarında boşaltılarak Suriye'ye nakledildiğini kaydetmektedir. Hamdi Ertuna, *Türk Arap İlişkileri*, Ankara,

kazandıracaktır. Bu gelişmelerin İsrail ile ilişkiler üzerindeki etkisi olumsuz olacak, örneğin, Türkiye 10 Kasım 1975’de BM’de Siyonizmi bir ırkçılık ve ırk ayrımcılığı türü olarak nitelendiren karar lehine oy kullanacaktır. Bununla birlikte, Arap yanlısı politikalar İsrail’le ilişkilerde kopuşa neden olmayacak, Ankara Arap ülkelerinden gelen ‘ilişkileri kes’ baskısına karşı ayak direyecektir. 1973 Savaşının sonuçlarını da değerlendirmek üzere Şubat 1974’de Lahor’da toplanan II. İKÖ zirvesinde Dışişleri Bakanı Turan Güneş ortak bildiriye yer verilen İsrail’le ilişkilerin kesilmesi kararına çekince koyduracaktır.⁹⁸ Kasım 1977’de Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat’ın “Barış için Knesset’te bile konuşabileceğini” açıklamasıyla başlayan barış süreci sırasında da Mısır’ın yanında yer alacaktır. 29 Kasım 1977’de Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Kahire’yi ziyaret edecek, gezi Mısır’ın Arap dünyasından dışlandığı bir sırada gerçekleştirilmesi nedeniyle Ankara’nın barış sürecine verdiği desteğin işareti olarak değerlendirilecektir.⁹⁹

FKÖ Unsuru

FKÖ’nün 1970’de Lübnan’a yerleşmesi ve 1975’ten itibaren Lübnan’daki iç savaşa katılması ile başlayan ve 1982’de İsrail’in Lübnan’ı işgaliyle son bulan süreç, Türkiye ile İsrail ilişkileri üzerinde özgül sonuçlar yaratmıştır. Bu dönemde harekete geçen bazı dinamikler, seksenli yılların ortasından itibaren ikili ilişkilerin yakınlaşmasını sağlayacaktır. Sözkonusu dinamiklerin başında Şubat 1976’da Türkiye’nin diplomatik temsilciliklerine yönelik saldırılar başlatan ASALA’nın Lübnan’da Filistinli örgütlerle kurduğu ilişkiler gelmektedir. Türkiye’deki güvenlik çevrelerinin dikkatini çeken bu bağlantılar, İsrail tarafından da sistematik bir biçimde Ankara’nın gündemine getirilecektir.

FKÖ ile diplomatik ilişkilerin kurulması süreci yetmişli yılların ikinci yarısında ivme kazanacaktır. 1974 yılında FKÖ ile ilişkiler bakımından iki önemli gelişmeye tanık olunacaktır. Önce, FKÖ Siyasi Büro Başkanı Faruk Kaddumi ile Dışişleri Bakanı Güneş, resmi bir görüşmede ilk kez biraraya gelecektir. Ayrıca, Türkiye, BM’de yapılan oylama sırasında da FKÖ’nü Filistin halkının yasal temsilcisi olarak kabul eden ve BM’de gözlemci konumu edinmesini sağlayan kararı destekleyen ülkeler arasında yer alacaktır.¹⁰⁰ Mayıs 1976’da İstanbul’da toplanan İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısına FKÖ de Kaddumi başkanlığında bir heyetle katılacak, toplantıda örgütün Ankara’da temsilcilik açması

Gnkur. [Genelkurmay], 1976, s.142.

⁹⁸ Soysal, *Türkiye’nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990)*....., s. 734-736.

⁹⁹ *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1977.

kararlaştırılacaktır.¹⁰¹ Şubat 1977’de ise FKÖ’nün T¼rkiye ile ilişkilerinden sorumlu olan ve örg¼t¼n Arap Birliği nezdindeki temsilcisi olan Said Kemal temsilciliğe ilişkin konuları g¼r¼řmek üzere Ankara’ya gelmiştir. G¼r¼řmeler sonrasında, b¼ronun en kısa zamanda açılacağı kararlaştırılacak, FKÖ Ankara Temsilciliğine örg¼t¼n Kahire Temsilcisi Abu Firas’ın atanacağı açıklanacaktır.¹⁰²

Ancak, bu aşamadan sonra Cumhurbaşkanlığı, Dışışleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve g¼venlik çevrelerinin temsilciliğin açılması konusunda olumsuz g¼r¼ř bildirmesi üzerine b¼ronun açılması geciktirilecektir.¹⁰³ FKÖ’nün kamplarını T¼rkiye’den kaanlara açması, Yunanistan ve G¼ney Kıbrıs ile yakın ilişkiler içinde olması, T¼rkiye’nin Kıbrıs’tan çekilmesini ¼ng¼ren BM kararlarını desteklemesi Ankara’da g¼venlik çevrelerinin FKÖ temsilciliğinin açılması kararına karşı ayak diremesine neden olacaktır. İzleyen aylarda b¼ronun açılışıyla ilgili hazırlıklar için T¼rkiye’ye gelen FKÖ yetkilileri MİT tarafından g¼zaltına alındıktan sonra sınırdışı edilecek, ayrıca, Dışışleri Bakanlığı “eski bir ter¼rist” olduğu gerekçesiyle Abu Firas’a *agrement* vermeyecektir.¹⁰⁴

S¼z konusu tıkanıklık beklenmedik bir biçimde, 13 Temmuz 1979’da *Filistin Devriminin Kartalları* adlı örg¼te bağlı eylemciler tarafından Ankara’da Mısır B¼y¼kelilięine baskın eylemi sonrasında aşılacaktır. Baskını gerçekleştiren eylemciler T¼rkiye’nin Mısır ile diplomatik ilişkilerini kesmesi, Filistin devletini resmen tanınması, ve Mısır’da tutuklu arkadaşlarının salıverilmesi gibi istekler ileri s¼receklerdir.¹⁰⁵ Eylem Abu Firas başkanlığındaki FKÖ’l¼ yetkililerin y¼r¼tt¼ę¼ arabuluculuk girişimleri ile sona erdirilecektir.¹⁰⁶ Eylemden sonra d¼zenlenen bir basın toplantısında Başbakan Ecevit FKÖ’l¼ yetkililerin “gece g¼nd¼z çalışarak ve her tehlikeyi g¼ze alarak barışçı harek¼timize yardımcı ol[duklarını]” belirtecek, h¼k¼metin “FKÖ’n¼n T¼rkiye’de bir temsilcilik amasına hazır olduğu[nu]” açıklayacaktır.¹⁰⁷ Öte yandan, eylem T¼rkiye ile İsrail arasında da gerginliğe yol açacaktır. Baskın eylemi sırasında h¼k¼metin izlediği tutumu eleştiren haber ve yorumların İsrail’in Ankara B¼y¼kelilięi tarafından gazete ve ajanslara dağıtılması

¹⁰⁰ Aykan, *Turkey’s Role in the Organization of Islamic Conference*,...s. 76-77.

¹⁰¹ T¼rkiye’nin Filistin sorununa ilişkin tutumu konusunda, bakınız: Mahmut Bali Aykan, “The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s,” *International Journal of Middle Eastern Studies*, No. 25, (1993) s. 91-110.

¹⁰² “Arap Politikasında Yeni Bir Adım: FKÖ B¼ro Açıyor,” *Cumhuriyet Dergi*, 3 Eyl¼l 1979.

¹⁰³ S¼nmez K¼ksal ile 26 Ekim 2004’te İstanbul’da yapılan g¼r¼řme.

¹⁰⁴ Sedat Ergin, “T¼rkiye ve FKÖ: Ankara Baskını Ardından FKÖ B¼rosu Yeniden G¼ndeme Geldi,” *Cumhuriyet*, 18 Temmuz 1979.

¹⁰⁵ “‘Filistin Devriminin Kartalları’ Ankara’da Kan D¼kt¼,” *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 1979.

¹⁰⁶ F¼sun Özbilgen, “İçişleri Bakanı G¼neř Gerillalarla Geçen 45 Saati Anlattı,” *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1979.

üzerine Maslahatgüzar Eli Noev 23 Temmuz 1979'da bakanlığa çağrılacak, bu davranışının "Türkiye'nin içişlerine müdahale niteliğinde olduğu" bildirilerek, maslahatgüzârın dikkati çekilecektir.¹⁰⁸

Baskın eyleminden sonra temsilciliğin açılması süreci ivme kazanacaktır. 31 Temmuz'da Abu Firas başkanlığında bir FKÖ heyeti Ankara'ya gelecek, 1 Ağustos'ta başlayan görüşmeler 4 Ağustos'ta FKÖ'ne tam diplomatik statü tanınmasıyla sonuçlanacaktır.¹⁰⁹ Anlaşma uyarınca FKÖ temsilciliğinin, üçü diplomatik ayrıcalık ve bağışıklıktan yararlanacak beş personelden oluşmasına izin verilmekte, misyon şefine bayrak ve arma kullanma yetkisi tanınmakta, temsilcilik binası ve ikametgâhı diplomatik dokunulmazlık statüsüne sahip Filistin toprağı sayılmaktaydı. Buna karşılık, "tam yetkili büyükelçi" olarak görev yapacak misyon şefinin diplomatik protokolde maslahatgüzârlar içinde yer alması üzerinde anlaşılacaktır.¹¹⁰ Türkiye'nin daha önceden FKÖ'nü Filistin halkının yasal temsilcisi olarak kabul etmesine karşılık, temsilciliğin açılması örgütün devletleşmesi doğrultusunda atılan bir adım olarak değerlendirilecektir.

Kararın alınması sürecinde yayınlanan haberlerden Dışişleri Bakanlığı ve güvenlik çevrelerinin hükümeti FKÖ'ye bağlı örgütlerle Bekaa'daki kamplarda bulunan Türkiye kökenli yasadışı örgütler arasındaki ilişkiler konusunda uyardığı, ayrıca, FKÖ'nün Türkiye'de İsrail hedeflerine karşı eylemlere girişmemesi yolunda dikkatlerinin çekildiği anlaşılmaktadır. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, "FKÖ'nün Türk yasalarına uymaya söz verdiği" bilgisine özellikle yer verilmiş olması bu durumun bir göstergesidir.¹¹¹

FKÖ Temsilciliğinin açılması FKÖ ve İsrail'in Türkiye'deki diplomatik temsil düzeyleri açısından bir denge oluşturmuştur. Siyasal açıdan yaklaşıldığında, öncelikle, FKÖ ile ilişkilerin geliştirilmesi İsrail ile ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler yaratacaktır. Temsilciliğin 5 Ekim 1979'da açılmasında yaklaşık bir yıl sonra, Kudüs Yasasına tepki olarak İsrail ile ilişkilerin düzeyinin düşürülmesi sonucunda sözkonusu denge bu defa İsrail aleyhine bozulacaktır.

¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1979.

¹⁰⁸ "Gerillaların Eylemi ile İlgili Yayınlar Nedeniyle Türkiye İsrail'i Protesto Etti," *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1979.

¹⁰⁹ Cengiz Çandar, FKÖ Temsilciliğini Görüşecek Heyet Geldi," *Cumhuriyet*, 1 Ağustos 1979. Cengiz Çandar, "FKÖ Heyeti ile Görüşmeler Dün de Sürdü," *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1979.

¹¹⁰ "Arap Politikasında Yeni Bir Adım: FKÖ Büro Açıyor," *Cumhuriyet Dergi*, 3 Eylül 1979.

¹¹¹ "Arap Politikasında Yeni Bir Adım: FKÖ Büro Açıyor," *Cumhuriyet Dergi*, 3 Eylül 1979.

Soğuma

Seksenli yıllara geçilirken Türkiye'nin bölgeye dönük politikalarında Arap ülkelerini destekleyen eğilimin sürmesine sağlayan nedenler şöyle sıralanabilir: İlk olarak, İran Devriminin ardından gündeme gelen *Carter Doktrini* uyarınca, ABD'nin Körfez'deki Arap ülkelerini kapsayan yeni bir güvenlik ağı oluşturulması yönündeki girişimleri çerçevesinde Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle yakın ilişki geliştirmesini gerektiriyordu. Nitekim seksenli yılların ilk yarısında Türkiye Körfez ülkeleriyle askeri eğitim alanında yakın işbirliği içine girecektir. İkinci önemli neden, 12 Eylül askeri darbesini gerçekleştiren 'Milli Güvenlik Konseyi' yönetiminin uluslararası meşruiyet sorununu aşabilmek için Arap ülkeleriyle ilişkileri yakınlaştırması olmuştur. 12 Eylül darbesini izleyen üç yıl boyunca 'Milli Güvenlik Konseyi' yönetimi AET ülkeleriyle ilişkilerde karşılaştığı sorunlar nedeniyle, Ankara, ABD, Sovyetler Birliği ve Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verecektir. Üçüncü neden ise ekonomiktir: Seksenli yıllar 24 Ocak 1980'de başlatılan *ihracatı özendirme* politikaları nedeniyle özellikle Ortadoğu pazarlarının önem kazandığı yıllar olacak, bu eğilim doksanlı yılların başına kadar sürecektir.¹¹² Ancak, Arap ülkelerinin petrol gelirlerinin azalması ve Batı Avrupa ekonomilerinin durgunluktan çıkması sonucunda Türkiye'den ihracatın yönü yeniden batıya doğru kayacak, 1990'a gelindiğinde OECD ülkelerine yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı %68'e yükselecektir.¹¹³

Bu yeni dinamiklerin Türkiye İsrail ilişkileri üzerinde yaratacağı kısıtlayıcı etkiler, çoğu İsrail'in tek yanlı uygulama ve kararlarından kaynaklanan gelişmelerle birlikte daha da artacaktır. 31 Temmuz 1980'de İsrail tarafından Kudüs'ün başkent ilan edilmesi, 7 Haziran 1981'de Irak'ta *Osirek* nükleer reaktörünün bombalanması, 18 Ocak 1981'de *Golan*'ın İsrail'e ilhakı kararı, 6 Haziran 1982'de Lübnan'ın işgali, 16-18 Eylül 1982'de *Sabra* ve *Şatila* kamplarında yapılan kıyımlar, Batı Şeria'da Yahudi yerleşim merkezlerinin kurulmaya başlaması, 1 Ekim 1985'de Tunus'taki FKÖ karargâhının bombalanması ikili ilişkilerin gelişimini engelleyecektir.

İlişkilerde soğuma Kudüs'ün ebedi başkent ilan edilmesiyle birlikte bunalım düzeyine tırmanacaktır. İsrail hükümetinin yürürlüğe koyduğu Temel Yasa'ya Türkiye sert tepki gösterecek, kararı tanımayacağını, açıklayacaktır. Türkiye, ayrıca, Tel Aviv elçiliğinde görev yapmakta olan maslahatgüzar Üstün Gündoğdu'yu danışmalarda bulunmak üzere

¹¹² Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım - 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası*, 2. baskı, İstanbul, Belge, 1986, s. 156 ve s. 161.

¹¹³ Mustafa Sönmez, *100 Soruda 1980'lerden 1990'lara "Dışa Açılan" Türkiye Kapitalizmi*, İstanbul, Gerçek,

Ankara'ya çağırarak,¹¹⁴ ardından da 28 Ağustos 1980 tarihli BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Ağustos 1980'de aldığı 478 sayılı kararı uyarınca Kudüs temsilciliğini kapatacağıdır.¹¹⁵ Bu gelişmeler üzerine baş gösteren tartışmaların ardından, MSP İsrail'e yeterli tepkinin gösterilmediği gerekçesiyle Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen hakkında bir gensoru önergesi verecektir.¹¹⁶ Erkmen hakkındaki önerge TBMM'nin 3 Eylül 1980'de yapılan oturumunda tartışılacaktır. MSP grubu adına konuşan Recai Kutun, "İsrail elçiliğinin Türkiye'deki terörün kaynaklarından birisi olduğunu" belirterek, hükümete "İsrail ile siyasi ilişkiler sürdürmekte ne yarar vardır?" sorusunu yöneltecektir.¹¹⁷ Dışişleri Bakanı Erkmen 5 Eylül 1980 günü MSP'nin yanı sıra CHP ve MHP'nin oylarıyla cumhuriyet tarihinde ilk kez görülen bir biçimde güvensizlik oyuyla düşürülecektir.¹¹⁸

12 Eylül 1980 darbesinden sonra Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında ve kuvvet komutanlarının katılımıyla oluşturulan Milli Güvenlik Konseyi,¹¹⁹ Kudüs kararına tepki olarak, 26 Kasım 1980'de İsrail ile ilişkilerini sınırlandırarak karşılıklı temsil düzeyini düşürecek. "İsrail'le ilişkilerin kesilmemekle birlikte, yalnızca sembolik bir düzeyde tutulması[nı]" öngören karar uyarınca, Türkiye'nin Tel Aviv'de bulunan maslahatgüzar, müsteşar ve askeri ataşe dahil olmak üzere bütün görevlileri merkeze çağıracaktır.¹²⁰ Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Büyükelçi Oktay İşçen, kararı "İsrail'in taraf olduğu Ortadoğu anlaşmazlığında izlemekte olduğu uzlaşmaz politikadan ve Kudüs'ün yasal statüsü konusunda yaratmak istediği emrivakiden geri dönmek niyetinde olmadığını görülmesi" sözleriyle gerekçelendirecektir.¹²¹ Türkiye'nin BM'deki daimi delegesi Büyükelçi Coşkun Kırca BM'de yaptığı konuşmada kararın gerekçeleri arasına "İsrail'in işgal altındaki Arap topraklarında yeni yerleşim merkezleri kurmasını ve mevcut olanları genişletmesi" ve

1992, s.53-54.

¹¹⁴ "İsrail ile İlişkiler Tümüyle Kesilebilir," *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1980.

¹¹⁵ Arım, "Türkiye ve Kudüs Sorunu," s.162.

¹¹⁶ Bakan Erkmen, önerge görüşülmeden önce istifa etmesi gerektiği yolundaki telkinlere karşı koyacak, önergenin öncelikle hükümetin dış politikasına yönelik olduğunu ileri sürerek istifadan kaçınacaktır. "Erkmen'in İstifadan Kaçınması AP İçinde Huzursuzluk Yarattı," *Cumhuriyet*, 3 Eylül 1980.

¹¹⁷ "Erkmen Gensorusu Yarın Oylanıyor," *Cumhuriyet*, 4 Eylül 1980.

¹¹⁸ AP azınlık hükümeti Erkmen'in istifasından sonra siyasal gelenekler uyarınca istifa etmesi gerekirken, göreve devam etti. "Dışişleri Bakanı Düşürüldü," *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1980.

¹¹⁹ MGK tarafından atanan Bülent Ulusu tarafından oluşturulan hükümetin programında Ortadoğu ve İslam ülkeleriyle ilişkilere özel bir yer ayrıldığı dikkat çekecektir: "İslam ülkeleri ile ilişkiler güçlendirilecek, bölgemizdeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkeler karşısında Ortadoğu sorununa karşı tutumumuz ve Filistin halkının haklı davasına desteğimiz azimle sürdürülecektir." "Hükümet Programı MGK'ne Sunuldu," *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1980.

¹²⁰ Sedat Ergin, "İsrail'le İlişkiler Donduruluyor," *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1980.

¹²¹ "Türkiye'nin Kararı Büyük Yankı Uyandırdı," *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1980.

böylelikle “Ortadoğu’da kalıcı barışın sağlanması yolundaki çabaları engelle[mesi] gibi unsurlar da ekleyecektir.¹²²

Kararın ardından “diplomatlarını geri çekmesi için İsrail’e 3 aylık bir sürenin tanındığı,” ayrıca, “İsrail’in emrivakilerini sürdürmesi halinde Türkiye’nin bu ülkeye karşı diplomatik tepkilerini daha da ileri düzeye vardiacağı” haberleri yansıyacaktır.¹²³ Dışişleri Bakanı Türkmen, 1 Aralık’ta BBC’ye verdiği demeçte kararın Doğu Kudüs’ü başkent ilan etme kararına karşı alındığını söylemiştir. Türkmen açıklamasında kararın “İsraililerin BM kararlarını daha çok gözeteceği ve Filistinlilerin kendi geleceklerini seçme konusunda daha gerçekçi bir hale gelmesine yardımcı olacağı” umudunu dile getirecektir.¹²⁴ Dışişleri Bakanı Türkmen daha sonra, “İsrail ile ilişkilerin “asgari ve anlamsız bir düzeye” indirilmesiyle hükümetin “Ortadoğu siyasetine daha fazla açıklık getir[ildiğini]” belirtecektir.¹²⁵ Karar Arap ülkeleri tarafından “memnuniyetle” karşılanacak, “Türkiye’nin Filistin halkına sunduğu değerli [bir] hediye” olarak değerlendirilecektir.¹²⁶

Kararın ardında hangi nedenlerin yattığı ve özellikle de zamanlamasının nasıl yapıldığına ilişkin sorular tam olarak yanıtlanmamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Kamuran Gürün, anılarında kararın Bakan İter Türkmen’in önerisi üzerine gündeme geldiğini, Dışişleri Bakanlığında ya da Bakanlar Kurulunda tartışılmadığını, 20-25 Kasım tarihleri arasında Milli Güvenlik Konseyinde yapılan bir görüşme sırasında alınmış olabileceğini yazmaktadır.¹²⁷ Konuya ilişkin değerlendirmelerde kararın ekonomik nedenlerle alınmış olduğu üzerinde durulmuş, kararın Suudi Arabistan tarafından Türkiye’ye söz verilen 250 milyon ABD dolar tutarındaki bir kredinin serbest bırakılması karşılığında alınmış olduğuna ilişkin değerlendirmeler yayınlanmıştır.¹²⁸ *Cumhuriyet*’te yayınlanan bir yorumda kararın ekonomik gerekçelerle alındığı vurgulanacaktır.

¹²² “İsrail’i BM’de Kınadık,” *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1980.

¹²³ “İsrail ile İlişkiler Tümüyle Kesilebilir,” *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1980.

¹²⁴ “Türkiye’nin Kararı Büyük Yankı Uyandırdı,” *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1980.

¹²⁵ Dışişleri Bakanı İter Türkmen’in özel demeci, *Milliyet*, 10 Eylül 1981.

¹²⁶ “İsrail ile İlgili Kararın Yankıları Sürüyor,” *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1980.

¹²⁷ Konseyde yapılan tartışmalarda Türkmen ilişkilerin bütünüyle kesilmesini savunacaktır. Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Yılları*, İstanbul, Milliyet, 1995, s.225.

¹²⁸ Gruen, “Dynamic Progress” s. 48. Bazı gazeteler, 26 Kasım 1980 tarihli kararın Dışişleri Bakanı Türkmen’in 8 Kasım 1980’de Suudi Arabistan’a yaptığı bir ziyaret sonrasında Bakanlar Kurulunda görüşülerek sonuca bağlandığı üzerinde durmaktadırlar. Gerçekten de kararın açıklanmasından önceki bazı gelişmeler böylesine sert bir tepkinin tasarlanmadığını göstermektedir. İsrail’de başka bir göreve atanarak 31 Ekim 1980’de ülkesine dönen maslahatgüzarın yerine gelen, Y. Cohen’e, Bakanlığa ilk ziyareti sırasında Dışişleri Bakanı Türkmen ile yurtdışında olması nedeniyle şimdilik tanışamayacağı, ancak görevine ve tanışma ziyaretlerine başlayabileceği söylenmiştir.

“Olaya değişik açılardan yaklaşılabılır. Bir kere, Türkiye’nin Arap dünyası ile yakınlaşabilmesi için İsrail ile ilişkilerini tümüyle kesmek ya da en alt düzeye indirmekten başka bir seçeneği olmadığı apaçık ortaya çıkmıştır. Tutucu veya radikal olsun, tüm Arap rejimleriyle daha yakın ilişkiler kurmanın başka bir yolu olmadığı gecikmeli de olsa Ankara’da anlaşılmıştır. Ekonomik etkenler, özellikle de petrol, Türkiye’nin bu kararında belirleyici rol oynamıştır. Bu olguyu resmen yalanlamak mümkünse de inandırıcı olmak kolay değildir.”¹²⁹

Ali Sirmen de “sıkışık bir anda petrol bağlantıları açısından büyük güçlükler içinde bulunan Ankara’nın kararında Riyad’ın etkili olduğunu” belirtecektir. Sirmen Yahudi lobisinin uluslararası finans çevreleri üzerinde etkisini hatırlatarak, şu soruyu soracaktır: “Ankara’da Türk diplomasisine yön verenler, IMF kapılarının çalındığı, uluslararası finans çevrelerinden büyük beklentiler olduğu bir dönemde, [...] Yahudi lobisinin sözü geçen odaklar üzerindeki büyük etkisini görmezlikten gelecek kadar acemi midirler?”¹³⁰ Kararın alınmasına yol açan etkenlerden bir başkası ise İran Devriminin yarattığı etkileri ortadan kaldırmak isteyen ABD’nin Carter Doktrini uyarınca bölgedeki etkinliğini artırması ve Türkiye’nin de bu doğrultuda muhafazakâr Arap ülkeleriyle ilişkilerinde yeni açılımlara yönelmesidir.¹³¹

Lübnan’ın İşgali

4 Haziran 1982’de İsrail’in Lübnan’ı bombalaması ile başlayan “Galilee’ye Barış” operasyonu, 6 Haziran’da İsrail zırhlı birliklerinin üç koldan Lübnan sınırını geçmesiyle birlikte tam bir savaşa dönüşmüştür. İsrail Ordusunun kuzeye *Bekaa*’ya doğru ilerlemesiyle birlikte yöredeki kamplarda eğitim gören Türkiye kökenli örgütler de işgale karşı direnişe katılacaktır.¹³² İsrail ordusuna karşı savaşan PKK militanlarının 11’i ölürken, 13’ü de İsrail tarafından canlı ele geçirilecektir.¹³³ İzleyen günlerde Lübnan’da İsrail tarafından tutsak alınan ‘anarşistleri’ içeren liste Türk yetkililere verilecektir.¹³⁴ Bu gelişme sonrasında

¹²⁹ “Ortadoğu Politikası,” *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1980.

¹³⁰ Ali Sirmen, “Dönüm Noktası mı?” *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1980.

¹³¹ Ergun Balcı, “ABD Bölgeye İyiden Yerleşiyor,” *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1980 ve Sedat Ergin, “Türkiye, Şimdi Amerika’ya Daha Az Uzak,” *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1980.

¹³² Durum İsrail Başbakanı Menahem Begin tarafından açıklanacaktır. *Milliyet*, 12 Haziran 1982 ve *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1982, aktaran: Nihat Ali Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara, ASAM, 1999, s.89.

¹³³ “İsraillilerin Eline Geçen Teröristlerin İsimlerini Açıkıyoruz: 10 Türk Terörist Belirlendi,” *Hürriyet*, 6 Temmuz 1982.

¹³⁴ Ali Utku, “İsrail Elindeki Bilgileri Türkiye’ye İletti: FKÖ’de 5 Bin Türk Eğitim Gördü,” *Hürriyet*, 7 Temmuz 1982. ‘Haber’ “Türkiye’de demokratik düzen aleyhtarı ve Türkiye’yi parçalamaya heveslenen örgütlerin militanlarının aynı kamplarda Ermeni teröristlerle yan yana eğitildiklerin[e]” dikkat çekmektedir.

Ankara'daki İsraili ve Filistinli arasındaki söz düelloları başlayacaktır. İsraili diplomatlar tarafından Suriye ve FKÖ'nün 'Türk teröristlere' yataklık ettiğine ve FKÖ kamplarında ASALA'ya ilişkin belgeler bulunduğuna ilişkin¹³⁵ bilgilerin basına verilmesi üzerine FKÖ temsilcisi Abu Firas, haberlere tepki göstererek, "asılsız uydurma haberlerle FKÖ'nün yıpratılmak istendiğini" ileri sürecektir.¹³⁶ Firas'ın iddiaları İsraili diplomat Alon Liel tarafından "Türk teröristler ile FKÖ arasında yakın bir bağlantı olduğu hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlandı" sözleriyle yanıtlanacaktır.¹³⁷ İzleyen haftalarda da *Bekaa*'da pek çok Türkiyeli örgütün konuşlandığına ilişkin bilgiler kamuoyuna aktarılacaktır.¹³⁸

FKÖ'nün Beyrut'tan çekilmesi, gerillaların Larnaka üzerinden Tunus'a gitmeleri Ankara'da dikkatle izlenecektir. 22-25 Ağustos tarihleri arasında gerçekleştirilen tahliye sırasında gerillaların ağır silahları Güney Kıbrıs'a bırakacaklarına, FKÖ ile birlikte Beyrut'tan ayrıldığı ileri sürülen ASALA militanlarının Güney Kıbrıs'ta kalacaklarına ilişkin haberler Ankara'da kaygı uyandıracaktır.¹³⁹ ASALA'nın Lübnan'daki varlığı ve Filistinli örgütlerle ilişkileri Ankara'da rahatsızlığa yol açacak,¹⁴⁰ Dışişleri Bakanı Türkmen Filistin örgütlerinin Türkiye'nin duyarlılıklarını dikkate almadığını ifade edecektir.

"Biz Filistin örgütlerini bu konuda birkaç kez uyardık. Bize Türkiye'ye karşı eyleme girişmek eğiliminde olan hiçbir teröristin kamplarda mevcut olmadığı yolunda teminat verdiler. Oysa, Türkiye'de de aranan bazı teröristlerin bu kamplarda mevcudiyetine dair bazı deliller ortaya çıkar gözükmemektedir. Bu itibarla, Filistin örgütlerinin bizim bu hassasiyetlerimizi nazara itbare almamaları onlar açısından bir hata teşkil etmiştir. Fakat kendilerine karşı bu serzenişlerimiz olmakla beraber, bu tabii Filistin davasındaki temel tutumumuzu değiştirmemize yol açmaz. Bizim maksadımız Filistin milletine yardım etmektir."¹⁴¹

Lübnan'ın işgalinden sonra ASALA saldırılarında belirgin bir artış görülecektir. Ağustos 1982'de gerçekleştiren iki ASALA saldırısı -7 Ağustos 1982'de Esenboğa 28 Ağustos 1982'de ise Ottawa Büyükelçiliği saldırıları- Ankara'nın daha etkili önlemler

¹³⁵ "İsrail İşgüderi: 'FKÖ Kamplarında ASALA'ya Ait Belgeler Bulundu'," *Cumhuriyet*, 2 Temmuz 1982. ASALA, 1972'de Münih Olimpiyat Köyü baskını sırasında Kara Eylül ile işbirliği yapması nedeniyle MOSSAD tarafından kara listeye alınacaktır. Söz konusu operasyonlar sonrasında ASALA kamplarından elde edilen belgeler, örgüt kayıtları, üyeler, tetikçiler, destekçiler, para kaynaklarının listeleri ele geçirilecektir. Yetkin, ASALA lideri Agop Agopyan'ın 1988'de Atina'da MOSSAD tarafından öldürüldüğü iddialarına değinmektedir. Yetkin, *Ateş Hattında Aktif Politika*, s.176.

¹³⁶ "Abu Firas: İsraililer Yalan Yayıp Sonra Bunları Yalanlıyorlar," *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1982.

¹³⁷ "İsrail, Abu Firas'ı Yanıtladı: 'FKÖ ile Türk Teröristler Arasındaki İlişki Kanıtlandı'," *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1982.

¹³⁸ Özkan Altıntaş, "İşte Hain," *Hürriyet*, 10 Temmuz 1982. Altıntaş'ın haberinde İsrail tarafından sorgulanan 20 kişi arasında Abdullah Öcalan ile Kesire Öcalan'ın da adı geçmektedir.

¹³⁹ "Dışişleri: FKÖ'nün Silahlarını Rumlara Bırakması Tehlikeli," *Cumhuriyet*, 25 Ağustos 1982.

¹⁴⁰ "Ulus: CIA Başkanı ile Konuşmalarımı Açıklayamam," *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1982.

¹⁴¹ Sedat Ergin, "Türkmen: İran-Irak Barışı için Umut Yok," *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1982.

almasına yol açacaktır. Bu önlemler çerçevesinde İsrail güvenlik ve istihbarat çevreleri ile işbirliği içine girecektir.¹⁴² Aynı dönemde İsrail'in daveti üzerine Türkiye küçük bir grupla Zahle yakınlarında bulunan ASALA kamplarına yapılan operasyonlara katılacaktır.¹⁴³ Liel 2 Kasım 1982'de yaptığı açıklamada ele geçirilen Türkiye uyruklularla ilgili işlemlerin sürdüğünü, İsrail'in henüz iade konusunda bir karar almadığını, sorunun uluslararası hukuk açısından değerlendirildiğini belirtecektir.¹⁴⁴ Liel, Türkiye uyruklu tutsaklarla ilgili bilgiler ve kamplarda ele geçirilen belgeleri içeren 29 dosyanın istihbarat yetkililerine verildiğini belirtecektir. Liel, Türk yetkililerin sözkonusu tutsakların Türkiye'ye gönderilmesini istemediklerini, bunun üzerine öteki Filistinlilerle birlikte Cezayir'e gönderildiğini ifade edecektir.¹⁴⁵

Bu olay İsrail ile Türkiye arasında ASALA ile PKK ve öteki Türkiye kökenli örgütlere ilişkin istihbarat paylaşım ilişkisinin daha da derinleşmesine yol açan bir gelişme olarak ele alınabilir. Bu paylaşım ikili ilişkilerin gelişmesini sağlayan bir dinamik olarak etkisini günümüzde de sürdürmektedir. Seksenli yılların ikinci yarısında Suriye'nin PKK'yı destekleyerek Türkiye'ye karşı dolaylı bir savaş yürütüyor olması ve bu durum karşısında Arap ülkelerinin kayıtsız kalması Ankara'nın Arap ülkelerinin telkin ve taleplerine olumsuz yanıt vererek bu ülkelere gitgide uzaklaşmasına, buna karşılık İsrail ile yakınlaşmasına yol açan nedenlerin başında gelecektir.

Bu gelişmelerin Türkiye'nin bölgeye dönük politikaları üzerindeki etkisi hemen fark edilecektir. 16-18 Eylül 1982'de Filistinli Mültecilerin yaşadığı *Sabra ve Şatila* kamplarında İsraili yetkililerin göz yumduğu Falanj çeteleri tarafından gerçekleştirilen büyük kıyım karşısında Türkiye'nin resmi tepkisi beklendiği kadar sert olmayacak, durum Yaser Arafat'ın da dikkatini çekecektir.¹⁴⁶ Nitekim, Dışişleri Bakanı Türkmen kıyıma ilişkin açıklamalarında, İsrail'i kınamanın ötesinde bir yaptırım uygulanamayacağını vurgulayacak, Arap ülkelerinden gelen taleplere karşılık, "Her ülke kendi siyasetini kendi koşullarına göre

¹⁴² Tuncay Özkan, *Milli İstihbarat Teşkilatı MİT'in Gizli Tarihi*, 7. baskı, İstanbul, Alfa, 2003, s.296-297.

¹⁴³ Yetkin, *Ateş Hattında Aktif Politika*, s.176; Avni Özgürel, "Güç Aleni, Kaynak Karanlık," *Radikal*, 26 Ağustos 2004.

¹⁴⁴ "İsrail, 21 Türk'ün Gönderileceği Haberlerini Yalanladı," *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1982.

¹⁴⁵ Liel'in Türkiye uyruklu tutsakların Cezayir'e gönderildiği bilgisine karşılık, *Cumhuriyet* tutsakların Yunanistan'a gönderildiğini yazmıştır. Bakınız, *Cumhuriyet*, 1 Aralık 1983. Liel ele geçirilen belgelerin özellikle Dışişleri Bakanlığı yetkililerine verilmek istendiğini, ancak bu isteğe karşın dosyaların istihbarat yetkililerine verildiğini belirtmiştir. Liel, belgelerin MOSSAD-MİT kanalında kalmaması için uğraş verdiklerini, belgeleri dışişleri bakanlığına vermek istediklerini, ancak bu konuda başarısız olduklarını ifade etmiştir. Alon Liel ile görüşme, 26 Ekim 2004 İstanbul.

¹⁴⁶ Cengiz Çandar'ın Yaser Arafat ile görüşmesi, "FKÖ Liderinin Cumhuriyet'e Özel Demeci: Arafat: Türkiye Bölgede Büyük Bir Rol Oynayabilir," *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1982.

kendisi tayin eder ve yürütür” diyerek İsrail’e yönelik mevcut politikanın değiştirilmeyeceğini belirtecektir.¹⁴⁷

II. YAKINLAŞMA

Yakınlaşmanın Alacakaranlığı

Seksenli yılların ikinci yarısı Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir geçiş ya da alacakaranlık dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemde, bir yandan ikili ilişkilerin gelişimini baskılayan nedenler etkisini sürdürürken, öte yandan, 1991-1996 yılları arasında ikili ilişkilerin görülmedik ölçüde hızlı bir gelişme içine girmesini sağlayan etkenlerin su yüzüne çıktığı görülecektir. Bu etkenlerden birincisi Arap ülkelerinden gelen eylemcilerin Türkiye’de görevli yabancı diplomatları hedef alan saldırılarında görülen artış özellikle Türk güvenlik çevrelerindeki FKÖ karşıtlığını daha da pekiştirecektir. Temmuz 1985’te Ürdün Büyükelçiliği başkâtibi Ziat J. Sati silahlı bir saldırı sonucunda öldürülecek, Nisan 1986’da Ankara’da Amerikan Subay Kulübü bombalanacaktır.¹⁴⁸ Eylül 1986’da İstanbul’da Neve Şalom sinagoguna yapılan baskın sonucunda 22 kişinin ölümüyle sonuçlanacaktır. Türkiye’ye sığınmış İranlı rejim muhalifi mültecilere yönelik saldırılar da görünür bir biçimde artacaktır. Bunlara ek olarak ASALA ile Abu Nidal başta olmak üzere değişik Filistinli örgütlerin yardımlaşması, ASALA’nın eylemlerinde özellikle MİT kökenli Dışişleri personelini hedef alması FKÖ’nün Güney Kıbrıs’ta faal bir konumda bulunması

¹⁴⁷ “Türkmen: İsrail’in Tutumu Ümitsiz,” *Cumhuriyet*, 25 Eylül 1982. Türkmen bu açıklamasında “Dünya kamuoyundaki bu şiddetli tepkinin İsrail’i intibah ve basiret yoluna sevketmesi temenni edilir. Ancak bundan fazla ümidin olduğu söylenemez.” diyecektir.

¹⁴⁸ “Libyalı 4 Bombacı,” *Cumhuriyet* 22 Nisan 1986; “Hedefteki Libyalı,” *Cumhuriyet*, 23 Nisan 1986; “2 Libyalı Tutuklandı,” *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1986. “CIA ve MOSSAD Devrede,” *Cumhuriyet* 29 Nisan 1986.

gibi faktörler istihbarat ve güvenlik çevrelerinin İsraili meslektaşlarıyla daha yakın bir ilişki içine girmesini kolaylaştıracaktır.

İkinci olarak Arap ülkelerinin Türkiye'yi değişik sorunlar bağlamında desteklemekten kaçınması Ankara'nın İsrail ile ilişkilerini Arap ülkelerinin tepkilerine aldırmaksızın yakınlaştırmasını kolaylaştıracaktır. 1983'te bağımsızlığını ilan eden KKTC'nin hiçbir Arap ülkesi tarafından tanınmamış olması, Bulgaristan'ın Türk azınlığa uyguladığı baskı politikası karşısında başta FKÖ olmak üzere Arap ülkelerinin Türkiye'yi desteklememesi,¹⁴⁹ örgütün Kıbrıs ve Yunanistan ile sürdürdüğü yakın ilişkiler Ankara'nın FKÖ ile ilişkilerini sorgulamasına yol açacaktır. Aynı dönemde Suriye Türkiye'ye yönelik politikasında su konusunu uluslararası gündeme getirmeye başlayacak, zamanla su sorunu ikili ilişkilerin en önemli sorunu durumuna gelecektir. Buna karşılık, PKK'nın Ağustos 1984'ten itibaren Türkiye sınırları içinde silahlı saldırılarını başlatması ile birlikte Suriye'nin PKK'ya verdiği destek Ankara'da güvenlik çevreleri tarafından daha sıklıkla gündeme getirilecektir.¹⁵⁰ Su-terör bağlantısı olarak adlandırılan ve izleyen on yıl boyunca Türkiye-Suriye ilişkilerinde en önemli gerginlik kaynağı olan sorun doksanlı yılların ortasında Türkiye İsrail ilişkilerinin hızla gelişmesini sağlayan önemli bir işlev görecektir.

Ankara'da güvenlik ve istihbarat çevrelerinin FKÖ'ye bakış açısını ortaya koyması bakımından 24 Temmuz 1985'te Ürdün Büyükelçiliği Başkâtibi Ziat J. Sati'nin Ankara'da öldürülmesi sonrasında yaşanan gelişmeler bir örnek olay olarak değerlendirilebilir. Eylül 1986'dan itibaren Sati Cinayeti soruşturması kapsamında Suriye, Ürdün ve Filistin uyruklular gözaltına alınmaya başlayaca,¹⁵¹ zanlılar, Türkiye'nin güvenliğine “zarar vermek”, Türkiye'yi “hesaplaşma alanı” olarak kullanmak, Abu Nidal örgütünün “asker ve sivil kanadını oluşturmak” vb. iddialarla suçlanacaklardır.¹⁵² Bu haberlerde özellikle FKÖ Temsilcisi Abu Firas'a yönelik olarak “Abu Nidal grubundan destek aldığı”, vb. ağır

¹⁴⁹ Yavuz, “İkicilik...” s.247.

¹⁵⁰ “Özal'dan Suriye'ye Üstü Kapalı Uyarı,” *Cumhuriyet*, 31 Mart 1986.

¹⁵¹ Mehmet Eymür anılarında soruşturmayı “Suriye ve Ebu Nidal'e müteveccih bir çalışma” olarak tanımlayacaktır. *Üçüncü Adam Anlatıyor*, s.77 ve <http://www.atin.org/detail.asp?cmd=articledetail&articleid=2> [4 Aralık 2004]. Yalçın ve Yurdakul 12 Ocak 1986'da MİT Müsteşar Yardımcılığına getirilen Hiram Abas tarafından oluşturulan Güvenlik Dairesi Başkanlığının Sati soruşturmasına “el attığını” belirtmektedir. Amaç, Abu Firas'ı yıpratmaktır. Mehmet Eymür daha sonra yaptığı bir söyleşide Abu Firas'a “sıcak bakmadıklarını” açıklayacaktır: “Çünkü devamlı sağı solu bizim aleyhimize kışkırtan, devletin aleyhine kışkırtan yabancı bir temsilci olursa, Türkiye'nin işlerine bu kadar karışmaya yeltenirse ona kimse sıcak bakmaz [...] Ebu Firas'ın amacı, Hiram Bey'i mevkiinden attırmaktı. Ebu Firas, başbakana (Özal) gitmiş ve Hiram Bey'i şikâyet etmiş bu Sati olayından sonra. Bütün yabancı misyon elçilerini kapı kapı dolaşip propogandasını yapmıştır.” Yalçın ve Yurdakul, *Bay Pipo*, s. s.408, 411 ve 414.

¹⁵² “Ürdünlü Diplomatın Katil Sanığı Elçilikten Çıktı,” *Cumhuriyet*, 12 Ekim 1986.

suçlamalara yer verilecektir.¹⁵³ Eylemle ilgili gözaltına alınanlar arasında Abu Firas'ın yeğeni Eşref El Farah'ın da bulunması üzerine gözler FKÖ'nün Ankara Temsilciliğine çevrilecektir.¹⁵⁴ Abu Firas gelişmelerden duyduğu rahatsızlığı ifade ederken ısrarla "sorumsuz unsurlarca yapılan plan ve yayınlar[dan]" söz edecek, "Kardeş Türkiye ile FKÖ arasındaki kardeşçe bağları koparmak isteyen sorumsuz unsurlarca yapılan plan ve yayınlar karşısında provokasyona gelmeyeceği[ni]" vurgulayacaktır.¹⁵⁵ Abu Firas'ın Filistinlilerin "hayali bir komploya kurban" edildiğini ileri sürerek, gözaltına alınırlardan Muhammed Hilmi El Musa'nın sorgulamalar sırasında öldüğüne ilişkin iddialar dile getirmesi nedeniyle Dışişleri Bakanlığına çağrılarak dikkati çekilecektir.¹⁵⁶ 12 Kasım 1986'da Sati Cinayetiyle ilişkili gelişmeler Bakanlar Kurulu gündemine gelecek, Emniyet Genel Müdürü Saffet Arıkan Bedük bakanlara gelişmelerle ilgili bilgi verecektir.¹⁵⁷ Ayrıca, Abu Firas'ın Dışişleri Bakanlığı tarafından "tasvip [edilmeyen] beyanatları[ndan]" duyulan rahatsızlık Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu tarafından İKÖ'nün bir toplantısı sırasında doğrudan Arafat'a iletilecektir.¹⁵⁸

Suriye, İran ve FKÖ'ye yönelik suçlamalar içeren haberler izleyen günlerde de sürecek, MKE'nin Kırıkkale, Yahşihan'da bulunan "Mermi Yapım ve Depo Tesisleri"nde sabotaj sonucunda 7 itfaiyeci ve işçinin ölümü ile sonuçlanan sabotaj eylemini yapanların Suriye istihbarat örgütü *Muhaberat*'tan talimat aldıklarına ilişkin iddialar basına yansıtacaktır.¹⁵⁹ Ancak soruşturma sürecinde ortaya çıkan bazı soru işaretleri¹⁶⁰ ve Hükümetin olaylara daha temkinli yaklaşılmasını isteyen açıklamaları ile birlikte 'estirilen havanın' zamanla etkisini kaybettiği görülecektir. Başbakan Özal Türkiye ile Suriye'yi "durup dururken [...] karşı karşıya getirmeye çalışanlar" bulunması nedeniyle bu çevrelere "alet olunmaması" gerektiği uyarısını yapacaktır.¹⁶¹ 'Abu Firas gidici' türünden haberlerden duyduğu rahatsızlığı ifade eden Başbakan daha sonra istihbarat örgütlerini de "sızmaya"

¹⁵³ Oktay Özkesici, "Ankara'da FKÖ Zorbalığı," *Hürriyet*, 6 Kasım 1986; Serdar Koçak, "Firaz Nidal'ın Adamı," *Güneş*, 14 Kasım 1986; Oktay Özkesici, "Firas'a Uyarı, Yeğenine Sınırdışı," *Hürriyet*, 11 Kasım 1986; Adnan Gerger, "Ebu Firaz Gidici," *Milliyet*, 11 Kasım 1986; "Halefoğlu, Arafat'ı Ebu Firaz İçin Uyardı," *Milliyet*, 13 Kasım 1986.

¹⁵⁴ "Firas'a Uyarı, Yeğenine Sınırdışı," *Hürriyet*, 11 Kasım 1986.

¹⁵⁵ "Abu Firaz: Provokasyona Gelmeyeceğim," *Cumhuriyet*, 12 Kasım 1986.

¹⁵⁶ "Ebu Firaz Dışişlerine Çağrıldı," *Milliyet*, 12 Kasım 1986 ve "Terör Temizliği," *Güneş*, 11 Kasım 1986.

¹⁵⁷ "Bakanlar Kurulu 'Ali Kent'i Görüştü," *Milliyet*, 13 Kasım 1986.

¹⁵⁸ "Halefoğlu: Abu Firaz'ın Açıklamalarını Arafat'a İlettim," *Cumhuriyet*, 13 Kasım 1986.

¹⁵⁹ "Kırıkkale Sabotajcısı Yakalandı," *Güneş*, 15 Kasım 1986.

¹⁶⁰ Serdar Koçak, "Suriye Parmağı," *Güneş* 12 Kasım 1986; "Köstebek Skandalı," *Hürriyet*, 28 Kasım 1986.

¹⁶¹ "Suriye Konusuna Dikkat," *Milliyet*, 13 Kasım 1986; Serdar Koçak, "Baladi İstenmeyen Adam," *Güneş*, 21 Kasım 1986.

karşı dikkatli olmaya çağıracaktır.¹⁶² Başbakan Özal bir başka söyleşide Abu Firas'ın da "dikkatli olması gerektiği" yolunda "ikaz edil[miş]" olduğunu, dolayısıyla, olup biteni "bunun daha ötesine büyütmenin bir âlemini görm[ediğini]" belirtecektir.¹⁶³

Son olarak, seksenli yılların ikinci yarısında ABD ile ilişkilerde lobilerin yarattığı olumsuz sınırlamaların etkisini kırabilmek için, "Yahudi lobisinin" kullanılması Ankara siyasal çevrelerinde daha sıkça sözü edilen bir dış politika unsuru olarak gündeme gelecektir. ABD'deki Yahudi lobisinin Ermeni-Rum lobisinin öncelikle Türkiye karşıtı eylemlerine destek vermemesi, daha sonra da Türkiye'yi desteklemeye başlaması için yapılan çalışmalar yakınlaşmanın ivme kazanmasına neden olacaktır. Ekim 1985'te ABD'ye yaptığı ziyaret sırasında Başbakan Özal, Yahudi örgütlerinin desteğini almak için girişimlerde bulunacaktır.¹⁶⁴ Seksenli yılların ikinci yarısında Amerikan Yahudi lobisi Türklere lobicilik faaliyetlerini geliştirmek için danışmanlık yapmaya başlayacaktır.¹⁶⁵ Ermeni soykırımı karar tasarısının 1989'da Senato Adalet Komisyonunda kabul edilerek Senato gündemine getirilmesi sürecinde Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ABD'deki Yahudi lobisi liderlerinden destek isteyecek,¹⁶⁶ tasarının reddedilmesinde Amerikan Yahudi lobisi etkin rol oynayacaktır.¹⁶⁷ Bu dönemde ABD'yi ziyaret eden üst düzey yetkililerin programlarına Yahudi kuruluşlarını da almaya başladıkları dikkat çekecektir. Amerikan Yahudi lobisi, İsrail'deki Türkiyeli Yahudiler ve Türkiye'deki Yahudi cemaatinin temsilcileri ABD başta olmak üzere dış dünyada Türkiye için yürütülecek lobi faaliyetlerini yoğunlaştıracak, 1989 yılında Türkiye Yahudi cemaatinin seçkinleri tarafından kurulan *500. Yıl Vakfı* ABD'deki Rum ve Ermeni lobileri tarafından yürütülen Türkiye karşıtı girişimlerin sonuçsuz kalmasında önemli rol oynayacaktır.¹⁶⁸

Kasım 1983 seçimleri sonrasında işbaşına gelen Turgut Özal hükümetleri döneminde de Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik tanınacak, ancak İsrail ile ilişkilerin onarılması yönünde yeni adımlar da atılacaktır. 1985 sonbaharında iki ülke dışişleri bakanlarının New York'ta BM Genel Kurul toplantıları sırasında bir görüşme yapacakları

¹⁶² "Özal'dan İhtar," *Milliyet*, 14 Kasım 1986.

¹⁶³ "Ebu Firaz Uyarıldı," *Güneş*, 17 Kasım 1986. Sati Cinayeti davasının seyri ilginç bir seyir izleyecektir. Öncelikle dava 7 Temmuz 1987'de sonuçlanacak, yargılanan 4 Filistinli beraat edecektir. Ayrıca Sati davası kapsamında gözaltına alınan Ali Kent DGM tarafından delil yetersizliğinden dolayı beraat edecektir. Neyire Özkan, "Casus Lekesini Sökecek İlaç Aranıyor," *Aktüel*, No 67, (15-21 Ekim 1992) s.58-60.

¹⁶⁴ "Özal'ın Musevi Lobisi ile Gizli Görüşmesi," *Milliyet*, 12 Ekim 1985..

¹⁶⁵ Robins, *Suits and Uniforms*, s.247.

¹⁶⁶ Ufuk Güldemir, "İsrail Lobisi Geri Adım Attı," *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1989.

¹⁶⁷ "Ermeni Tasarısı: Kudüs'ten Ankara'ya Destek İddiası," *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1989.

¹⁶⁸ Bali, *Aliya*, s.361, Rıfat N. Bali, "Toplumsal Bellek ve Varlık Vergisi," Esra Özyürek, ed., *Hatırladıklarıyla*

açıklanacak, ancak görüşme Tunus'taki FKÖ karargahının İsrail tarafından 1 Ekim 1985'te bombalanması¹⁶⁹ yüzünden Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nun isteği ile iptal edilecektir.¹⁷⁰ Dışişleri Bakanlığı açıklamasında "İsrail'in kuvvet kullanma siyasetinde ısrar" ettiğini bir kere daha gösteren saldırının Türkiye'de "büyük bir üzüntü ve infial" yarattığına dikkat çekilecek, operasyon "terör hareketi" olarak nitelendirilecektir.¹⁷¹ Basın eylemi İsrail'in 'korsan devlet' olduğunu ortaya koyan bir saldırı olarak eleştirecek, İsrail'in uzun menzilli saldırılar yapabilmek yeteneğini kazanmış olması Türkiye'yi de ilgilendiren bir gelişme olarak kaydedilecektir.¹⁷² Dışişleri Bakanı Halefoğlu'nun BM Güvenlik Konseyinde saldırıyı kınayan sert bir konuşma yapması FKÖ çevrelerinde memnuniyet yaratacaktır.¹⁷³ Tunus saldırısından dört ay sonra gerçekleştirilen bir başka eylem de Ankara'nın sert tepkisine neden olacak, Libya'ya giden bir uçağın İsrail savaş uçakları tarafından Hayfa yakınlarındaki bir askeri üsse inişe zorlanarak aranması Türkiye basınında yeni bir 'korsanlık' olarak değerlendirilecektir.¹⁷⁴ Ancak, bu kez Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan kınamada eylemden daha ölçülü ifadelerle söz edildiği dikkat çekecektir: "Terörizmin her türüne karşı olan Türkiye uluslararası sivil havacılık kurallarını açıkça ihlal eden İsrail'in bu son davranışını da kınar. [...] Bu tür hareketler bölgede tesisine çalışılan barış sürecini engelleyici ve mevcut anlaşmazlık ve gerginlik ortamını daha da ciddi boyutlara ulaştırıcı niteliktedir."¹⁷⁵ Eylül 1986'da BM'in açılışı sırasında iki ülkenin dışişleri bakanları buluşmaya karar verecek, ancak, Halefoğlu'nun randevuya gecikmesi nedeniyle, görüşme gerçekleşmeyecektir.¹⁷⁶

Geçiş döneminde yaşanan bu iniş çıkışlar nedeniyle Türkiye İsrail ile ilişkilerini yakınlaştırmak konusunda aşırı ihtiyatlı davranacak, yakınlaşma ancak aşamalı bir biçimde gerçekleşecektir. İlk aşamada, iki ülke diplomatları önce Cenevre, sonra İstanbul ve en sonunda Ankara'da bir araya geleceklerdir. Bu görüşmelerde önce iki ülkenin Dışişleri Bakanlığı Araştırma Merkezlerinin temsilcileri buluşurken, görüşmelere katılan

ve *Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, İstanbul, İletişim, 2001 içinde, s.96.

¹⁶⁹ Saldırının Arafat'a bağlı 'Kuvvet 17' adlı muhafız birliğine mensup kişilerin 25 Eylül 1985'te Larnaka'da 3 İsrailinin öldürülmesine karşılık misilleme olarak yapıldığı açıklanacaktır. "Teröre Karşı Terör: Misilleme Yapmak İsrail'in Alışkanlığı," *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1986.

¹⁷⁰ Sedat Ergin, "Halefoğlu Şamir ile Görüşmüyor," *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1985.

¹⁷¹ "Ankara'dan Sert Tepki," *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1985.

¹⁷² "Olayların Ardındaki Gerçek," *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1985.

¹⁷³ Sedat Ergin, "Kaddumi: Halefoğlu-Şamir Randevusu Beni Şoke Etti," *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1985.

¹⁷⁴ "İsrail'den Bir Korsanlık Daha," *Cumhuriyet*, 5 Şubat 1986.

¹⁷⁵ "Ankara Kınadı: Dışişleri: İsrail'in Eylemi Terörizm," *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1986. Başbakan Özal ise "Bu gibi korsanlıkların devlet tarafından yapılmaması lazım" diyerek kınayacaktır.

¹⁷⁶ Kadri Gürsel, "İsrail Maslahatgüzarı Yehuda Millo: Aynı Stratejik Yataktayız," *Yeni Gündem*, 20-26 Eylül,

diplomatların düzeyleri aşamalı olarak yükseltilecek,¹⁷⁷ Mart 1987'den başlayarak dışişleri bakanlığı müsteşarları düzeyinde siyasi istişarelere başlanacaktır.¹⁷⁸ Eylül 1987'de, iki ülke dışişleri bakanları BM Genel Kurulu toplantısı için geldikleri New York'ta bir görüşme yapacaklardır.¹⁷⁹ İkinci olarak, diplomatik ilişkilerin yeniden 1980 öncesi düzeye yükseltilmesi sürecinde ilk adım olarak temsilciliklere misyon şefi olarak deneyimli diplomatların atanması yoluna gidilecektir. Bu yöndeki ilk adım, 1985'te Yehuda Millo'nun orta-elçi, (*minister-councillor*) olarak Ankara'ya atanmasıdır. Buna karşılık, Eylül 1986'da *elçi genel müdür* konumunda bir diplomat olan Ekrem Güvendiren'in Tel-Aviv'e gönderilmesiyle temsil düzeyi yükseltilecek,¹⁸⁰ 8 Eylül 1986'da İsrail'e giden Güvendiren, İkinci Kâtip Bülent Meriç'ten görevi devralacaktır.¹⁸¹ 1986'da İsrail Ankara'daki diplomatik temsilciliğine bir başka diplomat daha gönderecektir. Aynı doğrultuda atılan bir başka adım ise İsraili diplomatların Ankara'daki görev süreleri sırasında terfi ettirilmesi olacaktır. Millo 1988'de orta elçilikten elçiliğe, ataşe konumundaki ikinci diplomat ise ikinci katipliğe yükseltilecektir. Bu geçiş döneminde İsraili diplomatların askeri yetkililerle kurmaya başladığı ilişkiler ileride savunma sanayi alanında yapılacak işbirliği projelerine yönelik ilk girişimler olacaktır.¹⁸² Bu gelişmelerin yanı sıra, 15 Kasım 1988'de Filistin Devleti ilan edildiğinde, Türkiye yeni devleti tanıyan beşinci ülke olarak ilk sıralarda yer almıştır.¹⁸³ Tanıma kararına karşın, Filistin temsilciliğinin statüsünde herhangi bir değişiklik yapılmayarak yarı-diplomatik konumu korunacaktır.

İlişki düzeyinin *de jure* olarak yükseltilmesi yolundaki düşünceler bu dönemde dile getirilecektir. Şubat 1989'da Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz *American Jewish Committee* temsilcilerine ilişki düzeyini yükseltme kararı üzerinde düşündüklerini açıklayacaktır.¹⁸⁴ 1990'da İsrail'in dış temsilciliklerinde yapılan ulusal gün kutlamalarına Türk diplomatlar en

No. 81, s.31.

¹⁷⁷ Robins, *Suits and Uniforms*, s.245-246.

¹⁷⁸ Lale Saniibrahimoğlu, "İsrail'le İlişkiler İnişli Çıkışlı Oldu," *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1993.

¹⁷⁹ Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy..." s. 104. Görüşmenin yapılacağına ilişkin haberler üzerine FKÖ çevrelerinden yakınlaşmanın endişe yarattı yolunda açıklamalar duyulacaktır. Kadri Gürsel, "Yakınlaşma Endişe Verici," *Yeni Gündem*, 27 Eylül-8 Ekim 1987.

¹⁸⁰ "Tel Aviv Maslahatgüzarı Güvendiren İsrail'e Gitti," *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1986 ve Ekrem Güvendiren, "Turkish Israeli Relations," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Oriental et le Monde Turco-Iranien*, (1999) no.28, s.177-178.

¹⁸¹ "Tel Aviv Maslahatgüzarı Güvendiren İsrail'e Gitti," *Cumhuriyet*, 9 Eylül 1986.

¹⁸² Robins, *Suits and Uniforms*: s.245.

¹⁸³ Bakınız: Kut, "Filistin Sorunu ve Türkiye"..., s. 24, Kararın, Başbakan Turgut Özal tarafından, Dışişleri Bakanlığının görüşü alınmaksızın açıklanması tartışmalara yol açmıştır. "Dışişlerinde Patron Benim," *Hürriyet*, 9 Ocak 1989.

¹⁸⁴ Gruen, "Dynamic Progress ...," s. 51.

üst düzeyde katılırken, Ankara’da verilen kabulde Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Tugay Özçeri’nin bulunması diplomatik çevreler tarafından yakınlaşmaya yönelik protokoller bir jest olarak değerlendirilecektir.¹⁸⁵ Ancak, diplomatik ilişkilerin *de jure* olarak büyükelçilik düzeyine yükseltilmesi için Ortadoğu’daki dengeleri bütünüyle değiştirecek olan Körfez bunalımının patlak vermesi gerekecektir. Körfez bunalımı sırasında Irak’ı destekleyen FKÖ savaş sonrasında uluslararası alanda, özellikle de Arap dünyasında büyük bir yalnızlığa itilecektir. Buna karşılık, İsrail’in Arap ülkeleriyle birlikte Irak karşıtı koalisyonunda yer almış olması Türkiye’nin yakınlaşma politikasını kolaylaştıracaktır. Yakınlaşmanın somut işaretlerinden birisi savaştan yaklaşık altı ay sonra gelecek, Türkiye 16 Aralık 1991’de yapılan ve 10 Kasım 1975 tarihli siyonizmi bir ırk ayrımcılığı türü olarak nitelendiren Genel Kurul kararının iptalini öngören bir tasarinin oylamasında 13 ülke ile birlikte çekimser oy kullanacaktır. BM kulislerinde “*Ne İsa, ne Musa ne de Muhammed*” çizgisi olarak nitelendirilen bu tutum ne İKÖ üyesi ülkeler ve ABD ile İsrail’i hoşnut edecektir.¹⁸⁶ Oylama sırasındaki tutumun gerekçelerini açıklarken Başbakan Demirel artık Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerini yeni bir bakış açısıyla ele alacağını da açıklamaktadır.

[B]u karar dün akşam oylanmıştır. 111 devlet kararın kaldırılmasını desteklemiştir. Yani Siyonizmin ırkçılık olduğu kararı kaldırılmıştır. 13 devlet çekimser kalmış, bir o kadarı da karşısında olmuştur. Biz çekimser kaldık. Menfaatlerimiz bunu gerektiriyordu. Başka türlü hareket edemedik. Biz Siyonizm ırkçılık mı değil mi tartışmasına daha evvel girmişiz, ‘ırkçılıktır’ demişiz. Ondan sonra dünya şartları içerisinde, dünya ülkelerinin iştiraki ile kaldırılacak bu kararın karşısında durmanın, kalkıp buna itiraz etmenin yararı yoktur.¹⁸⁷

Oylamanın hemen ardından da Türkiye, 19 Aralık 1991’de Filistin ve İsrail’le diplomatik ilişkilerini eş zamanlı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltecektir. Ocak 1992’de Maslahatgüzar Ekrem Güvendiren güven mektubunu sunarak İsrail’e atanan ilk büyükelçi olarak görevini sürdürecektir.¹⁸⁸ Haziran 1992’de İsrail Devlet Başkanı Chaim Herzog’un, ‘İspanya’dan Türkiye’ye Yahudi Göçünün 500. Yıldönümü’ törenlerine katılmak üzere İstanbul’a yaptığı özel ziyaret yüksek düzey temaslarla resmi bir nitelik kazanacaktır. 1-4 Haziran 1992’de Turizm Bakanı Abdülkadir Ateş İsrail’i ziyaret ederek *Turizm İşbirliği Anlaşması* imzalayacak, Ateş’in ziyaretini meslektaş Uzi Baram Temmuz 1993’te iade

¹⁸⁵ Cüneyt Arcayürek, “İçerisi Dışarı,” *Cumhuriyet*, 3 Mayıs 1990.

¹⁸⁶ Şebnem Atıyas, “Türkiye, Tutumunu Değiştirdi,” *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1991.

¹⁸⁷ “Demirel’den İlk Hayır,” *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1991.

¹⁸⁸ Ekrem Güvendiren, “Turkish Israeli Relations,” *Cemoti, Cahiers D’Etudes Sur La Mediterranee Oriental et le Monde Turco-Iranien*, (1999) no.28, s.178.

edecektir. 29 Eylül - 1 Ekim 1992'de Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Bilgin Unan'ın İsrail ziyareti diplomatik ilişkilerin gelişimi bakımından önemli bir adım olarak değerlendirilecek, Unan'ın ziyareti izleyen haftalarda İsrail Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Joseph Hadas tarafından iade edilecektir. Türkiye 1980'de kapattığı Kudüs başkonsoloslukunu da Eylül 1992'de açacaktır. Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Özal'ın cenazesine İsrail Dışişleri Bakanı Şimon Peres de katılacak, ve 21 Nisan 1993'te Dışişleri Bakanı Çetin ile bir görüşme yapacaktır.¹⁸⁹

İkili ilişkiler Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Kasım 1993'te, Başbakan Tansu Çiller'in Kasım 1994'de gerçekleştirdiği ziyaretler sonrasında ivme kazanacaktır.¹⁹⁰ Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in Tel Aviv ziyareti ilişkilerin yakınlaşma sürecinde önemli bir dönüm noktasına işaret edecektir. Ziyaretin ilk olarak 29 Haziran-1 Temmuz 1993 tarihleri arasında yapılması öngörülebilecek, ancak hükümet programı çalışmaları nedeniyle ertelenecektir. 27-29 Eylül 1993 tarihleri arasında yeniden planlanan ziyaret, Çetin'in İsrail'e gitmeden önce uğradığı Ürdün'de iken, İsrail tarafından Lübnan'da bulunan bir BM kampına yapılan saldırıda çok sayıda can kaybının olması nedeniyle daha uygun bir zamanda yapılmak üzere bir kez daha ertelenecektir.¹⁹¹ Çetin'in iki kez ertelenen gezisi 13-15 Kasım 1993'te gerçekleştirilecek, gezi gözlemciler tarafından, Türkiye İsrail ilişkileri üzerindeki 'Arap ipoteğinin' kalkmış olduğunu gösteren bir gelişme olarak değerlendirilecektir. Gezi sırasında 'Karşılıklı Anlayış ve İşbirliğinin İlkeleri Muhtırası' imzalanacaktır.¹⁹² Ancak, kamuoyuna yansıyan haberlerden anlaşıldığı kadarıyla, Türkiye'nin teröre karşı işbirliği yapılmasını öngören bir anlaşma imzalanması önerisi İsrail tarafından kabul edilmeyecektir.¹⁹³ Buna karşılık, iki ülkenin emniyet kurumları arasında işbirliği bu günlerde başlamıştır. Çetin, Tel Aviv'den sonra Doğu Kudüs'te *Orient House*'a giderek Faysal Hüseyini ve Saeb Erakat gibi Filistinli yetkililerle Türkiye'nin barış sürecine katkısına ilişkin görüşmeler yapacaktır.¹⁹⁴ Çetin'in Doğu Kudüs'te Filistinli yetkililerle görüşmesi daha sonra İsrail'e yapılacak tüm ziyaretlerde yinelenen bir uygulamaya öncüllük edecektir.

¹⁸⁹ Lale Sarıbrahimoğlu, "İsrail'le İlişkiler İnişli Çıkışlı Oldu," *Cumhuriyet*, 18 Kasım 1993.

¹⁹⁰ Aykan, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemi Ortadoğu'sunda Türkiye'nin İsrail'e Karşı Politikası*, s.5-24.

¹⁹¹ "Çetin İsrail'e Gitmedi," *Cumhuriyet*, 28 Temmuz 1993.

¹⁹² "Arap İpoteği Kalktı," *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1993.

¹⁹³ Kürşat Akyol, "Çetin 'Ortadoğu Terörizme Serbest Bölge' Olmamalı," *Cumhuriyet*, 16 Kasım 1993. İsrail diplomatik kaynakları "Türkiye ile terörle mücadele anlaşması, düşman listemize bir yenisinin eklenmesi anlamına gelecek" diyerek, İsrail'in Türkiye ile böyle bir anlaşma yapmayacağına dikkat çekeceklerdir. Lale Sarıbrahimoğlu, "İsrail Terör Anlaşmasına Karşı," *Cumhuriyet*, 17 Kasım 1993.

Çetin'in gezisi sonrasında üst düzey ziyaretler gitgide sıklaşmıştır. 25 Ocak 1994'de Devlet Başkanı Ezer Weizman resmen Ankara'yı ziyaret edecektir. Bir İsrail devlet başkanı tarafından gerçekleştirilen ilk resmi ziyaret sırasında ikili işbirliği konuları gündeme gelecektir.¹⁹⁵ Dışişleri Bakanı Şimon Peres, 10 Nisan 1994'de, Haziran 1994'de ise İsrail Ekonomi ve Planlama Bakanı Shimon Shitrit Türkiye'de yatırım olanakları araştıran 70 kişilik işadamı delegasyonu eşliğinde Ankara'ya gelecektir.¹⁹⁶

3-5 Kasım 1994'de Başbakan Tansu Çiller'in İsrail'e yaptığı gezi ise, ilk kez bir başbakanın İsrail'i ziyaret etmesi nedeniyle ikili ilişkiler açısından yeni bir dönüm noktasına işaret etmiştir. Başbakan Çiller ziyareti sırasında uyuşturucu madde kaçakçılığı, terörizm ve diğer suçlarla mücadele, telekomünikasyon ve posta hizmetleri alanlarında işbirliği anlaşmaları imzalayacaktır.¹⁹⁷ Görüşmeler sırasında bir dizi ortak proje üzerinde -fiber optik telekomünikasyon ağının oluşturulması, TÜRKSAT'tan İsrail'e televizyon ve telefon kanalının tahsis edilmesi, Mersin ve İskenderun limanlarının genişletilmesi, enerji santrallerinin yapılması ve işletilmesi, Manavgat Suyunun satışı, GAP'ta İsrail firmalarına yatırım olanaklarının sağlanması vb.- durulacaktır. Taraflar Manavgat suyunun İsrail'e satışı konusunda anlaşamamışlar, ancak, çifte verginin önlenmesi, yatırımların korunması, ve teşviki konusunda anlaşmaların hazırlanması konusunda anlaşmaya varacaktır.¹⁹⁸ Gezi sırasında Başbakan Çiller'in resmi programda belirtilmemiş olmasına karşın, FKÖ'nün Doğu Kudüs temsilcisi Faysal Hüseyini ile *Orient House*'da görüşmesi İsraili yetkililerin tepkisine neden olmuştur. Başbakan Rabin, görüşmeden dolayı üzüntü duyduğunu, ancak bu durumun Türkiye-İsrail ilişkilerini etkilemeyeceğini belirtecektir.¹⁹⁹ Basına Başbakan Çiller'e eşlik eden Dışişleri Bakanı Soysal'ın ikili ilişkilerin yakınlaştırılmasından hoşnut olduğuna, Türkiye'nin İsrail ile yakın ilişkiler kurmasından barış sürecinin ve dolayısıyla Filistinlilerin yarar sağlayacağına ilişkin görüşleri yansıyacaktır.²⁰⁰

Üst düzey ziyaretler 1995 yılından başlayarak yoğunlaşacaktır. İsrail Dışişleri Bakan yardımcısı Yossi Beilin Mayıs 1995'te Ankara'yı ziyaret edecektir. Kasım 1995'te

¹⁹⁴ Kürşat Akyol, "Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yeni Dönem," *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1993.

¹⁹⁵ Lale Sarıbrahimoğlu, "Türkiye-İsrail İlişkileri Dorukta," *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1994; "İsrail'den İşbirliği Önerisi," *Cumhuriyet*, 28 Ocak 1994.

¹⁹⁶ Gruen, "Dynamic Progress in Turkish Israeli Relations" ..., s. 55-56.

¹⁹⁷ Terörle ilgili anlaşma PKK'ya karşı işbirliğinden çok, uluslararası teröre karşı işbirliği yapılmasını öngörecektir. Lizi Behmoaras, "Türkiye'nin Başarısı İçin Dua Ediyoruz," *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1994.

¹⁹⁸ Lizi Behmoaras, "Türkiye ile İsrail Su Konusunda Anlaşamadı," *Cumhuriyet*, 8 Kasım 1994.

¹⁹⁹ Lizi Behmoaras, "İsrail'den Çiller'e Sert Tepki," *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1994. Gezi programına *Orient House* ziyaretinin alınmamış olması, Yaser Arafat ile görüşmenin programa sonradan eklenmiş olması tartışmalara yol açacaktır. Aykan, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemi Ortadoğu'sunda Türkiye'nin İsrail'e Karşı Politikası*, s.11-12.

Başbakan Çiller Devlet Bakanları Coşkun Kırca ve Ali Dinçer ile birlikte İzak Rabin'in cenaze merasimine katılacaktır. Cumhurbaşkanı Demirel'in Kasım 1995'te yapılması tasarlanan ancak Rabin'e yapılan suikast nedeniyle ertelenen ziyareti Mart 1996'da gerçekleşecektir. Demirel ziyaret sırasında Arafat'la da görüşecektir. Demirel'in ziyareti Haziran 1996'da Devlet Başkanı Weizman tarafından iade edilecektir. Bu ziyaretler sırasında turizm, kültür, ekonomi gibi alanlarda işbirliği öngören pek çok anlaşmanın imzalanarak devreye sokulduğu görülecektir.

Yeni Dinamikler

İkili ilişkiler Soğuk Savaşın sona ermesi ve 1991 Körfez Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni koşullar altında gelişmeye başlamıştır. Ekim 1991'de Madrid'de başlayıp Eylül 1993'te Oslo ile devam eden barış süreci, Türkiye İsrail yakınlaşmasının önünü açacaktır. Doğu Akdeniz ve Basra Körfezinde ortaya çıkan yeni durum bir yandan Türkiye'nin bölgesel konumunu yakından etkilemiş, öte yandan Türkiye'yi daha önce karşılaşmadığı sorunlar ve olanaklarla karşı karşıya bırakmıştır. Yeni durum geleneksel olarak Ortadoğu gelişmelerine mesafeli yaklaşan Türkiye'nin politikalarında köklü değişimlere gitmesini gerektirecek, bu arada İsrail ile ilişkilerine de yeni bir bakış açısıyla yaklaşmasına yol açacaktır.

Bölgesel gelişmelerin yanı sıra, ikili ilişkilerin ivme kazanması Türkiye'nin kendi sorunlarını aşabilmek için Ortadoğu'ya dönük politikasında çok yönlü bir değişikliğe gittiği bir döneme rastlayacaktır. Bu dönemde Körfez Savaşı ile birlikte Irak'ta başlayan 'çözülme süreci' Türkiye'de de Kürt ayrılıkçılığının ivme kazanmasına neden olmuştur. Önceleri ülke içinde bir asayiş sorunu olarak çözümlenmeye çalışılan sorun, yeni boyutlar kazanarak bölgeselleşmiş, bu arada da komşu ülkeler tarafından bir dolaylı savaş aracı olarak daha etkili bir biçimde kullanılır olmuştur. Suriye ve İran'ın Türkiye'de Kürt ayrılıkçılığını destekleyerek yürüttüğü dolaylı savaşın yarattığı hasarın boyutları Türkiye'nin Ortadoğu'ya daha 'geniş' bir bakış açısıyla bakmasına neden olacak, İsrail ile yeni askeri ve diplomatik arayışlar içine girmesine neden olacaktır. Öte yandan, doksanlı yıllarda hızla değişen uluslararası ortam öncelikle Ortadoğu'da olmak üzere, TSK'yı yeni kuşak güvenlik sorunlarıyla uğraşmak zorunda bırakacak, bu sorunlar gecikmiş modernizasyon projelerinin hızla uygulamaya alınmasını gerektirecektir. Kürt sorununun bölgeselleşerek komşu ülkeler

²⁰⁰ Lizi Behmoaras, "Barışın Yolu Suriye'den Geçiyor," *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1995.

tarafından Türkiye'ye karşı dolaylı savaş aracı olarak kullanılması, TSK'nin modernizasyon ve tedarik gereksinmesinin artması, Ortadoğu'da ortaya çıkan yeni bölgesel güçler doksanlı yıllarda Türkiye İsrail ilişkilerine ivme kazandıran dinamikler olarak yakından incelenmelidir.

Kürt Ayrılıkçılığı ve Suriye'ye Karşı İşbirliği

Türkiye'de Kürt ayrılıkçılığının Irak'ta yaşanan çözülme sürecinin de etkisiyle güç kazanması ikili ilişkilerin gelişimine yol açan bölgesel dinamiklerin başında gelmektedir. Seksenli yıllar biterken PKK'nın önceden açıkladığı 'ordulaşmak' amacına ulaşamadığı, lojistik açıdan ciddi sorunlarla karşılaştığı ve büyük kayıplara uğradığı görülmekteydi. Buna karşılık, örgüt Nisan 1991'den sonra hem Irak'da yaratılan Kürt güvenli bölgesini Türkiye'deki eylemleri için geri bölge olarak kullanmaya başlayacak, hem de güvenli bölgede oluşan yetke boşluğundan yararlanarak kolaylıkla silah ve mühimmat edinmek olanağına kavuşacaktır. Buna ek olarak İran ve Suriye'nin PKK'ya destek sağlaması ve PKK'nın 1994-1998 yılları arasında Kuzey Irak'taki Kürt gruplar arasındaki iç savaştan yararlanan üçüncü güç konumu edinmesi sorunu Türkiye açısından daha da girift bir hale getirecektir. Kürt ayrılıkçılığının bölgeselleşmesi Türkiye'yi bu tehdide karşı koyabilmek için daha kapsamlı bölgesel politikalar aramaya itecektir.

Onyılın başında Ortadoğu ülkelerine dönük politikalarda benimsenen *aktif diplomasi* doksanlı yılların ortasında bir adım daha öteye giderek *aktif politikaya* dönüşecektir. 1995 yılından başlayarak Türkiye'nin bütün olarak bölgeye, özel olarak PKK'ya karşı uygulanan stratejide değişikliğe gittiği görülecektir. Bir yandan Güneydoğu Anadolu'da *alan üstünlüğü* sağlamaya yönelik operasyonlara ağırlık verilirken, öte yandan Kuzey Irak'ta PKK kamplarının ortadan kaldırılması için yapılan sınırötesi operasyonların boyutları ve sıklığı gözle görülür biçimde artacaktır. Eylül 1996'da TSK'nın Kuzey Irak'ta bir 'tampon bölge' oluşturulması aktif politikasının bir başka yönünü oluşturmaktadır.²⁰¹ Model uyarınca sınır bölgelerinde KDP'li unsurlardan oluşacak 'güvenlik birimleri' oluşturulacak, bunalım durumunda ise TSK'nin hızla müdahale edebilmesi için sınır bölgelerinde yoğun biçimde

²⁰¹ Barçın Yinanç, "Kuzey Irak'a Güvenlik Kuşağı," *Milliyet*, 6 Eylül 1996 ve "Geçici Tehlikeli Bölge Kararı," *Hürriyet*, 7 Eylül 1996.

birlik konuşlandırılacaktır.²⁰² Aynı çerçevede Kuzey Irak'ta KDP'ye açık siyasal ve lojistik destek verilmesi bölgede daha müdahil bir politika izleneceğine ilişkin bir işaret olarak değerlendirilecektir.²⁰³ Kuzey Irak'ta çatışan tarafları bir araya getirmek ve çatışmalara son vermek üzere Ağustos 1995'de Dublin'de düzenlenen konferansa gözlemci statüsüyle katılmıştır. Türkiye'nin, ABD'nin arabuluculuğuyla gerçekleşen bir toplantıya katılarak, Bağdat yönetimine alternatif olarak kurulan Irak Ulusal Kongresi [INC] ile aynı masaya oturması Kuzey Irak politikasında yeni bir dönüm noktası olarak değerlendirilebilir.²⁰⁴ Aynı dönemde *Çekiç Güç*'ün yetkilerinin daraltılarak operasyonlarda Türkiye'ye daha fazla denetim olanağı sağlayacak değişiklikler yapılması da aktif politikanın bir başka uygulaması olarak karşımıza çıkar.

Suriye'nin 1993'ten başlayarak PKK'ya verdiği desteği artırması Körfez Savaşından sonra bir ölçüde yumuşayan ikili ilişkilerin gerilmesine neden olacaktır. İmzalanan güvenlik protokollerinden sonuç alınamaması üzerine Suriye ile diplomatik temaslar azalırken, diplomasinin yerini sert açıklama ve uyarılar alacaktır. Kasım 1994'te Şükrü Elekdağ, "Türkiye'nin yaşamsal çıkarları ve toprakları üzerinde hak iddia eden ve ülkemizin parçalanmasını amaçlayan bir örtülü savaşı fiilen destekleyen" Yunanistan ile Suriye'ye karşı kendini savunabilmesi için eş zamanlı iki tam savaş yürütebilecek askeri yetenekler edinmesini öneren 'İkibuçuk Savaş Stratejisi' adını verdiği önlemlere başvurulmasını önerecektir.²⁰⁵

1995 yılından başlayarak Ankara, Suriye ile görüşmeler yoluyla sonuç alınamayacağını gözönünde tutarak PKK'ya verilen desteğin sonlandırılması ve Abdullah Öcalan'ın Türkiye'ye teslim edilmesi için Şam üzerindeki baskıyı belirgin bir biçimde artıracaktır.²⁰⁶ Kuzey Irak'ta Mart 1995'te gerçekleştirilen Çelik Harekâtı sonrasında PKK militanlarının Kuzey Irak'tan büyük gruplar halinde Suriye'deki kamplara geçmesi üzerine ikili ilişkiler daha da gerilecektir. Özellikle TSK'nin Kuzey Irak'ta geniş bir alanı denetlemeye başlaması ve sınır boyunca kalıcı güvenlik önlemleri almaya başlaması, İsrail ile ilişkilerini yakınlaştırması Suriye'nin kaygılarını artıracaktır. Buna karşılık, Hatay ilinin

²⁰² Özlem Hersan, "Kuzey Irak'ta Yeni Yapılanma," *Yeni Yüzyıl*, 7 Aralık 1997 ve Kemal Yurteri, "Kuzey Irak Sınırına Peşmerge Kalkanı," *Yeni Yüzyıl*, 8 Aralık 1997.

²⁰³ "Çekiç Güç'e 'Git' Sinyali," *Hürriyet*, 11 Eylül 1994.

²⁰⁴ Yavuz Baydar, "Kuzey Irak'da Aktif Politika," *Yeni Yüzyıl*, 16 Ağustos 1995 ve Lale Sarıbrahimoğlu, "Ankara'nın Kuzey Irak Politikası Değişiyor," *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1995.

²⁰⁵ Şükrü Elekdağ, "Yunanistan-Suriye Savunma Anlaşması," *Milliyet*, 25 Haziran 1995

²⁰⁶ Soner Gürel, "Suriye'de 200 PKK'lı Tutuklandı: Ankara'dan PKK'ya Karşı Diplomatik Atak," *Milliyet*, 2 Şubat 1995; Mehmet Taşcıoğlu, "Suriye'de PKK Kampı," *Milliyet*, 16 Şubat 1995.

sınır bölgelerinde başlayan PKK saldırılarının 1995 boyunca yoğunluk kazanması Suriye ile ilişkilerin daha da gerilmesine neden olacaktır.²⁰⁷ İlk olarak Suriye'ye ultimatom niteliğinde notalar gönderilecek, Ekim 1995'te Suriye verilen bir notada "PKK terör örgütünün Suriye'den kaynaklanan Türkiye'ye yönelik tedhiş eylemlerinin Türk hükümeti ve kamuoyu tarafından dikkatle izlendiği" belirtilecektir.²⁰⁸ Hatay'daki sızma ve saldırı eylemlerinin artması üzerine Kasım 1995'te bölgeye asker kaydırılacağı açıklanacak,²⁰⁹ PKK sızmalarına karşı gereken önlemlerin alınmaması nedeniyle Suriye yeniden protesto edilecektir.²¹⁰ Bu gelişmelere koşut olarak Başbakan Tansu Çiller güvenlik birimlerine Aralık 1995'de yapılacak seçimlere kadar örgüt lideri Abdullah Öcalan'ın etkisizleştirilmesini amaçlayan örtülü girişimler yapılması yolunda talimatlar verecektir.²¹¹ PKK'nın Hatay'da yoğunlaşan eylemlerinden sonra yaptığı bir değerlendirmede, Coşkun Kırca, Suriye'yi caydırmak üzere İsrail ile ilişkilerin "en kısa zamanda bir ittifaka" dönüştürülmesi gerektiğine işaret etmektedir:

Türkiye'nin, Suriye'ye karşı [almasa gereken bir] diğer tedbir, Türkiye'nin, İsrail'le arasında zaten mevcut olan fiili ittifakı mümkün olan en kısa zamanda hukuki bir metne kavuşturmasıdır. İsrail Devleti kurulmasaydı-başta Suriye Arap Devletlerinin başlıca hedefi, Türkiye'den toprak koparmak olacaktı. Araplar İsrail karşısında meşgul oldukları için Türkiye'ye dönememişlerdir. Bunun gibi, Arap yarımadasının Kuzeyindeki NATO üyesi Türkiye bulunmasaydı, Arapların İsrail'e karşı kullanabilecekleri imkanlar ve hareket serbestliği daha geniş olurdu. Bu jeo-stratejik gerçeğin hukuki gerçek haline getirilmesi lazımdır.²¹²

1996 yılı başında Suriye'ye yönelik politika daha da sertleştirilecektir. 23 Ocak 1996 tarihli nota ile Suriye'ye PKK'ya verdiği desteği sonlandırması gerektiği, aksi takdirde, Türkiye'nin "doğacak bütün sonuçlarıyla meşru müdafaaaya başvur[acağı]" bildirilecektir.²¹³ Nisan 1996'da Başbakan Yılmaz Hatay'da "Türkiye'nin birliğini bozmak isteyen eşkıyayı kendi ülkelerinde barındırmak, onlarla işbirliği yapmak suretiyle memleketimize karşı

²⁰⁷ Metehan Demir ve Sezai Şengün, "İşte Sabrımızı Taşıran Nedenler," *Hürriyet*, 8 Ekim 1998; Sibel Yeşilmen, "Suriye ile Gerilim Adım Adım Tırmanıyor," *Yeni Yüzyıl*, 20 Ekim 1995.

²⁰⁸ Uğur Akıncı, "Ankara, Suriye'yi Sert Şekilde Uyardı," *Yeni Yüzyıl*, 13 Ekim 1995.

²⁰⁹ Uğur Şefkat, "Suriye Sınırına Tümen," *Yeni Yüzyıl*, 16 Kasım 1995.

²¹⁰ "Suriye'ye Yine Uyarı," *Yeni Yüzyıl*, 27 Kasım 1995.

²¹¹ Ekim 1994'te MİT eşgüdümünde, Genelkurmay Başkanlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğüne bağlı ekiplerin katılımıyla kurulan Müşterek Faaliyet Grubunun amacı Abdullah Öcalan'ın Suriye'deki faaliyetlerinin izlenmesi, takibi, gerektiğinde yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi" olarak saptanacaktır. Mart 1995'te, Abdullah Öcalan'ın ele geçirilmesi için hazırlıkları süren 'Mersedes Operasyonu' ile ilgili haberlerin yayınlanmasından sonra grubun çalışmaları durdurulacaktır. Bu çalışmalar sırasında İsraili yetkililer ile Türkiye güvenlik çevrelerinin yakın işbirliği içinde oldukları anlaşılmaktadır. Saygı Öztürk, *Devletin Derinliklerinde*, Ankara, Ümit, 1991, s.86 ve s.91. Eylül 1993'ten sonra başlayan temaslarda İsrail ile bu türden bir operasyon için gereken, eğitim, istihbarat ve silah sağlamak üzere işbirliği sağlanacaktır. İşbirliğinin ayrıntıları için, Öztürk, *Devletin Derinliklerinde*, s.126.

²¹² Coşkun Kırca, "Araplar ve Türkler II," *Yeni Yüzyıl*, 11 Eylül 1995.

²¹³ Hasan Cemal, *Kürtler* (İstanbul, Doğan Kitap, 2003) s.444.

menfur gayretler içerisinde” olmakla suçladığı Suriye’yi “hesabını iyi yapma[ya]” davet edecek, aksi takdirde “düşmanlıklarının cezasını görece[ği]” konusunda uyaracaktır.²¹⁴ 6 Mayıs 1996’da Öcalan’a yönelik bir bombalı suikast sonrasında ikili ilişkiler gerginleşecektir.²¹⁵ Mayıs-Haziran aylarında Türkiye-Suriye sınırında askeri hareketlilik artacak, Haziran 1996 başlarında Genelkurmay İkinci Başkanı ve beraberindeki üst düzey komutanlardan oluşan bir heyet bölgede incelemeler yapacaktır.²¹⁶ Suriye’ye yönelik baskı politikası muhtemelen 28 Şubat Süreci nedeniyle askıya alındıktan sonra Eylül-Ekim 1998’te yeniden uygulamaya konulacaktır. Suriye Ankara’nın taleplerine ancak “caydırıcı askeri baskı politikası” ile güç kullanma tehdidinde başvurduktan sonra olumlu yanıt verecek, Abdullah Öcalan’ın ülke dışına çıkartmayı kabullenmek zorunda kalacaktır.

Doksanlı yılların ilk yarısında genel çizgilerle belirtmek gerekirse, İsrail ile işbirliğinde örtülü güvenlik konuları öne çıkacaktır. PKK’nın Suriye ile ilişkileri bu işbirliğinin en temel unsurlarından birisini oluşturacaktır. 1993 yılından başlayarak iki ülkenin güvenlik birimleri karşılıklı ziyaretler yapmaya başlayacaktır. Türkiye’den ilk ziyaretin Eylül 1993’de yapılacak,²¹⁷ buna karşılık Ekim 1994’de İsrail Emniyet Genel Müdürü Asaf Haffetz Ankara’ya gelecektir.²¹⁸ Eylül 1993 sonunda Emniyet Genel Müdürlüğü ve Özel Harekât Dairesi yetkililerinin İsrail’e yaptığı ziyaretler sırasında yapılan anlaşmalar uyarınca, Beydağları ve Gölbaşı’nda kurulan kamplarda yürütülen çalışmalara İsraili uzmanlar da katılacaktır.²¹⁹ Şubat 1994’te Özel Harekât Daire Başkanlığı’nın talebi üzerine Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından İsrail’den, yetkililerin deyişiyle, “örtülü ödenekle mal ve hizmet” alımı yapılacaktır. Kutlu Savaş ziyaret ve alımların arkasındaki esas nedenin Emniyet Genel Müdürlüğünün MOSSAD ile ilişki kurmaya çalışması ve Suriye’de barınmakta olan Abdullah Öcalan’a karşı yapılacak operasyon olduğunu belirtmekte, alımların “Öcalan karşılığı yapılan ve yapılacak ödemelerin kamufle edilmesi amacıyla dönük” olduğunu ileri sürmektedir.²²⁰ Operasyon hazırlıkları, ayrıntıların basına

²¹⁴ Hakan Şanlıtürk ve Firdevs Aşıkoğlu, “Suriye’ye Uyarı: Sabrımızı Taşırmayın,” *Milliyet*, 21 Nisan 1996; Sedat Bozkurt, “Yılmaz Suriye’ye Sert Çıktı,” *Yeni Yüzyıl*, 21 Nisan 1996.

²¹⁵ ‘Mercedes’ kod adlı operasyonun ayrıntıları için, Tuncay Özkan, *Operasyon* (İstanbul: Doğan, 2000) s.54.

²¹⁶ “Sınırdaki Hareketlilik,” *Milliyet*, 8 Haziran 1996.

²¹⁷ Saygı Öztürk, *Devletin Derinliklerinde...*, Ankara, Ümit, 2002, s. 82.

²¹⁸ Robins, *Suits and Uniforms...* s.252.

²¹⁹ Can Dündar, “İsrail’den Gelen Silah: Bu Sırrı Çözelim,” *Yeni Yüzyıl*, 21 Şubat 1998; Öztürk, *Devletin Derinliklerinde* s.124-125, 134. Ayrıca, Tolga Şardan, “Mossad’a Örtülüden Para,” *Milliyet*, 22 Ocak 1998.

²²⁰ *Susurluk Raporu*, s.18-23. Mehmet Ağar daha sonra yaptığı bir söyleşide, İsrail’e gerekli ödemenin “Tosun’un getirilmemesi nedeniyle” yapılmadığını belirtmektedir. Öztürk, *Devletin Derinliklerinde...* s.135.

sızması nedeniyle durdurulacaktır.²²¹ Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar yaptığı bir söyleşi sırasında örtülü ilişkilerin açıklanmasından duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade edecektir:

Türkiye'nin bir daha bu tür işlerden başı belaya girmeyecek mi? O zaman kim Türkiye'yle işbirliği yapacak? İsrail'den silah almışız, bazı görüşmeler yapmışız. Bunda hayinane bir teşebbüs görmedim. Şimdi Türkiye ile İsrail'in arası iyi. Sabah-akşam gidilip geliniyor. Bizim başlattığımız görüşmelerden önce bir tane geliş gidiş yoktu. Türkiye'ye ne zararı var bu ilişkilerin? Örtülü ödenekle mal ve hizmet almışız. Bu da deşifre edilmiş. Yarın öbür gün buna benzer terörist faaliyetlerle mücadele için işbirliği önersek kim bize yüz verecek?²²²

TSK'nin Kuzey Irak'taki operasyonları sırasında, İsrail'den sağlanan istihbaratın, etkili sonuçlar alınmasına katkı sağladığı, İsrail'in adlı adınca kınamaktan kaçındığı PKK'yı açıkca terörist örgüt olarak nitelendirmesinden sonra, özellikle Mayıs 1997'den itibaren bu örgütün askeri girişimleriyle ilgili bilgi akışında hızlanma olduğu ileri sürülmektedir. Mayıs 1997'de yapılan bir söyleşi sırasında İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu, iki ülke arasında terörle ilgili konularda istihbarat değişimi yapıldığını açıklamıştır:

PKK bir terör örgütüdür. Hedefleri ve görüşleri ne olursa olsun, kullandıkları metodlar ortada. Eğer masum insanları Ankara'da veya başka yerlerde bombalıyorsa, Tel Aviv'de öldürüyorlarsa, bu insanlar teröristtirler. Kaynaklarımız ve elimizdeki tüm olanaklarımızı paylaşmamız normal değil, şarttır. Eğer dost bir ülkeye yönelik terör konusunda bilgi edindiğimiz anda hemen yolluyoruz...Türkiye ile bu alışverişi daha da arttıracamız.²²³

Güvenlik konusunda yapılan işbirliği doksanlı yılların ortasında askeri konuları da kapsayacak biçimde gelişmeye başlayacaktır. İlk aşamada iki ülke hava kuvvetlerinin işbirliği projeleri üzerinde çalıştığı görülecektir. THK Komutanı Halis Burhan'ın 1994'te yaptığı gezi sonrasında hazırlattığı raporda "PKK konusunda 'talep halinde' İsrail'in her türlü yardıma hazır olduğu" bilgisine yer verilecektir. Rapor ayrıca, savunma sanayi alanında yapılacak işbirliğinin THK'nin "harekât kabiliyetini büyük oranda artırabileceğine"

²²¹ Operasyon girişimi ile bazı ayrıntılar açıklığa kavuşmamıştır; ancak, operasyonun Başbakan Tansu Çiller'in 24 Aralık 1995 Genel Seçimlerinden önce gerçekleştirilmesini istediği anlaşılmaktadır. Sedat Bozkurt, "Operasyon Seçim Bombası," *Yeni Yüzyıl*, 9 Aralık 1996 ve "Çiller'in Apo'yu Öldürme Planı Siyasi Amaçlıydı," *Hürriyet*, 25 Ocak 1998. 24 Ocak 1998'de düzenlediği basın toplantısında Çiller operasyon girişimiyle ilgili olarak "[B]ir dönem şanla şöhretle geçti. Bugün de olsa tekrar ediyorum aynı şeyleri yaparım" diyecektir. "Apo Suikastini Yine Yaparım," *Hürriyet*, 25 Ocak 1998.

²²² Öztürk, *Devletin Derinliklerinde*, s.134.

²²³ Mehmet Ali Birand, "Netanyahu Gözüyle Türk İsrail Anlaşması," *Sabah*, 26 Mayıs 1997.

dikkat çekilecektir.²²⁴ Bir başka askeri işbirliği alanı ise sınır güvenliğinin artırılması konusu olacaktır. 1996 yılının ilk yarısında Türkiye'nin güney sınırlarında güvenliğin artırılmasına yönelik yeni teknolojilerin uygulamaya konulması için iki ülke askeri yetkilileri arasında görüşmeler yapılacaktır.²²⁵

1996 anlaşmalarının imzalanmasıyla bu süreç büyük bir ivme kazanacaktır. Anlaşmaların üçüncü bir ülkeye karşı yapılmamış olduğu vurgulanmasına karşılık, tüm değerlendirmelerde ilk akla gelen ya da dile getirilen ilk ülke Suriye'dir. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Bir'in Mayıs 1997'de İsrail'e gerçekleştirdiği bir ziyaret sırasında, İsrail Savunma Bakan Yardımcısı David İvry'nin yanısıra adı saklı tutulan ABD'li yetkililerin²²⁶ de katıldığı toplantılarda, "Suriye ve İran'ın [...] yol açtığı bir bunalım durumunda, üç ülkenin katkısıyla bir ortak birliğin oluşumu ve yapılması gibi konuların ele alındığı, öngörülen birliğin beraber müdahale yeteneği edinmesine yönelik eğitim ve uyum çalışmaları için gerekli önlemlerin" görüşüldüğüne ilişkin haberler basında yer almıştır.²²⁷ Mayıs 1997'den sonra izlenen gelişmeler bu bilgileri doğrular niteliktedir.²²⁸ Üst düzey siyasal yetkililerin açıklamaları da aynı doğrultudadır. Örneğin, Mayıs 1997'de Türkiye'yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı David Levy, açıklamalarında, iki ülke arasındaki işbirliğinin, "İran ve Suriye'yi düşmanca tutumlar sergilemekten caydıracağını", "bölge barışını tehdit eden ülkelerin bir şey yapmadan önce iki kez düşünmesini sağlayacağını" dile getirmiştir.²²⁹

Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmasından Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesine kadar geçen süreçte İsrail'in yeri ve katkısının ne olduğu sorusuna da bu başlık altında değinilebilir. Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmasından sonra izlenen gelişmeler sırasında iki ülkenin nasıl bir işbirliği içinde olduğuna ilişkin bilgiler, doğallıkla

²²⁴ Evren Değer, "İsrail'le İşbirliği Raporu," *Milliyet*, 16 Şubat 1995.

²²⁵ Lale Sariibrahimoğlu, "İsrail'den Türkiye'ye Elektronik Çit," *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1996.

²²⁶ "Bir, İsrail'le Ortak Tatbikattan Yana," *Radikal*, 5 Mayıs 1997. Yasemin Çongar, "'Üç Silahşörler' Hazır," *Milliyet*, 7 Mayıs 1997. Aslı Aydıntaşbaş ise "Üçlü Askeri İttifak Yolunda İlk Adım"; *Yeni Yüzyıl*, 6 Mayıs 1997.

²²⁷ Selin Çağlayan, "Türkiye-İsrail-ABD Üçlü İttifakı Yolda," *Hürriyet*, 4 Mayıs 1997.

²²⁸ Bir savaş durumunda iki ülke ordularının olası işbirliği alanlarına ilişkin örnekler Temmuz 1997'de *Washington Institute for Near Eastern Studies* tarafından yayınlanan bir raporda şöyle sıralanacaktır: "Havada, Türkiye hasar alan İsrail uçaklarının Türk üslerine dönmeye izin verebilir ve düşürülen pilotları yakalamak için eğitilmiş İsrail muharebe arama ve kurtarma ekiplerinin Türk topraklarından hareketine imkan sağlayabilir...Denizde, Türkiye İskenderun donanma üssünü ve Suriye'ye yakın sularındaki korunaklarını İsrail'e kullandırarak, Suriye'yi hem güneyden hem kuzeyden saldırılara karşı koymak için filosunu bölmeye zorlayabilir." Raporun yazarı Michael Eisenstadt, Suriye'deki Scud füze rampalarına yönelik saldırıların Türkiye'den gerçekleştirilebileceği olasılığı üzerinde de durmaktadır. Rapordan kapsamlı alıntılar içeren bir haber için, bakınız: Yasemin Çongar, "Şam'a 'Çifte Cephe'," *Milliyet*, 28 Temmuz 1997.

²²⁹ Barçın Yınanç, "İsrail'den Kısaç Önerisi," *Milliyet*, 10 Nisan 1997.

beklenebileceği gibi, çok açık değildir. Ancak, İsraili yetkililerin ısrarla Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesine herhangi bir biçimde karışmadıklarını ifade etmelerine karşın, çeşitli haber ve açıklamalar daha farklı bir resmin varlığına işaret etmektedir. Kamuoyuna yansıyan bilgiler iki ülkenin yetkilileri arasında Suriye'ye uygulanacak baskı politikası konusunda danışmalarda bulduklarına işaret etmektedir. Başbakan Mesut Yılmaz Eylül 1998 BM Genel Kurul açılış toplantısı için gittiği New York'ta Başbakan Netanyahu ile yaptığı "baş başa" görüşmede meslektaşına "Suriye üzerine baskıyı devam ettireceği[ni]" belirterek yardım isteyecek, bunun üzerine muhatabından "yardım vaadi" alacaktır.²³⁰ İki ülke arasında yakın bir istihbarat alışverişinin bulunduğu da açıktır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Haziran 1999'da yaptığı bir söyleşide, "Türkiye'nin operasyon sırasında İsrail ile işbirliği" yaptığını değinmektedir.²³¹ Öcalan'ın yakalanarak Türkiye'ye getirilmesi üzerine PKK çevrelerinde Öcalan'ın CIA ve MOSSAD tarafından gerçekleştirilen bir ortak operasyon sonucunda yakalandığı ileri sürülmüş, değişik Avrupa kentlerinde yapılan protesto gösterilerinde İsrail diplomatik misyonlarına saldırılmıştır. 17 Şubat 1999'da İsrail'in Berlin Büyükelçiliğini işgal girişimi sırasında 4 PKK'lı İsraili güvenlik görevlilerince öldürülmüştür. Öcalan'ın tutuklandıktan sonra yaptığı açıklamalarda bu durumu "halkımıza ve ulusal kurtuluş mücadelemize karşı yürütülen büyük terörizmin arkasında İsrail devleti var" gibi ifadelerle belirtmiştir.²³²

Suriye'ye karşı işbirliği konusunda söylenebilecekler bir belge ile bitirilebilir. Temmuz 1999'da Başbakanlık tarafından yayınlanan bir genelgede Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşma politikasının "Arap ülkelerinin Türkiye'ye karşı düşmanca tutumları, PKK'ya verdiği açık desteğe rağmen Suriye'nin yanında yer almaları ve Suriye yanlısı politika izlemeleri" üzerine gündeme geldiğini belirtilecektir. Genelge ikili ilişkilerin geliştirilmesi

²³⁰ Özkan, *Operasyon*, s. 67.

²³¹ Cumhurbaşkanı Demirel'in söyleşi sırasında kullandığı ifade şu biçimdedir: "Abdullah Öcalan'ın adeta nefes alışığı dahi izleniyordu. Tüm telefon konuşmaları, uydu aracılığıyla dinlenmekteydi...Türkiye, ABD, İsrail ve Almanya terör konusunda ortak bir noktada buluşmuş, sürekli bilgi alışverişine geçmiş, Yunanistan ise, teröristi himayesi altına almıştı. Hulusi Turgut, *Çankaya'da En Sıcak Yıl* başlıklı Süleyman Demirel ile söyleşiden oluşan yazı dizisinin "Apo Kenya'ya, MİT Ajansı ile Gitmiş," *Sabah*, 7 Haziran 1999. Bu konuda benzeri bir bilgiye 4 Haziran 2001 tarihli *Hürriyet* gazetesinde yer almaktadır. National Security Agency ajanlarından Wayne Madsen'in açıklamalarına yer veren haberde "Öcalan'ın izlenmesinde İsrail'in de katkısı olduğu" belirtilmektedir. Kasım Cindemir, "Müthiş İtiraf," *Hürriyet*, 4 Haziran 2001.

²³² Bu gerginlikten sonra PKK ile Avrupa'daki değişik Yahudi çevreleri arasında gayri resmi nitelikte temaslar yoluyla gerginliğin azaltılmasına yönelik girişimler gerçekleştirilmiştir. İşçi Partisi milletvekili Erez Biton "Sürgünde Kürt Parlamentosu" başkanı Yaşar Kaya ile Temmuz 1999'da Brüksel'de görüşerek Berlin'deki olaylar nedeniyle özür dilemiş ve bir dayanışma komitesi kurulması için çalışmalarına başlamıştır. Temasların yarı resmi boyutlar kazanması eğilimi Ankara'da kaygı uyandırması üzerine Başbakan Barak girişimlere hükümetten her hangi bir katılım olmasını engellemiştir. Güven Özalp, "Ankara'yı Rahatsız Eden Görüşme," *Milliyet*, 21 Temmuz 1999 ve Vahap Yazaroğlu, "İsrail Oyuna Gelmedi," *Milliyet*, 21 Temmuz 1999.

için yapılması gerekenler arasında, ABD’de etkili Rum ve Ermeni lobilerine karşı Türkiye’nin de Yahudi lobisinin desteğini almak için girişimlerde bulunması, İsrail ile teröre karşı işbirliğine gidilmesi, Filistin sorunu karşısında dengeli bir politika izlenmesi, İsrail ile ekonomi alanında işbirliğinin geliştirilmesi gibi girişimlerden söz etmektedir.²³³

TSK’nın Modernizasyon ve Tedarik Kaynaklarında Çeşitlenme Arayışı

İsrail ile ilişkilerin yakınlaşmasında bölgesel dinamiklerin yanında, TSK’nın modernizasyon gereksinimi, platform, teçhizat/mühimmat tedarikinde karşılaştığı sorunları aşabilmek için kaynak çeşitliliği arayışı içine girmesi üzerinde durulması gereken bir başka etkidir. Özellikle 1975-1978 yılları arasında uygulanan ABD silah ambargosundan sonra başlatılan ulusal savunma sanayi yaratma sürecinde İsrail örneği TSK çevreleri tarafından ilgiyle izlenecek²³⁴, “hem güçlü bir sanayi altyapısına sahip, hem milli teknoloji düzeyi oldukça ileri, hem de dünyanın savunma ürünleri ihraç eden beşinci konumunda” bulunması nedeniyle bir “mucize” olarak nitelendirilecektir.²³⁵

Körfez Savaşı sırasında müttefikler tarafından kullanılan komuta kontrol ve ateş sistemlerinin gelişmişlik düzeyi TSK’nın bu alandaki eksikliğini gözler önüne serecek, Türkiye, Körfez Savaşı deneyiminin ardından, “silahlı kuvvetlerinin yapısının, hareket yeteneği ve ateş gücü yüksek, ileri teknoloji kullanan, hava savunması, iletişim ve elektronik donanımı gelişkin bir profesyonel yapıya dönüştürülmesi konusunda daha ısrarcı” bir tutuma yönelecektir.²³⁶ Genelkurmay Başkanlığı Plan Prensipler Başkanı Korgeneral İlhan Kılıç Aralık 1991’de “Türkiye’nin bugün idame ettiği kuvvetlerin yapısı, modern orduların ve komşu ülkelerin kuvvetleri ile kıyaslandığında; mevcut kuvvetin başta modernizasyon olmak üzere bir çok alanda hem nicelik hem de nitelik açısından gerek Türkiye’nin gerekse ittifakın savunması için hedeflenen asgari kuvvetin gerisinde olduğu[nu]” belirtecektir.” Kılıç, bu yöndeki çalışmaların esas alması gereken temel düşüncenin TSK’nın “2000’li yılların ihtiyaçlarına uygun daha küçük ancak, her türlü koşulda hareket icra edebilen, hareket kabiliyeti, ateş gücü ve beka kabiliyeti daha yüksek ve yeterli komuta kontrol sistemlerine sahip bir yapıya kavuşturulması” olduğunu vurgulayacaktır.²³⁷

²³³ “Başbakan’dan Dış Politikaya İnce Ayar,” *Milliyet*, 13 Temmuz 1999.

²³⁴ Gültekin Fişek, “İsrail’in Savunma Endüstrisi ve Teknolojisi,” *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C.101, No. 284, 1982, s.72-75.

²³⁵ Aytekin Ziyilan, “Savunma Sanayinde Teknoloji Politikası,” *Aselsan Dergisi*, No. 58, 2000, s.8.

²³⁶ Gülay Günlük Şenesen, “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Modernizasyon Programının Bir Değerlendirmesi,” Faruk Sönmezoğlu (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der, 1994, s.199.

²³⁷ İlhan Kılıç, “Türkiye’nin Savunma Politikası ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programları,”

Ancak, modernizasyon programının devreye alınması ile birlikte yeni sorunlarla karşılaşılacak, özellikle doksanlı yılların ilk yarısında ABD ve AB üyesi müttefiklerinden tedarik edilen çeşitli platformların, teçhizat ve mühimmat teslimatı, sivillere karşı ya da Irak'taki sınır-ötesi operasyonlarda NATO amaçları dışında kullanıldığı vb. gerekçelerle askıya alınacaktır.²³⁸ 1995'ten sonra sınır ötesi operasyonların büyük ölçekli harekâtlara dönüşmesi, Türkiye'nin platform ve mühimmat tedarik ettiği AB üyesi ülkelerle diplomatik ilişkilerinde yaşanan gerginlikleri artıracak, Ankara bazı NATO müttefiki ülkeleri "güvenilmez ülke statüsüne" dahil edecektir.²³⁹ Örneğin, ABD Kongresi'nin Türkiye'ye satılan msket bombalarının teslimatını, sözleşmesi 21 Haziran 1994'te imzalanmasına karşın geciktirmesi üzerine, askeri yetkililer İsrail ile görüşmelere başlayacaklardır.²⁴⁰ ABD'nin Mayıs 1996'da yapacağı *Kobra* helikopter teslimatının durdurulması için lobiler yönetim üzerinde baskı kuracaktır.²⁴¹ İkibinli yıllarda üçüncü nesil ortak tank üretim projesinin inceleme aşamasında Almanya'nın örnek tank göndermekten kaçınması, ABD'nin aynı proje çerçevesinde teknoloji aktarımı için isteksiz davranması gibi gelişmeler askeri çevrelerin açık ya da örtülü silah ambargoları konusundaki kaygılarını pekiştirecektir.

Bu gelişmeler Türkiye'yi silah tedarik kaynaklarını çeşitlendirmeye zorlayacak, kendisini 'anlayacak' kaynak ülkelere yöneltecek, bu arayış sürecinde İsrail ve Rusya iki kaynak ülke olarak öne çıkacaktır. Bu gereksinimin ayırımında olan İsrail savunma sanayi çevreleri 1989'da THK'nin envanterinde bulunan F-4'leri modernize etmek için girişimler yapacak, yaşanan M-60 tanklarının modernizasyonu ile ilgilenecek, Mayıs 1994'te ise Türkiye'ye KC-135 tanker uçaklarını önerecektir.²⁴² Artan sınır güvenlik sorunları nedeniyle gereksinim duyulan özel teçhizatın İsrail'den tedariki de aynı döneme rastlayacaktır.²⁴³ Doksanların ikinci yarısında İsrail'den tedarik edilen platform ve mühimmat arasında çeşitli

IDEA '91 Uluslararası Savunma Teçhizatı ve Havacılık Fuarı'nda düzenlenen Özel Seminerde yapılan konuşma, *Savunma ve Havacılık*, C.5, No.6, 1992, s.16

²³⁸ ABD tarafından teslimatı geciktirilen yada askıya alınan platformlar ve mühimmat için, bakınız: Yasemin Çongar, "Süper Kobralara Engel," *Milliyet*, 23 Şubat 1996; Metehan Demir, "Turkey to Lease Copters Instead of Super Cobras," *Turkish Daily News*, 28 Kasım 1996; "US Acknowledges Rejection of Cobras," *Turkish Daily News*, 29 Kasım 1996; Aslı Aydıntaşbaş, "Amerika'yla Silah Pazarlığı," *Yeni Yüzyıl*, 22 Şubat 1997; Yasemin Çongar, "Silah için Dört Koşul," *Milliyet*, 27 Şubat 2000.

²³⁹ Almanya ve Norveç ile yaşanan sorunlara ilişkin olarak, bakınız: "Almanya ile Silah Gerginliği," *Cumhuriyet*, 25 Mart 1995.

²⁴⁰ "Amerika ile Msket Gerginliği," *Hürriyet*, 29 Aralık 1994 ve Uğur Şefkat, "Msket Bombası İçin İsrail ile Görüşülüyor," *Yeni Yüzyıl*, 6 Şubat 1995.

²⁴¹ Fuat Kozluklu, "Clinton'a Kobra Baskısı," *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1996.

²⁴² Nezih Tavlaş, "Türk İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri," *Avrasya Dosyası* C.5, No. 1, 1999, s.93. İsrail'in önerdiği tanker uçaklarla ilgili olarak, bakınız: "Tanker Uçakta ABD Oyunu," *Cumhuriyet*, 2 Ağustos 1995.

²⁴³ Tavlaş, "Türk İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri," s.93.

güdümlü füzeler, insansız hava araçları, *Harpy* insansız savaş uçakları vb. platformlar, çeşitli gece görüş sistemleri ile *Popeye* füzeleri gibi mühimmat türleri de bulunmaktadır.²⁴⁴ Güney Kıbrıs'a yerleştirilecek S-300 füzelerine karşı İsrail'den *Popeye I* füzelerinin satın alınması Ekim 1997'de gündeme gelmiş, teslimat ise Temmuz 1998'de tamamlanmıştır.²⁴⁵ Ayrıca, basına yansıyan haberlerden, *Popeye* füzelerinin İsrail lisansı ile Türkiye'de üretimine ilişkin girişimlerin, gerekli kredinin sağlanması için iki ülkenin hazine yetkililerinin onaylaması aşamasında olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁶ Bu silah alım ve ortak üretim girişimleriyle TSK'nin 'yüksek teknolojlili silah temini bakımından önemli bir alternatif kaynağa' erişim olanağı elde etmiş gözükmetedir.²⁴⁷ Böylelikle Türkiye, önceki yıllarda karşılaştığı silah ambargoları ve askeri satışların siyasal nedenlerle ya da Türkiye-Yunanistan arasındaki askeri dengenin bozulacağı türünden gerekçelerle engellenmesi gibi girişimlerden daha az etkilenecek bir konuma da gelmiştir.²⁴⁸

Modernizasyon alanındaki en önemli eşik SSİA'nın imzalanması ile aşılacak, bu anlaşma uyarınca gerçekleştirilen 54 adet F-4 ve 48 adet F-5 model savaş uçakları modernize edilecektir. Nisan 2002'de de *M-60* tank modernizasyonunun *Israeli Military Industries* [IMI] tarafından yapılmasını öngören ihale onaylanacaktır.²⁴⁹ Proje çerçevesinde IAI, F-4'lere "havadan yer hedefleri belirleme" yeteneği kazandıracak radar sistemleri takılmasını da kabul edecek, böylelikle F-4'lere Türkiye hava sahası dışındaki hedeflere havadan yere füze göndermek yeteneği kazandırılmış olacaktır.²⁵⁰ Temmuz 2002'de ise 300 helikopterin İsrail'de modernize edilmesini öngören bir anlaşma imzalanacak, 110 milyon

²⁴⁴ Utku Çakırözer, "Türkiye'ye Kamikaze Uçak," *Milliyet*, 12 Ağustos 2002; Lale Sariibrahimoğlu, "S-300'lere Karşı İsrail Füzeleri Alınıyor," *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1997; "İsrail Füzeleri Yolda," *Radikal*, 21 Ekim 1997; "Popeye'ler İçin Anlaşma Yakın," *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1999; Serhat Güvenç, "TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri: Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut," Gencer Özcan ve Şule Kut, (der.), *En Uzun Onyıl: Türkiye Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Doksanlı Yıllar*, İstanbul, Buke, 2000, s.145.

²⁴⁵ Lale Sariibrahimoğlu, "S-300'lere Karşı İsrail Füzeleri Alınıyor," *Cumhuriyet*, 14 Ekim 1997 ve Metehan Demir, "İsrail'de S-300'leri İmha Tatbikatı," *Hürriyet*, 13 Temmuz 1998.

²⁴⁶ "Türkiye, İsrail Füzesi Alıyor," *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1999.

²⁴⁷ Serhat Güvenç, "TSK'nın Sınırötesi Girişim Yetenekleri: Ulusal Güvenlik Politikasında Yeni Boyut," Özcan ve Kut, *En Uzun Onyıl...* içinde, s.150.

²⁴⁸ *Popeye* füzelerinin İsrail lisansı ile Türkiye'de üretiminin gerçekleşmesi durumunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki dengenin bozulacağından endişelenen ABD'li yetkililerin gelişmeleri endişe verici buldukları bilinmektedir. İsraili bir hükümet yetkilisinin bu konuda, söyledikleri ilgi çekicidir: "Türkiye ile yapılan *Popeye* anlaşması, Türkiye ve İsrail savunma bakanlıkları arasında tamamen ikili bir meseledir. Amerikalı dostlarımıza bir şey sormamıza gerek yok." Barbara Opal Rome'un *Defense Weekly*'de yayınlanan makalesinden alıntılar içeren bir haber için bakınız: "Türkiye, İsrail Füzesi Alıyor," *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1999.

²⁴⁹ "Tank İmzası Sorun Oldu," *Milliyet*, 2 Nisan 2002.

²⁵⁰ "Erbakan'a İsrail Kredisi," *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1996.

ABD doları tutarındaki proje kapsamında helikopterlere lazer, füze uyarı sistemleri ve sinyal karıştırıcı sistemler yüklenmesi öngörülmektedir.²⁵¹

M-60 Tank modernizasyonu ihalesine ilişkin kararın İsrail'in Batı Şeria'da başlattığı 'Savunma Kalkanı Operasyonu' ile aynı günlerde kesinlik kazanması siyasal çevrelerde ve kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olacaktır. Karar pek çok çevre tarafından "İsrail'in saldırgan politikalarına Türkiye'nin olur vermesi" biçiminde değerlendirilecektir.²⁵² Milli Savunma Bakanlığı [MSB] Genel Sekreterliği tarafından yapılan bir açıklama ile eleştirilere yanıt verilmiş, kararın gündelik gelişmelerin etkisi altında alınmadığını vurgulanmıştır. "Ortadoğu olayları 55 yıldır var ve daha ne kadar süreceği belli değil. TSK'nın bir bilinmeyene göre konsept geliştirerek ihtiyaçlarını ortaya koyması ve caydırıcılık vasfını sürdürmesi mümkün değil. İhtiyaç duyduğumuz ve diğer hiçbir firmanın vermediği teknolojinin önemli bir bölümünü vermeyi taahhüt ettiği, ayrıca ihraç lisansı konusunda bir kısıtlama getirmediği için IMI firması seçilmiştir."²⁵³ MSB açıklaması İsrail ile savunma sanayi alanında işbirliğinin bu ülkenin işgal altındaki topraklarda yürüttüğü operasyonlar yüzünden askıya alınması yolundaki önerilerin kabul görmediğini, Ankara'da ikili ilişkilerin Filistin-İsrail çatışmasından bağımsız bir eksenle yürütülmesi doğrultusundaki siyasi kararlılığın sürdüğünü göstermektedir.

Türkiye-İsrail Eksenli Bölgesel Güvenlik Mimarisi

ABD bölgesinde Türkiye-İsrail yaklaşmasını merkez alan bir güvenlik düzenlemesinin bölgesel istikrar açısından önemli bir işlev yerine getireceğini öngörmektedir. ABD'li yetkililer 'doğal müttefik' olarak gördükleri iki bölge ülkesi arasındaki yaklaşmayı desteklemekte, bu yaklaşmanın Ortadoğuda bir 'güvenlik topluluğu' yaratmaya yönelik bir nüve olarak değerlendirmektedirler.²⁵⁴ Bu öngörünün dayanaklarından birisi doğrudan doğruya Arap ülkelerini kapsayan güvenlik düzenlemelerinin uygulamaya geçirilememesidir. Sözelimi, Körfez Savaşından hemen sonra Körfez ülkelerinin savunmasını Suriye ve Mısır'ın katkısıyla oluşacak bir kara gücünün sağlamasını öngören *Şam Deklarasyonu* yayınlanmış, ancak ABD'nin de desteklediği girişim, bir yandan Körfez ülkelerinde Suriye ve Mısır'a karşı duyulan tarihsel

²⁵¹ "Helikopterler İsrail'e Emanet," *Radikal*, 20 Temmuz 2002.

²⁵² "Savunma Bakanı "Tank'ta Topu Attı," *Milliyet*, 4 Mart 2002.

²⁵³ "TSK Beklemez," *Radikal*, 7 Nisan 2002.

²⁵⁴ Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy Since the Cold War*, Londra, Hurst and Company, 2003, s.253-254.

güvensizlik, bir yandan kendi aralarındaki anlaşmazlıklar, öte yandan bu gücün operasyonel yeterliliğine ilişkin soru işaretleri nedeniyle uygulamaya konulamamıştır. Umman Sultanı Kabus tarafından getirilen 100.000 kişilik bir ortak Körfez ülkeleri gücünün oluşturulması önerisi de benzer nedenlerle sonuçsuz kalmıştır.²⁵⁵

İki ülkeyi yakınlaştıran nedenler öncelikle iki ülkenin kendi güvenlik gereksinimleriyle ilgili olmakla birlikte, ABD'nin bazı beklentileri Türkiye ve İsrail tarafından da paylaşılmaktadır. Buna karşılık, ABD de iki ülkeye güvenlik konularında gereksinim duydukları desteği sağlamaktadır.²⁵⁶ Özellikle Türkiye yaklaşmanın, ABD'nin istek ve çıkarları doğrultusunda başlatılan bir girişim gibi algılanmaması konusunda duyarlı davranmaktadır. Buna karşılık, İsraili yetkililer bölgesel nitelikteki tehditlerin ABD'nin de içinde bulunacağı bölgesel bir güvenlik düzenlemesi ile yanıtlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Türkiye ile İsrail arasında üst düzey askeri yetkililerin katılımıyla altı ayda bir gerçekleştirilen *Stratejik Diyalog Toplantıları* sırasında ABD'li yetkililerin de katıldığı üçlü değerlendirmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Nisan 1997'de Türkiye'ye yapacağı ziyaret öncesinde Türk gazetecilerle yaptığı söyleşilerde İsrail Savunma Bakanı İzak Mordehai, satır aralarında stratejik yaklaşmanın ABD'nin onay ve desteğini içerdiğini belirtecektir.²⁵⁷ Dolayısıyla, yaklaşma en azından İsraili yetkililer tarafından ABD'nin de katılımı ile geliştirilip güçlendirilebilecek bir bölgesel güvenlik düzenlemesi olarak değerlendirilmektedir. Başbakan Netanyahu'nun Eylül 1998'de Türkiye İsrail yaklaşmasını bölgesel bir güvenlik düzenlemesinin çekirdeği olacağına ilişkin görüşleri bu açıdan bir örnektir.

Bu güvenlik kuşağına bölge barışına katkıda bulunmak isteyen herkes katılabilir. İki ülke arasındaki işbirliğinin hedefi bölgedeki barış ve istikrarın geliştirilmesine yönelik bir adımdır. Bu hem Türkiye, hem de İsrail'in ortak çıkarlarına hizmet edecek ve her iki hükümetin de ortaklaşa benimsediği bir oluşum. Bu bölgede konvansiyonel olmayan savaş başlıklarına sahip balistik füzeler geliştiren ve bunları fırlatabilecek yeteneği olan radikal rejimlerle çevre kuşatılmış durumdayız. Bu rejimler ciddi tehdit oluşturuyorlar. Ortadoğuda Türk İsrail işbirliğini bölgesel bir güvenlik sistemine dönüştürmek için çalışmalar yapıyoruz. Başbakan Yılmaz'la bu konuyu etraflıca ele almayı düşünüyorum. Ürdün'ün de bu sisteme katılmasını ümit ediyorum. Bu konuyu Ürdün Velihtı Prens Hasan ile bizzat konuştum.²⁵⁸

²⁵⁵ Maddy-Weitzman ve Kostiner, "The Damascus Declaration," s.107-125.

²⁵⁶ Yasemin Çongar, "Clinton Şam'a Baskı yaptı," *Milliyet*, 8 Kasım 1998; Gencer Özcan, "Türkiye İsrail İlişkileri," Faruk Sönmezoğlu, (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, İstanbul, Der, 2004, 3. Baskı, içinde, s.349-350.

²⁵⁷ Mordehai'in sözleri şöyle: "Amerika Savunma Bakanı William Cohen ile stratejik durumu görüştüm. Amerika Dışişleri Bakanı Sayın Albright ve Amerika Genelkurmay Başkanı'yla da bu stratejik konuları görüştük. Sizin savunma bakanınızla da bu konuları görüşmeyi arzu ediyorlar. Bu bölgede herhangi bir tehdiye karşı birlikte çalışabiliriz." *Sabah*, 26 Nisan 1997, Alptekin Dursunoğlu, "Küresel Dizaynın Bölgesel Oyunu Olarak Türk-İsrail İlişkileri," *Kudüs*, no. 1, Bahar 2003, içinde s.101.

²⁵⁸ Vahap Yazaroğlu, "Yılmaz Arabulucu Olsun," *Milliyet*, 5 Eylül 1998.

Netanyahu'nun açıklamasında vurguladığı gibi, Ürdün'ün de bu bölgesel güvenlik düzenlemesinde yer alması üzerinde durulmaktadır. Ürdün 1994'te İsrail ile barış anlaşması imzaladıktan sonra ABD tarafından askeri olarak daha yakından desteklenmektedir. Türkiye ve İsrail ile yakın askeri ilişkiler içinde olmasının ülkede ve bölgede yaratacağı tepkiler yüzünden olsa gerek, Ürdün ilk *Güvenilir Denizkızı* tatbikatına katılmak dışında, ortak güvenlik düzenlemelerine katılımını kendi kamuoyundan saklamaktadır. Buna karşılık Ürdün, bir yandan İsrail ile Akabe Körfezinde *Güvenilir Denizkızı* benzeri ortak arama-kurtarma tatbikatları yapmakta,²⁵⁹ öte yandan Türkiye ile çeşitli ortak eğitim ve tatbikatlarını kapsayan yoğun bir askeri işbirliği yürütmektedir.²⁶⁰

Körfez ülkeleri, Ürdün, İsrail ve Türkiye'yi kapsayan bir balistik füze istihbarat-erken uyarı-tespit ve tahrip sistemi oluşturmak konusunda yapılan çalışmalar ABD'nin bölgede kurmak istediği güvenlik mimarisinin unsurlarından birisi olarak değerlendirilebilir. Henüz geliştirilme aşamasında olan sistemin kurulmasından sonra yapılacak işbirliği konusu ilk kez ABD Savunma Bakanı William Cohen'in Ekim 1998'de Körfez ülkelerine yaptığı ziyaret sırasında ele alınmıştır.²⁶¹ Haziran 2002'de ABD'nin 1972 tarihli ABM antlaşmasından çekilme kararını açıklamasından sonra, ABD'nin füze savunma sistemine katkı yapabilecek ülkelere yönelik girişimleri artmıştır.²⁶² ABD ve İsrail, *Patriot* ve *Arrow* yerden havaya füze savunma sistemlerinin birlikte işletilmelerine yönelik çalışmalar çerçevesinde, Ürdün ve Türkiye'yi bu türden bir işbirliği için 'doğal adaylar' olarak nitelendirmekte, füze savunma sistemlerinin daha etkin çalışabilmesi için gerekli istihbarat ve erken uyarı unsurları ile ateşleme aşamasında tahrip için gerekli bütünsel sistemlerin Ürdün ve Türkiye'de de konuşlandırılabilceğini belirtmektedir.²⁶³ İsraili yetkililer *Arrow* sisteminin sağlayacağı korumanın İsrail hava sahasının yanısıra Ürdün ve Türkiye hava

²⁵⁹ Ağustos 2002'de yayınlanan bir haberde Ocak 2001'de iki ülke deniz kuvvetlerinin üçüncü kez bir arama kurtarma tatbikatı yapacağı açıklanmıştır. Arie O'Sullivan, "Israel and Jordan to Hold Joint Naval Maneuvers," *The Jerusalem Post*, 21 Ağustos 2000.

²⁶⁰ İşbirliği konuları arasında, Ürdünlü pilotların Türkiye'de simülasyon eğitimi almaları, iki ülkenin hava sahalarını karşılıklı olarak eğitim amaçlı olarak kullanmaları, bölük düzeyinde kara birliklerinin iki ülkede karşılıklı eğitim çalışmaları yürütmesi, vb. gibi unsurlar bulunmaktadır. Metehan Demir, "Türkiye-Ürdün Gizli Ortaklığı," *Hürriyet*, 8 Şubat 1999; "Türk Piyade Bölüğü Ürdün'de," *Hürriyet*, 1 Mayıs 1999; "Ürdünlü Pilotlara Eğitim," *Hürriyet*, 15 Haziran 1999.

²⁶¹ Eisenstadt, "US Military Capabilities in the Post-Cold War Era," s. 63-64.

²⁶² Jim Wolf, "U.S. Seeks Partners in Missile Defense," *Reuters*, 2 Temmuz 2002.

²⁶³ Sharon Sadeh, "David Ivri: Israel will Agree to Deploy 'Arrow' Batteries in Jordan and Turkey," *Ha'aretz*, 20 Ekim 1998.

sahasının bir kısmını da kapsayacağına ilişkin açıklamalar yapmaktadırlar.²⁶⁴ Ankara’da savunma çevrelerinin *Arrow*’ların geliştirilmesi sürecini yakından izledikleri ve bu sistemi edinmek istedikleri dikkat çekmektedir.²⁶⁵

ABD’nin *Arrow* sistemlerinin Türkiye’ye satışı konusunda isteksizliğine karşılık, İsrail ikinci kuşak füzelerin Türkiye’ye de satılması için Washington’u ikna etmeye çalışmaktadır. Yine basına yansıyan haberlerden 2001 yılı ortalarında üç ülkenin füze kalkanı konusunda yoğun temaslarda bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁶⁶ *Arrow* sistemleriyle bütünleşik çalışacak olan ve *Green Pine* olarak adlandırılan radar sistemlerinin Türkiye’de de konuşlandırılması önerisi İsrail Savunma Bakanı Binyamin Eliezer’in Temmuz 2001’de gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinin önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır.²⁶⁷ Haziran 2001’de ABD-Türkiye ve İsrail’in katılımıyla Konya’da yapılan ‘Anadolu Kartalı’ tatbikatı sırasında *Arrow* füzeleri denenmiş, üç ülke Türkiye’de erken uyarı sistemlerinin oluşturulması konusunda anlaşmıştır.²⁶⁸ Ayrıca ABD’nin 11 Eylül saldırılarından sonra Türkiye’nin *Arrow* projesine katılımına olur verdiği anlaşılmaktadır.²⁶⁹ Nitekim İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yaalon’un Aralık 2002’de Ankara’da yaptığı görüşmelerde *Arrow II*’lerin Türkiye’ye satışı konusu ele alınmıştır.²⁷⁰

İşbirliğinin Niteliği

İkili ilişkilerde yaşanan yakınlaşmayı, özellikle Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması [AEİA]’na bakarak ‘ittifak olarak nitelendirilmesi mümkün müdür?’ sorusu, işbirliğinin kapsamına ilişkin çözümlene için başlangıç oluşturabilir. *Pakt*, *koalisyon*, *blok* vb. kavramlarla sıklıkla eş anlamlı olarak kullanılan, *ittifak* sözcüğü, ‘iki ya da daha fazla egemen devlet arasında, daha fazla güvenlik yaratmak üzere ortaklaşa davranmak yükümlülüğünü öngören formal ya da enformel işbirliği ilişkisi’ olarak tanımlanmaktadır.²⁷¹

²⁶⁴ “Turkey may Someday be Defended by Israel’s Arrow System,” *Defense Daily*, 28 Nisan 1999.

²⁶⁵ Utku Çakırözer, “Bu ‘Ok’ Bize Lazım,” *Milliyet*, 8 Mayıs 2001.

²⁶⁶ “Türkiye Füze Kalkanı İstiyor,” *Hürriyet*, 10 Temmuz 2001, “Defence News: Türkiye Arrow Sistemi İstiyor,” *Hürriyet*, 23 Temmuz 2001.

²⁶⁷ Ayşe Karabat, “Tel Aviv’le Derin Dostluk,” *Radikal*, 10 Temmuz 2001, ve “Ortak Stratejik Çıkar,” *Zaman*, 10 Temmuz 2001.

²⁶⁸ *Middle East News Line* (MENL), 22 Haziran 2001. Aktaran “The Arrow Missile Interceptor Deployed In Israeli-Turkish-U.S. Air Exercise” *Jinsa Online*, 22 Haziran 2001.

²⁶⁹ Metehan Demir, “Arrow İçin Yeşil Işık,” *Hürriyet*, 2 Ocak 2002.

²⁷⁰ “İsrail’in Derdi İşbirliği Yapmak,” *Radikal*, 25 Aralık 2002.

²⁷¹ Stephen Walt, *The Origins of Alliances* (Ithaca: Cornell University Press, 1987) s.1. İttifakların, bağlayıcılık ölçütü uyarınca gevşek yakınlaşmalar ya da katı yapılanmalar olarak sınıflandırıldığı bir çalışma için, bakınız: Katja Weber, “Hierarchy Amidst Anarchy: A Transaction Costs Approach to International Security Cooperation,” *International Studies Quarterly* (Haziran 1997) C. 16. no.2, s.322. Ortadoğu’daki ittifakları sınıflandıran bir

Bu işbirliği, ortak bir amaca ulaşabilmek için öz kaynakları yetersiz devletler arasında oluşabileceği gibi, işbirliğine, belirlenen amaçlara daha az kaynak kullanarak daha kısa sürede ulaşılması gibi beklentiler de biçim verebilir.²⁷² Ayrıca, tarafların beklentileri arasında, saldırmazlık, dayanışma göstermek ya da sadece danışmalarda bulunmak gibi amaçlar yer alabilir.²⁷³ Böylesi geniş bir açıdan yaklaşıldığında ve iki ülkenin güvenliğine sağladığı karşılıklı katkılar gözönüne alındığında, Türkiye-İsrail askeri işbirliği, bir ittifak olarak nitelendirilebilir.²⁷⁴

Ancak, formel ittifakların temel unsurlarından ‘*casus foederis*’²⁷⁵ açısından yaklaşıldığında, bu işbirliğini ittifak olarak nitelendirmek güçleşmektedir. Bir başka deyişle, imzalanan ikili anlaşmalara ilişkin olarak kamuoyuna yansıyan bilgilere²⁷⁶ bakıldığında, taraflardan birinin ötekisini desteklemek için hangi koşulların oluşması gerektiği, böylesi bir durumda tarafların nasıl bir bedel ödemeye hazır oldukları gibi sorulara somut yanıtlar vermek olanağı yoktur. Bu kavramsallaştırma gücü, işbirliğinin kapsamına ilişkin tartışmalara da yansımaktadır. Bazı gözlemcilerin ilişkinin bir ittifak ilişkisi olduğunu ileri sürmesine karşın, her iki ülkenin yetkilileri de yakınlaşmanın üçüncü ülkeleri hedef almadığı, dolayısıyla bir ittifak olarak nitelenemeyeceği olgusunu vurgulamaktadırlar. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Eylül 1996’da, İsrail’de yayınlanan *Ha’aretz* gazetesine verdiği bir demeçte, AEİA’nın askeri eğitim alanında işbirliğiyle sınırlı olduğunu ve *Savunma Sanayii İşbirliği Anlaşması* [SSİA]’nın ise sadece savunma sanayinde işbirliği yapmak üzere imzalandığını, bir ‘askeri pakt olmadığı’, dolayısıyla üçüncü bir ülkeye karşı tasarlanmadığını belirtmiştir.²⁷⁷ İsrail Savunma Bakanı İzak Mordehai da Nisan 1997’de ikili ilişkileri değerlendirirken, ‘iki ülke için de karşılıklı anlayış, istişare ve işbirliğinin’ taşıdığı önemi vurgulayarak, ‘İsrail-Türkiye arasındaki savunma işbirliğini ittifaktan çok, sağlam

çalışma için, bakınız: F. Gregory Gause, “Alliances in the Middle East,” *Middle East Studies Association Convention*’a (Şikago, Illinois, 4-6 Aralık 1998) sunulan tebliğ, ss.1-2.

²⁷² Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İkinci baskı, İstanbul, Filiz, 1995, s.274.

²⁷³ Weber, “Hierachy Amidst Anarchy, s.323.

²⁷⁴ William Safire, ittifaka ilişkin bu belirsizliğe dikkat çekerek, ilişkiyi ‘*hayalet ittifak*’ olarak adlandırmıştır. William Safire, “The Phantom Alliance,” *New York Times*, 4 Nisan 1999.

²⁷⁵ Bir sözlük deyimini şöyle tanımlamaktadır: “Latince’de devletler arasında yapılan antlaşmaların hangi şartlar altında gerçekleştiğinde işlerlik kazanacağı anlamını taşıyan deyim. Casus foederis ittifak anlaşmasını harekete geçiren ve antlaşmada imzası bulunan taraflardan birinin öbür tarafı yardımına çağırmasını haklı gösteren bir davranış ya da fiili de ifade eder. Ancak, bu konu bir çok antlaşmada açık değildir.” bakınız: Faruk Sönmezoğlu *et al. Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (İstanbul: Cem, 1992) s.84.

²⁷⁶ Kamuoyuna anlaşmayla ilgili olarak yansıyan en ayrıntılı bilgiler haftalık bir dergide yer almıştır. Bakınız: Ahmet Güner, “Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri,” *Aksiyon*, 18-24 Mayıs 1996, No.76.

²⁷⁷ Uğur Sönmez, “Şam’a Ağır Suçlama,” *Milliyet*, 23 Eylül 1996.

güvenlik işbirliği ve siyasi ilişkiler' olarak tanımlanması gerektiği üzerinde durmuştur.²⁷⁸ Bu ifadeler ışığında ve 'casus foederis' unsuru açısından bakıldığında, Türkiye-İsrail askeri işbirliğinin bir ittifak ilişkisi olarak tanımlanması güçleşmektedir.

Ekim 1998'de başlayan Türkiye-Suriye gerginliği sırasında, İsrail'in anlaşmanın Suriye'ye karşı bir ittifak olduğu izlenimi yaratmaktan özenle kaçındığı görülmüştür. İsrail Savunma Bakanlığı Başdanışmanı David İvri Kasım 1998'de yaptığı bir değerlendirmede İsrail'in Suriye sınırındaki askeri hareketliliğini bunalım sırasında 'yavaşlattıklarını', böylelikle 'ortaklığın kimseye karşı olmadığını göstermek' istediklerini belirtmiştir.²⁷⁹ Kaldı ki, iki ülkenin, üçüncü ülkelere karşı birlikte savaşmasını gerektiren ortak nedenlerin varlığından söz etmek güçtür. Ayrıca, Türkiye ve İsrail'in gözlemcilerce, Suriye ve İran olarak adlı adınca belirttikleri ülkelere ilişkin güvenlik endişeleri ortak olumsuzluk²⁸⁰ planlarının yapılmasını gerektirecek kadar özdeş değildir. Türkiye ve İsrail için İran, bazı ortak endişelerin paylaşılıyor olmasına karşın, farklı güvenlik endişelerine kaynaklık etmektedir. Bu çözümlemenin benzerleri Suriye, Irak ve Rusya Federasyonu için de yapılabilir. Ancak, ülkeler arasında amaçların ortaklığından çok, amaçların birbirlerini bütünlendiği durumlarda da ittifak ilişkileri oluşabilmektedir.²⁸¹ Türkiye ve İsrail'in amaçları özdeş olmamakla birlikte, amaçları arasında geniş bir örtüşmenin olduğu ileri sürülebilir. İran'ın ideolojik açılımları, Suriye ile ilişkileri, İsrail ve Türkiye tarafından 'terörist' olarak nitelendirilen örgütlere yardımda bulunduğu ilişkin bilgiler, iki ülkenin İran'a ilişkin tehdit değerlendirmelerinde pek çok koşutluğun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Ancak, üst düzey yetkililerce sıklıkla dile getirildiği gibi, 23 Şubat 1996 tarihli AEİA'nın Türkiye'nin 31 ülkeyle imzaladığı türden, sıradan bir anlaşma olarak nitelendirilerek küçümsenmesi de mümkün değildir. Eylül 1998'de kendisi ile yapılan bir söyleşide, Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 'Türkiye benzeri anlaşmaları 31 ülke ile yapmıştır ki

²⁷⁸ Banu Güven, "Ortadoğu'da İstikrar İçin Güçbirliği," *Milliyet*, 19 Nisan 1997. Ancak Cumhurbaşkanı Demirel'in Haziran 1994'te Ukrayna'ya ziyareti sırasında, Türkiye çevresinde oluşturulacak bir güvenlik kuşağından söz ederken 'ittifak' sözcüğünü kullanması, kuşak içinde yer alacak ülkeler arasında İsrail'e de yer vermesi ilgi çekicidir: 'Türkiye içinde Mısır, İsrail, Suudi Arabistan'ın bulunduğu bir güvenlik hattı oluşturabilir. Bu önemli bir *ittifaktır*. Fatih Çekirge, "Demirel'in Rusya'ya Karşı Güvenlik Planı," *Sabah*, 2 Haziran 1994.

²⁷⁹ "Medyada belirtildiği gibi, Suriye sınırından ya da Golan'dan asker çekmedik. Yaşanan gerginlikte bizimle ilgili herhangi bir spekülasyonun yapılmasına olanak vermemek için sadece bölgede özel bir askeri faaliyet içinde olmadığımızı göstermek istedik. Askeri hareketliliğimizi yavaşlattık. Türk Başbakanı her zaman ortaklığımızın kimseye karşı olmadığını söylüyor. Biz de böyle olduğunu göstermek istedik." Bakınız: Vahap Yazaroğlu, "İsrail: Önce Türkiye'nin Çıkarı," içinde "Suriye Politikanız Başarılı" başlıklı çerçeve yazısı, *Milliyet*, 9 Kasım 1998.

²⁸⁰ Olumsuzluk, *contingency/ ihtimaliyat* kavramını karşılamak üzere kullanılmıştır.

²⁸¹ Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi* s.280.

bunların 22'si İKÖ üyesidir. Bu anlaşmanın İsrail ile imzalanmış bir paktla ya da askeri bir anlaşma ile ilgisi yoktur ve herhangi bir ülke ya da ülke grubunu hedef almamaktadır' sözleri bu yaklaşımı yansıtmaktadır.²⁸² Oysa, AEİA'dan sonra, 28 Ağustos 1996 tarihli SSİA ve 14 Mart 1996 tarihli Serbest Ticaret Anlaşması [STA] ile çerçevesi çizilen işbirliği alanları hızla derinlik kazanmıştır. Yakınlaşma, kapalı kapılar ardında görüşülen dar kapsamlı güvenlik sorunlarıyla sınırlı bir işbirliği olmaktan, diplomatik, ekonomik alanlarda da gelişen, savunma sanayiinde işbirliği öngören çok boyutlu ve açık bir ilişkiye dönüşmüştür.²⁸³ Özellikle askeri yetkililer tarafından yapılan açıklamalara bakıldığında bu durum daha açıklıkla ortaya çıkmaktadır. Örneğin, anlaşmanın imzalandığına ilişkin bilgilerin kamuoyuna yansımaya başladığı günlerde Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan bir açıklamada, AEİA'nın bir çerçeve anlaşma olduğu ve geliştirileceği 'bu çerçeve anlaşmanın yan petekleri var; [b]u petekler henüz doldurulmadı; çalışmalar sürüyor' sözleriyle vurgulanmıştır.²⁸⁴ Özellikle iki ülke hava kuvvetlerinin katıldığı eğitim faaliyetleri, Ocak 1997'de ABD'nin katılımıyla gerçekleştirilen 'Güvenilir Denizkızı' adı verilen deniz tatbikatı, ortak askeri eğitim programları, işbirliğinin geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir.²⁸⁵

İşbirliğinin Kapsamı

İki ülke hava kuvvetlerinin ortak eğitim faaliyetleri icra edebilmesine olanak veren ilk anlaşma 18 Eylül 1995 tarihli "Askeri Uçaklar ile Eğitim Hakkında Anlaşma Muhtırası" başlığını taşımaktadır.²⁸⁶ Söz konusu muhtıra iki ülkenin hava kuvvetlerine ait uçakların eğitim çalışmalarında bulunmak üzere ülkelerin hava sahaları ve tesislerini karşılıklı olarak kullanabilmesine olanak tanıyacaktır. 23 Şubat 1996'da İsrail'le imzalanan *Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşması* [AEİA] ise genel biçimi açısından başka ülkelerle imzalanan anlaşmalara

²⁸² Ragheda Dergham'ın Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile söyleşi, "Turkey Insists Its Ties Are Kosher," 25 Eylül 1998 tarihli *El Hayat*'dan aktaran *Mideast Mirror*, 26 Eylül 1998.

²⁸³ Anlaşma sıradan bir işbirliği anlaşması olmadığı ve "kararlaştırılan ortak askeri tatbikatların teknik ve askeri öneminin ötesinde anlamlar" taşıdığına ilişkin görüşler için, bakınız: Şule Kut, "Gecikmiş Bir İşbirliği" *Milliyet*, 20 Mayıs 1997.

²⁸⁴ Cengiz Kuşçuoğlu ve Evren Değer, "Sungurlu: İsrail'e Üs Yok," *Milliyet*, 7 Nisan 1996.

²⁸⁵ Yukarıda değinilen anlaşmaların yanısıra, 14 Mart 1996 tarihli *Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması*, *Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması* ile *Ekonomik, Bilimsel ve Teknik İşbirliği Çerçeve Anlaşması* imzalanmıştır. Ayrıca, 23 Aralık 1996 tarihli *Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşması* ile Nisan 1997'de İsrail Dışişleri Bakanı David Levi'nin ziyareti sırasında, *Kara Taşımacılığı Alanında İlkeler Muhtırası*'na da değinilebilir. Anlaşmaların dökümü için, bakınız: Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış "Türkiye ile İsrail Arasında İmzalanan Anlaşmalar" başlıklı liste.

²⁸⁶ Söz konusu muhtıra 24 Ekim 1995'te 95-7435 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe girecektir. "İsrail'le İttifak Anlaşması Sır," *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1996.

benzemektedir.²⁸⁷ AEİA'nın içeriği bir bütün halinde kamuoyuna açıklanmamıştır. Konuya ilişkin en kapsamlı bilgi haftalık bir dergide yer almış; anlaşmanın bazı bölümlerinin özgün kopyeleri yayınlanmıştır.²⁸⁸ Anlaşmanın içeriğine ilişkin olarak Nisan 1996'da TBMM'ne sunulan bir soruyu yanıtlarken Milli Savunma Bakanı Oltan Sungurlu AEİA ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir:

Demokrasi ile idare edilen iki ülkenin bölge için demokrasi açısından örnek teşkil edecek bir yaklaşım çerçevesinde imzalanan sözkonusu anlaşma, iki ülke arasında askeri eğitim işbirliğini tesis etmeyi amaçlamakta olup, askeri eğitim kuruluşları arasındaki işbirliği prensiplerini kapsamakta ve, Askeri eğitim alanında karşılıklı bilgi ve deneyimlerin mübadelesi;
Askeri akademiler ve karargahlar arası karşılıklı ziyaretler;
Müşterek eğitimlerin icrası;
Askeri tatbikatlara karşılıklı gözlemci gönderilmesi;
Askeri sosyal ve kültürel alanlarda bilgi ve personel mübadelesi ile askeri tarih, müze ve arşiv konularında işbirliği,
Harp gemileri ile karşılıklı liman ziyaretleri;
Askeri spor ve sanat gruplarının karşılıklı ziyaretleri;
Askeri film ve fotoğraf stüdyoları arasında işbirliği hususlarını ihtiva etmektedir.²⁸⁹

Anlaşma metnine bakıldığında anlaşmanın kapsamı “askeri eğitim kurumlarını, birlikleri, bu kurumlarda eğitim alacak personeli, bu birimlerdeki eğitimi, tarafların anlaşmaya konu olan elemanlarını, tarafların sorumluluklarını, işbirliğini ilgilendiren prensip ve prosedürler” olarak tanımlanmaktadır.²⁹⁰ AEİA'ya ilişkin olarak yapılan ilk açıklamalarda da yetkililer anlaşmanın “tipik bir eğitim anlaşması” olduğunu vurgulayacaklardır. Bu açıklamalar büyük ölçüde Arap ülkelerinden gelecek tepkileri yumuşatmaya yönelik olmakla birlikte,²⁹¹ anlaşma genel hatlarıyla başka ülkelerle de imzalanmış olan anlaşmalara da benzemektedir.

²⁸⁷ Anlaşma 18 Nisan 1996'da 96-8091 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe girecektir. “İsrail’le İttifak Anlaşması Sır,” *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1996. Kamuoyuna kısmen açıklanan anlaşmanın basına yansıyan bölümleri için, bakınız: “Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri,” *Aksiyon*, 18-24 Mayıs 1996, No.76. Anlaşmanın muhtemelen resmi olmayan çevirisi için Aykol, *Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri* s.80-87.

²⁸⁸ Güner, “Türk-İsrail Anlaşmasının Bilinmeyenleri....”

²⁸⁹ Cengiz Kuşçuoğlu ve Evren Değer, “Sungurlu: İsrail’e Üs Yok” başlıklı haberde “Anlaşmanın İçeriği” başlıklı çerçeve yazısı, *Milliyet*, 7 Nisan 1996.

²⁹⁰ Aykol, *Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri* s. 80.

²⁹¹ Anlaşmanın kamuoyuna açıklanmasından sonra anlaşmanın üçüncü ülkelere karşı olmadığını açıklamak üzere Mısır'a giden Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Onur Öymen AEİA'nın 8 Arap ülkesiyle imzalanan askeri eğitim işbirliği anlaşmalarının benzeri olduğunu belirtecektir. Şükrü Elekdağ, “Ortadoğu’da Barış ve Güvenlik

Anlaşmanın kamuoyuna açıklanmasını izleyen günlerde Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan bir açıklamada “Ortadoğu barış sürecinin de etkileriyle Ortadoğu’ya yönelik Türk dış politikasında meydana gelen gelişmelerin doğal bir sonucu olarak TSK’nın da dış ilişkilerinin de gelişmekte olduğu” belirtilecektir. Açıklamada özellikle “anlaşmanın yapılmasında siyasi bir sakıncanın bulunmadığı ve ve ilişkilerin geliştirilmesi açısından yararlı olduğu” yönünde hükümetten onay alındığı belirtilecektir.²⁹² RP-DYP koalisyon hükümetinin kurulmasından sonra anlaşmanın feshedilebileceğine ilişkin soru işaretlerinin ortaya atılması üzerine Genelkurmay Başkanlığı yetkilileri anlaşmanın Türkiye için herhangi bir risk doğurmayacağına, tersine büyük yararlar sağlayacağına, anlaşmayla Türk pilotlarının havada ikmal ve elektronik savaş teknikleri öğrenmek olanağı elde ettiklerine dikkat çekeceklerdir.²⁹³

İşbirliğinin ikinci ayağını ise savunma sanayiinde işbirliği öneren SSİA oluşturmaktadır. 28 Ağustos 1996 tarihli SSİA çerçevesinde gerçekleştirilen F-4 ve F-5 model savaş uçaklarının modernizasyonu projeleri bu çerçeve anlaşması uyarınca gerçekleştirilen işbirliğinin en önemli boyutlarından birisidir. Aralık 1996’da imzalanan bir anlaşma uyarınca, 26 adet F-4’ün İsrail’de, 28 adet F-4’ün ise Eskişehir’de geliştirilmesi; proje bedeli olan 600 milyon ABD dolarlık tutarın İsrail tarafından sağlanan kredilerle karşılanması öngörülmüştür.²⁹⁴ Aralık 1997’de ise, Savunma Sanayii İcra Komitesi, 75 milyon dolar tutarındaki 48 adet F-5 uçağının modernizasyonu ihalesinin *Israel Aviation Industry [IAI]*’ye kaldığını açıklamıştır.²⁹⁵ Doksanlı yılların ikinci yarısında savunma sanayi alanında işbirliği konuları arasında İsrail yapımı *Merkava* tanklarının Türkiye’de ortaklaşa üretimi, *M-60* tanklarının modernizasyonu,²⁹⁶ *UAV* olarak adlandırılan insansız hava araçları ve sınır güvenlik sistemlerinin satın alınması gibi projeler yer alacaktır.²⁹⁷

Yapılanması,” *Milliyet*, 6 Mayıs 2005.

²⁹² “İsrail’le İttifak Anlaşması Sır,” *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1996.

²⁹³ Hayri Birler, “General Staff: Deal With Israel Has No Risks But Great Benefits,” *Turkish Daily News*, 3 Temmuz 1996.

²⁹⁴ Ayrıntılar için, bakınız: “Erbakan’a İsrail Kredisi,” *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 1996.

²⁹⁵ “F-5 İhalesi İsrail Firmasında,” *Zaman*, 1 Ocak 1998.

²⁹⁶ “Türk Tanklarına İsrail Makyajı,” *Radikal*, 7 Nisan 1997. “İsrail’le Tank Pazarlığı,” *Radikal*, 6 Mayıs 1997. İsrail Genelkurmay Başkanı Lipkin Şahak’ın Ekim 1997’de Ankara’ya yaptığı ziyaretin en önemli gündem maddesi *Merkava III*’lerin ortak üretimiydi. “İsrail Tankı İçin Pazarlık Başlıyor,” *Milliyet*, 13 Ekim 1997. *Merkava*’ların Güney Lübnan’da *Hizbullah* tarafından *Sagger*, *TOW* gibi füzelerle vurulması, Türkiye basınında çeşitli yorum ve haberlere konu olmuştur. Vahap Yazaroğlu, “Merkavalar Çürük,” *Milliyet*, 28 Ekim 1998: “Merkava Tartışması,” *Sabah*, 10 Aralık 1997; Ergun Balcı, “Türkiye ve İsrail Tankları,” *Cumhuriyet*, 11 Aralık 1997.

²⁹⁷ Aslı Aydıntaşbaş, “İsrail’le Dönüşü Olmayan Yol,” *Yeni Yüzyıl*, 16 Mayıs 1997.

Askeri işbirliğinin önemli bir boyutu, iki ülkenin bazı askeri tesislerini birbirlerinin eğitim amaçlı kullanımına sunulmasından oluşmaktadır: AEİA uyarınca, ilk elden karşılıklı olarak iki ülkenin hava kuvvetlerinin öteki ülkenin tesislerinde ve/ya da hava sahasında birer hafta sürecek 8 eğitim çalışması yapması öngörülmüştür. Bu çalışmalar sırasında İsrail Hava Kuvvetlerine [İHK] bağlı uçaklar Konya yakınlarında bulunan üste konuşlanarak alçak irtifa uçuş eğitimlerini yürütebilecektir. Bu çalışmalar sırasında uçakların silahsız olarak uçuşu öngörülmektedir. Üst düzey İsrail askeri yetkililere dayanarak verilen sayılara bakılırsa, 1997 boyunca İHK F-16 uçakları uzun menzilli uçuş eğitimi için toplam 120 sorti yapmıştır. Aynı kaynak, bir başka üssü kullanan İHK'ne bağlı CH-53 nakliye helikopterlerinin 1997'de 120'den fazla sorti gerçekleştirdiğini belirterek, İsraili helikopter pilotlarının bu çalışmalar sayesinde Kırıkkale silah fabrikasındaki yangına çabuk ve etkili bir biçimde müdahale edebildiklerini vurgulamıştır.²⁹⁸ Arama-kurtarma, özel operasyonlar vb. görevler için kullanılan CH-53'lerle yapılan eğitim uçuşlarının hangi görev tanımları uyarınca gerçekleştirildiği henüz kesinlik kazanmamıştır.²⁹⁹ Her iki ülkenin resmi kaynakları tarafından da yalanlanmasına karşın, CH-53'lerin eğitim uçuşları, Türkiye, İsrail ve Ürdün ortak müdahale birliğinin oluşturulacağına ilişkin haberler çerçevesinde değerlendirilebilir.

Bu olanaklara karşılık olarak, THK pilotları ise, İsrail'de *Nagev* çölünde bulunan *Nevatim* Üssünde bilgisayarla yaratılmış ortamda elektronik savaş teknikleri eğitimi almaktadırlar.³⁰⁰ THK pilotlarının Ocak 1997'den sonra Kıbrıs'a yerleştirilmesi gündeme gelen S-300 füzelerine karşı gerçekleştirilebilecek bir operasyonu için İsrail'deki üslerde eğitim aldıklarına ilişkin haberler de eğitim faaliyetleri çerçevesinde ele alınabilir. Temmuz 1998'de basına yansıyan haberlerde, *Nagev* çölündeki *Shedama* üssünde yürütülen eğitim faaliyetleri sırasında, THK'ne bağlı F-16'ların 'füze radarlarına yakalanmama, radarları elektronik karıştırma-safdıışı etme ve füzeleri etkisiz hale getirmeyi gerektiren harp oyunları' gerçekleştirdikleri belirtilmiştir.³⁰¹

²⁹⁸ Arieh O'Sullivan, "IAF Jets Fly Long-Range Training Sorties in Turkey," *The Jerusalem Post*, 12 December 1997.

²⁹⁹ Ancak, bazı kaynaklar bu helikopterlerin İran, Irak ya da Suriye'de özel hareketler için kullanılabilmesine ilişkin savlar ileri sürmektedir. Bakınız: Gil Dibner, "My Enemy's Enemy," *Harvard International Review*, (Kış 1998-1999) C.XXI., no.1, s.34. Temmuz 1997'de *Washington Institute* tarafından yayımlanan bir raporda, iki ülke ordusunun işbirliği olanakları arasında "Türkiye hasar alan İsrail uçaklarının Türk üslerine dönmesine izin verebilir ve düşürülen pilotları yakalamak için eğitilmiş İsrail muharebe arama ve kurtarma ekiplerinin Türk topraklarından hareketine imkan sağlayabilir" gibi olasılıklar sıralanmaktadır. Michael Eisenstadt'ın raporunu konu alan bir haber için, bakınız: Yasemin Çongar, "Şam'a 'Çifte Cephe'," *Milliyet*, 28 Temmuz 1997.

³⁰⁰ *Ha'aretz*, 17 Nisan 1996 ve *Ha'aretz*, 1 Ocak 1998'den aktaran Amicam Nachmani, "The Remarkable Turkish- Israeli Tie," *The Middle East Quarterly*, (Haziran 1998) s.24.

³⁰¹ Metehan Demir, "İsrail'de S-300'leri İmha Tatbikatı," *Hürriyet*, 13 Temmuz 1998.

Ortak deniz tatbikatları, eğitim faaliyetleri arasında uluslararası kamuoyu tarafından en fazla ilgi gösterilen etkinlik olmuştur. Ocak 1997’de Doğu Akdeniz’de ABD ve Ürdün’ün de katıldığı *Güvenilir Denizkızı* tatbikatı sırasında, arama-kurtarma amaçlı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. İkinci bir deniz tatbikatının³⁰² yanısıra, ABD Kara Kuvvetlerinin katılımıyla gerçekleştirilecek bir tatbikatın daha tasarlandığına ilişkin haberler zaman zaman basına yansımaktadır.³⁰³ Eğitim çalışmalarının önemli bir ayağını da Ürdün’le yapılan askeri işbirliği çalışmaları oluşturmaktadır. Ürdün Hava Kuvvetlerine verilen F-16 intibak eğitimleri ve Ürdün’de TSK’nin bölük düzeyinde katılımıyla gerçekleştirilen ortak tatbikatlar bu bakımdan altı çizilmesi gereken gelişmelerdir. Eylül 1998’de basına yansıyan haberlere bakıldığında, Ürdün ile askeri eğitim etkinliklerinin yeni boyutlar kazanarak geliştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, bölük düzeyinde gerçekleştirilen tatbikatların tabur düzeyine çıkartılması, bu tatbikatlarda kullanılan hafif silahlar yerine ağır silahların geçirilmesi öngörülmekte, Mayıs 1999’da ise hava destekli bir kara tatbikatının yapılması tasarlanmaktadır. Askeri gözlemciler, bölgedeki uçuş deneyiminin THK pilotlarına Kızıl Deniz, Sina Yarımadası, Suudi Arabistan’ın kuzey batısı ve Doğu Akdeniz’de keşif yeteneği kazandırdığına dikkat çekmektedir.³⁰⁴ Şükrü Elekdağ, Ocak 1998’de, Doğu Akdeniz’de düzenlenen *Güvenilir Denizkızı* tatbikatını izleyen günlerde yaptığı bir değerlendirmede, İsrail ile işbirliğinin Türkiye’nin askeri yeteneklerine yaptığı katkıya dikkat çekmektedir:

Türkiye ile İsrail’i işbirliğine yönelten temel bir unsur da güvenlidir. Nitekim yakınlaşmayla birlikte, Türkiye, bölge dengelerinin lehine değiştiğini derhal farketmiştir. Askeri eğitim anlaşması çerçevesinde Türk uçaklarının İsrail’e uçabilmesi ve İsrail havaalanlarından yararlanabilmesi, Türk Hava Kuvvetleri’ne bölgede hareket deneyimi kazanma açısından avantaj sağlamıştır. Türkiye’nin eli, Doğu Akdeniz’de havada ve denizde güçlenmiştir. İstihbarat alanında bilgi teatisi de, PKK ile mücadeleye etkinlik kazandırmıştır.³⁰⁵

İki ülke arasında işbirliği tasnif edilmiş bilgi değişim konularını da kapsamaktadır. Bazı kaynaklar Türkiye’nin İsrail’e, İran ve Suriye’ye yönelik istihbarat faaliyetleri için haber toplama olanakları tanıdığını ileri sürmektedir. Örneğin, merkezi Londra’da bulunan *IISS* tarafından yayınlanan *The Military Balance*, anlaşmayla İsrail uçaklarının Suriye üzerinde haberalma çalışmaları da yapacağını ‘hemen hemen kesin olduğunu’ vurgulamış, böylelikle, İsrail’in düşmanlarına karşı yürüttüğü haberalma çalışmalarını iyileştirmek

³⁰² “Israel, Turkey, US to Conduct Second Naval Exercise,” *Israel Line*, 3 Şubat 1999.

³⁰³ “İsrail ile Ortak Kara Tatbikatı,” başlıklı *Haaretz*, 2 Ocak 1998 çıkışlı haber için, bakınız: *Hürriyet*, 6 Ocak 1998. 1999 yılında Türkiye ile Ürdün’ün gerçekleştirecekleri kara tatbikatları ile ilgili ayrıntılar için bakınız: Lale Sariibrahimoğlu, “Ürdün F-16’ları Türk Semalarında,” *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1998.

³⁰⁴ Lale Sariibrahimoğlu, “Ürdün F-16’ları Türk Semalarında,” *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1998.

³⁰⁵ Şükrü Elekdağ, “İsrail’le İlişkiler,” *Milliyet*, 12 Ocak 1998.

olanağı yakaladığını belirtmiştir.³⁰⁶ Benzer türden bir bilgiye, Haziran 1996'da *The Wall Street Journal*'da yayınlanan bir makalede de yer verilmiş, anlaşmayla, Türkiye'nin İsrail'e, 'kendi topraklarından hareketle bilgi toplama izni verdiği ileri sürülmüştür.³⁰⁷ Bu çerçevede değerlendirilebilecek bir başka haber ise, *İsrail Ordu Radyosu* tarafından 7 Nisan 1996'da yayınlanan bir haber uyarınca, Türkiye'nin İsrail'e Suriye, Irak ve İran sınırları boyunca elektronik istihbarat uçuşları yapabilmesi için izin verdiğine ilişkindir.³⁰⁸

Türkiye'nin İsrail'e üçüncü ülkelere ilişkin haberalma etkinlikleri ya da genel anlamda askeri faaliyetler yürütmesi için kolaylıklar sağladığına ilişkin haberler, resmi kaynaklarca yalanlanmaktadır. İsrail'e üs tahsis edilerek askeri kolaylıklar sağlandığına ilişkin haberler arasında en ilgi çekici olanı Temmuz 1998'de *Christian Science Monitor* tarafından yayınlanmıştır; ancak, İsrail'e Doğu Anadolu'da üs verildiğine ilişkin bu haber, Türkiye tarafından derhal yalanlanmıştır.³⁰⁹ Bununla birlikte, değişik alanları kapsayan ve haberalma etkinliği olarak nitelendirilecek konularda işbirliği yapılmaktadır. Örneğin, Mayıs 1997'de Türkiye basınında Suriye'nin elindeki MİG 29'ların teknik özelliklerinin İSK tarafından TSK'ne aktarıldığına ilişkin bilgiler yer almıştır.³¹⁰ İsrail'in *Ofeq* uydusu aracılığıyla Suriye ve Kuzey Irak'taki PKK hareketliliklerine ilişkin bilgileri Türkiye'ye aktardığı ya da sattığını bildiren haberler de basına yansımaktadır.³¹¹ Ekim 1998 bunalımı sırasında basında İsrail tarafından Suriye ordusuna ilişkin bilgiler sağlandığı haberleri yer almıştır.³¹² İstihbarat değişimiyle ilgili işbirliğinin üçüncü ayağını ise Ürdün haberalma örgütü *Muhaberat* ile işbirliğinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Basında, üç ülkenin haberalma örgütlerinin üst düzey yetkililerinin katılımıyla gerçekleşen toplantılarda, bölgesel ölçekte bilgi değişiminin yapıldığına ilişkin haberlerle karşılaşmaktadır.³¹³

³⁰⁶ *The Military Balance, 1996-1997*, London, IISS, 1996, s.121.

³⁰⁷ Ertuğrul Özkök, "İsrail'e Bilgi Toplama İzni Verildi mi?," *Hürriyet*, 7 Haziran 1996.

³⁰⁸ Haberde kaynak olarak, Orgeneral Çevik Bir'in açıklaması gösterilmekte, ancak, bu konuda başka ayrıntıdan söz edilmemektedir. Dibner, "My Enemy's Enemy," s. 34.

³⁰⁹ Sema Emiroğlu, "Doğu'ya İsrail Üssü," *Milliyet*, 13 Temmuz 1998. Dışişleri Bakanlığı haberi, "İsrail'in Doğu Anadolu'daki askeri üslerden faydalandığı ve bunları kullanarak komşu ülkelere karşı casusluk faaliyetlerinde bulunduğu yolundaki haberler tamamen asılsız ve kasıtlı olup, bazı çevrelerce ısrarla yayılmaya çalışılmaktadır." açıklamasıyla yalanlamıştır. "Ankara: İsrail'e Üs Veremedik," *Milliyet*, 14 Temmuz 1998.

³¹⁰ Selin Çağlayan, "MİG 29'ların Sırları Türkiye'nin Elinde," *Hürriyet*, 3 Mayıs 1997.

³¹¹ Tolga Şardan, "MOSSAD'a Örtülüden Para," *Milliyet*, 22 Ocak 1998.

³¹² Vahap Yazaroğlu, "Suriye Elimizin Altında," *Milliyet*, 9 Ekim 1998.

³¹³ İbrahimioğlu, Eylül 1998'de Başbakan Mesut Yılmaz'ın İsrail ziyareti sırasında, Muhaberat başkanı Semih Batıki'nin Türk ve İsraili meslektaşlarıyla görüşmek üzere gizlice Tel Aviv'e geldiği, üç örgüt yetkililerinin Hamas, Hizbullah ve PKK ile ilgili görüşmeler yaptığını belirtmektedir. Lale Sarıbrahimioğlu, "Ürdün F-16'ları Türk Semalarında," *Cumhuriyet*, 17 Eylül 1998.

Bir yandan, yeni kuşak tehditlere karşı Türkiye'nin hava savunma sistemlerini geliştirmek isteği, öte yandan İsrail'in ufuk ötesi tehditler olarak nitelendirilen ve Irak ile İran'dan gelebilecek balistik füze saldırıları karşısında başka ülkelerle işbirliği gereksinimi askeri işbirliğinin bir başka dinamiğidir.³¹⁴ TSK balistik füzelere karşı en geliştirilmiş savunma sistemi konumundaki *Arrow* füzelerini edinmek ve üretimine katılmak için İsrail ile görüşmeleri sürdürmektedir.³¹⁵

İki ülke arasındaki askeri işbirliğinin, eğitim, savunma sanayi ve sınıflandırılmış bilgi alışverişini içeren kapsamlı bir ilişki olduğu ve başka alanlara doğru genişleme eğilimi sergilediği görülmektedir. AEİA'nın imzalanmasını izleyen dönem boyunca işbirliği çalışmalarının, karşılaşılabilecek bir bunalım durumunda, gerekli önlemlerin alınmasını sağlayabilecek alt yapı ve düzeneklerin yaratılmasına yönelik girişimler olduğu anlaşılmaktadır. İki ülkenin orduları arasında uyum ve eşgüdüm olanaklarının artırılmasına yönelik çalışmalar, savunma çevrelerinden yapılan açıklamalar ışığında ele alındığında, askeri işbirliğinin beklenmedik durumlarda ortak harekât yapabilmek yeteneği elde etmeye yönelik olduğunu düşündürmektedir. İsraili yetkililer de anlaşmaların kapsamını benzer bir bakış açısıyla değerlendirmekte, yakınlaşmanın bir ittifaktan çok, “koordinasyon, ortak çalışma uyumu, ortak eğitim ve tatbikatlar” ile oluşturulacak ve politikacıların gerektiğinde kullanımına hazır olacak, “caydırıcı rol oynayabilecek ortak güç yaratmak” olarak tanımlayacaktır.³¹⁶

Bunların yanı sıra, askeri işbirliğinin her iki ülkenin de kullanabileceği acil durum depoları gibi ortak tesislerin yapımı, ortak bir birliğin oluşumu vb. alanları da kapsayacak biçimde geliştirilmesi için görüşmeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in başkanlığındaki bir heyetin Mayıs 1997'de İsrail'e ziyareti sırasında yapılan toplantılar sırasında “Suriye ve İran'ın ... yol açtığı bir bunalım durumunda, üç ülkenin katkısıyla bir ortak birliğin oluşumu ve yapılması gibi konuların ele alındığı, öngörülen birliğin beraber müdahale yeteneği edinmesine yönelik eğitim ve

³¹⁴ Yusuf Özkan, “İsrail’le Füze Anlaşması,” *Milliyet*, 25 Aralık 1997; Sezai Şengün, “Türkiye’ye Hava Savunma Kalkanı,” *Hürriyet*, 15 Temmuz 1998; Yusuf Özkan, “İsrail’le Ortak Füze,” *Milliyet*, 25 Temmuz 1998; Lale Saniibrahimoğlu, “Türkiye Füze Üretecek,” *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1998; “Turkey may Someday be Defended by Israel’s Arrow System,” *Defense Daily*, 28 Nisan 1999; “Türkiye, İsrail Füzesi Alıyor,” *Cumhuriyet*, 9 Haziran 1999.

³¹⁵ Utku Çakırözer, “Bu ‘Ok’ Bize Lazım,” *Milliyet*, 8 Mayıs 2001; Şebnem Udum, “Missile Proliferation in the Middle East: Turkey and Missile Defense,” *Turkish Studies*, Güz 2003, C.4, No.3, s.71-102; “Türkiye Füze Kalkanı İstiyor,” *Hürriyet*, 10 Temmuz 2001; “Defence News: Türkiye Arrow Sistemi İstiyor,” *Hürriyet*, 23 Temmuz 2001.

³¹⁶ Banu Güven, “Ortadoğu’da İstikrar İçin Güçbirliği,” *Milliyet*, 19 Nisan 1997; Aslı Aydıntaşbaşı, İsrail

uyum çalışmaları için gerekli önlemlerin” görüşüldüğü, “üç ülke ordusunun ortak tatbikatlar yapması, Türkiye’de belirlenen bölgelerde, gerektiğinde anında kullanılabilmesi için acil durum depoları inşa edilmesi, haberleşme kodlarının öğrenilmesi ya da ortak kodlar geliştirilmesi, etkin istihbarat değişimi” gibi konuları da kapsadığına ilişkin haberler basına yansiyacaktır.³¹⁷ Haziran 2004’te *Ha`aretz*’de yayınlanan bir haber ise iki ülke askeri yetkililerinin her iki ülkede de ortak mühimmat ve askeri malzeme depoları inşa edilmesini öngören bir projenin hükümetler sunulmak üzere olduğunu bildirmektedir. Böylelikle, büyük ölçüde benzer silah sistemlerine sahip olan iki ülkenin de bir bunalım durumunda uzak müttefiklerden gelecek mühimmat desteğine bağımlılığının azalacağını belirtilen haber kaynağı, iki ülkenin özel kara birlikleri arasında da eğitim işbirliğinin başlatılacağını bildirmektedir.³¹⁸

İşbirliğinin bir başka ayağını da *Stratejik Diyalog Forumu* olarak adlandırılan ve altı aylık aralıklarla yapılması öngörülen toplantılar oluşturmaktadır. Üst düzey askeri yetkililerin katılımıyla gerçekleştirilen toplantılara ilişkin haberlerden, bölgesel güvenlik konularının ‘masaya yatırıldığı’ anlaşılmaktadır. AEİA’nın imzalanmasından sonra yapılan ilk toplantıların gündeminde, *Hamas*, *Hizbullah* gibi terör örgütlerinin Avrupa ve Körfez ülkelerindeki bağlantıları, gelir kaynakları, İran’dan kaynaklanan tehdit, balistik füzelerin yayılması ve Irak’a uygulanan ambargo gibi konular yer almıştır.³¹⁹ Bu çerçevede yapılan ilk toplantı Temmuz 1996’da İsrail Genelkurmay İkinci Başkanı Tümgeneral Matan Vilnai’nin ziyareti sırasında gerçekleştirilmiştir. Her iki ülkenin de yetkilileri toplantı gündemine ilişkin açıklama yapmaktan kaçınmıştır; ancak İsrail Büyükelçisi Zwi Elpeleg ‘görüşmelerin anlaşma çerçevesinde öngörülen türden bir toplantı’ olduğunu belirtmiştir.³²⁰ Basın, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir’in Mayıs 1997’de İsrail’e ziyareti sırasında gerçekleştirilen toplantılar sırasında, içinde ABD’nin de yer alacağı üçlü bölgesel girişimlere ilişkin görüşmeler yapıldığı yolunda bilgiler aktarmıştır.³²¹ Aralık 1997’de Ankara’da gerçekleştirilen üçüncü diyalog toplantısında özellikle bölgedeki balistik füze tehdidine ilişkin görüş alışverişinde bulunulmuş ve İsrail’den savunma füzeleri alımı

Savunma Bakanı İzak Mordehai ile söyleşi, “Amaç, Caydırıcı Güç Olmak,” *Yeni Yüzyıl*, 26 Nisan 1997.

³¹⁷ Selin Çağlayan, “Türkiye-İsrail-ABD Üçlü İttifakı Yolda,” *Hürriyet*, 4 Mayıs 1997.

³¹⁸ “Tel Aviv’le Silah Ortaklığı,” *Radikal*, 22 Haziran 2004.

³¹⁹ Aslı Aydıntaşbaş, “Bir’in Gündeminde İslami Terör Var,” *Yeni Yüzyıl*, 2 Mayıs 1997.

³²⁰ “Vilna’i Visits Turkey,” *The Jerusalem Post*, 4 Temmuz 1996.

³²¹ Yasemin Çongar, “‘Üç Silahşörler’ Hazır,” *Milliyet*, 7 Mayıs 1997 ve Aslı Aydıntaşbaş, “Üçlü Askeri İttifak Yolunda İlk Adım,” *Yeni Yüzyıl*, 6 Mayıs 1997; Aslı Aydıntaşbaş, “Türkiye-İsrail-ABD İttifakı,” *Yeni Yüzyıl*, 5 Mayıs 1997; Aslı Aydıntaşbaş, “İşbirliği Genişliyor,” *Yeni Yüzyıl*, 7 Mayıs 1997

konusunda ilke anlaşmasına varılmıştır.³²² İzleyen toplantı Temmuz 1998’de Tel Aviv’de, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Çevik Bir ve İsrail Savunma Bakanlığı Müsteşarı David İvri’nin başkanlık ettiği heyetlerin katılımıyla gerçekleşmiştir. Görüşmelerde hava savunma füzelerinin ortak üretimi, İsrail’in Türkiye’ye sınır güvenliğini artırmak amacıyla sağlayacağı destek ile, İran, Irak ve Suriye’den yönelen füze tehditleri gibi konuların ele alındığı anlaşılmaktadır.³²³ Şubat 1999’da Ankara’da gerçekleştirilen toplantılar sırasında ise Doğu Akdeniz’de gerçekleştirilecek ikinci bir tatbikatın ayrıntıları gündeme alınmıştır. Toplantı sırasında Suriye ve İran’ın uzun menzilli füze programlarındaki son gelişmeler, Ürdün’de Prens Abdullah’ın veliyaht prens ilan edilmesi sonrasında ortaya çıkan durum gibi stratejik konular tartışılmıştır.³²⁴ Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise bölgesel güvenlik konularına ilişkin değerlendirmelerin yalnızca askeri yetkililerin katıldığı toplantılarla sınırlı kalmadığı olgusudur.³²⁵

Kısaca belirtmek gerekirse, niteliği ve kapsamına ilişkin olgulara bakıldığında, işbirliğinin geniş anlamında bir ittifak ilişkisi olarak tanımlanabileceği ileri sürülebilir. Bu tanım Soğuk Savaş sonrasında ittifakların yapısında izlenen dönüşümle de uyumludur. Soğuk Savaş sırasında oluşturulan ittifaklara bakıldığında ittifakların formel bir yapıya sahip olduğu, *casus foederis* unsurunun açıkça belirtildiği ve yapılan olumsuzluk öngörülerinin savunmaya yönelik ve ayrıntılarıyla saptanmış bir saldırıya karşı koymayı amaçladığı görülmektedir. Oysa, Soğuk Savaş sonrası yapılan ittifaklara bakıldığında, bunların *ad hoc* nitelikli olduğu, standarttan uzak karmaşık bir yapı sergilediği, seferi birlik operasyonlarına yönelik olarak oluşturulduğu ve ortaklar arasında eşgüdüm sağlamak, kriz yönetimi ve ortaklaşa askeri operasyonlar yapmak gibi amaçlara hizmet etmek üzere tasarlandıkları görülmektedir.

Dolayısıyla, Türkiye ile İsrail arasında imzalanan anlaşmaların, bir yandan, ABD’nin de katılımı ile gerçekleştirilebilecek bir bölgesel güvenlik düzenlemesine yönelik girişimler, öte yandan da, gerektiğinde dar tanımıyla bir ittifakın yaşama geçirilmesi bakımından gereken altyapı hazırlığı olarak anlamlandırılabilir. Eylül 1998’de Başbakan Benyamin Netanyahu’nun *Turkish Daily News*’e verdiği bir mülakatta, işbirliğinin bölgesel bir güvenlik düzenlemesinin çekirdeği olacağına ilişkin görüşleri bu yaklaşımı

³²² Yusuf Özkan, “İsrail’le Füze Anlaşması,” *Milliyet*, 25 Aralık 1997; Arieh O’Sullivan, “IAF Jets Fly Long-Range Training Sorties in Turkey,” *The Jerusalem Post*, 12 December 1997.

³²³ Yusuf Özkan, “İsrail’le Ortak Füze,” *Milliyet*, 25 Temmuz 1998.

³²⁴ “srael, Turkey, US to Conduct Second Naval Exercise,” *Israel Line*, 3 Şubat 1999.

³²⁵ Barçın Yınanç, “İsrail’den Kısaç Önerisi,” *Milliyet*, 10 Nisan 1997.

sergilemektedir.³²⁶ İsraili yetkililerin Türkiye ile askeri anlaşmalara ilişkin ifadelerine bakıldığında bu noktalar açıklık kazanmakta, anlaşmaların uzun dönemli bir işbirliğine temel oluşturduğu, bu temel üzerine siyasal yetkililerin gerekli gördüğü durumlarda bir ittifak ilişkisini kolaylıkla kurulabileceği noktasını vurgulamaları dikkat çekmektedir. Örneğin, İsrail Savunma Bakanı İzak Mordehai'nin Nisan 1997'de yaptığı söyleşiler sırasında dile getirdiği görüşler, bu çerçevede yapılmış değerlendirmeleri içermektedir.³²⁷

‘İttifak üçüncü bir ülkeye karşı değil. Aramızda saldırı karşısında topraklarımızı kullanmak ya da savunmak gibi bir anlaşma yok. Ama İran, Irak ya da Suriye gibi bir ülke gücünü Türkiye aleyhinde kullanmak isterse, karşısında birleşik bir güç olduğunu bilecektir. Eğer bölgede istenmeyen bir şey olursa, şu anki ilişki sayesinde, örneğin koordinasyon, ortak çalışma uyumu, ortak eğitim ve tatbikatlar ışığında politikacılar doğru zamanda doğru karar verebilir. Anlaşma bunu mecbur ediyor demiyorum; ama isterlerse hükümetlerimiz kısa zamanda böyle bir karar alma yeteneğine sahipler çünkü iki ülke ve ordu birbirini iyi tanıyor. Eğer Türkiye bir konuda İsrail'in desteğini isterse, İsrail kısa zamanda bu desteği verme kararını alabilir. Ama asıl çabamız, güç kullanmak değil, caydırıcı rol oynayabilecek ortak güç yaratmak.’³²⁸

Anlaşmaların kapsam ve niteliğine ilişkin bu değerlendirmeden sonra, yakınlaşmanın İsrail güvenlik anlayışının temel unsurları açısından nasıl bir anlam taşıdığı konusu ele alınabilir. Bu tartışmaya İsrail güvenliğinde son çeyrek yüzyıl boyunca süreklilik ve değişim sergileyen temel özelliklere açıklık kazandırılarak başlanabilir:

İsrail Güvenliğinin Temel Unsurlarında Süreklilik

İsrail güvenliğinin 1973'ten günümüze süreklilik sergileyen bir dizi belirgin unsurdan sözedilebilir.³²⁹ İlk olarak, savunma ve güvenlik alanında aşırı ölçüde merkezileşmiş bir karar alma süreci bulunmaktadır. İkinci olarak, bu alanda görev yapan karar alıcı konumundaki üst düzey yetkililerin neredeyse bütünü meslek yaşamlarına İsrail Savunma Kuvvetlerinde [İSK] başlamışlar, genelkurmay başkanlığı ya da ordu komutanlığı kademelerinde görevler üstlenmişlerdir. Bu kurala uymayan yetkililerin ise gizli haberalma örgütü [MOSSAD] kökenli olması dikkat çekicidir. Üçüncü özellik ise, Yom Kippur sonrası dönemde ulusal güvenliğe yönelik tehdit algılamalarını oluşturan unsurlarda gözlemlenen tutarlı sürekliliktir. Bu unsurlar, (a). caydırıcılık, (b). erken uyarı, (c). kesin askeri üstünlüğe dayanan zafer, ve (d). savunmada özyeterlilik olarak sıralanabilir. İsrail güvenlik anlayışında

³²⁶ İlnur Çevik'in Başbakan Benyamin Netanyahu ile söyleşisi, *Turkish Daily News*, 3 Eylül 1998

³²⁷ Banu Güven, "Ortadoğu'da İstikrar İçin Güçbirliği," *Milliyet*, 19 Nisan 1997.

³²⁸ Aslı Aydıntaşbaş, "Amaç, Caydırıcı Güç Olmak," *Yeni Yüzyıl*, 26 Nisan 1997.

³²⁹ Ayırımın ayrıntıları için, bakınız: Efraim Inbar, "Israeli National Security, 1973-1996," *Annals of the American Academy*, no..555, (Ocak 1998) s.62-63. ve Cohen *et al.*, "Israel's Revolution..." ss. 48-50.

değişmeden kalan bir başka unsur da İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlar konusunda açık bir politika izlemekten kaçınmasıdır. İsrail güvenlik politikalarını yeniden biçimlendiren bir başka unsur da 1973 sonrası dönemde uluslararası ortamdaki yumuşamanın bir sonucu olarak ülkeye yönelik tehdit algılamalarında bir bütün olarak gözlemlenen azalma eğilimidir.

İsrail'de ulusal güvenliği ilgilendiren kararların alınmasında en etkili konumda bulunan Savunma Bakanı, Bakanlar Kurulunun en önemli üyesi konumundadır. Kendi bakanlığı içinde sahip olduğu yetkiler açısından ele alındığında, Savunma Bakanının konumu öteki bakanlardan farklı özellikler taşımaktadır. Savunma Bakanlığının ilgi alanı olan bir konuda, sadece geniş çaplı askeri operasyonlar, ulusal bütçeyi ve dış politikayı büyük ölçüde etkileyecek nitelikte girişimler ve Genelkurmay Başkanının atanması gibi önemli kararlar alınırken Bakanlar Kurulunun siyasal ağırlığı olan üyeleri söz sahibi olabilmektedirler. Bunun yanısıra, Genelkurmay Başkanı da savunma alanındaki karar alma sürecinde son derece etkili bir konumdadır; hâttâ konumu bazı bakanlardan daha ağırlıklıdır. Kararların oluşumunda enformel toplantılarda yapılan tartışmaların önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Savunma kararları, *Savunma için Bakanlar Komitesi* ya da Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmaktadır. Karar alma yetkisi olmamakla birlikte, parlamento bünyesindeki *Güvenlik ve Dış Politika Komisyonu* yetkililerin görüş alışverişi yapabilmesini sağlayan bir platformdur.³³⁰

Ulusal güvenliğin devlet yapılanmasını açıkca biçimlendirdiği İsrail'de *Ulusal Güvenlik Konseyi* olarak adlandırılan bir kurulun ancak 1999'da oluşturulması ilgi çekici bir durumdur.³³¹ Bu gecikmenin nedeni olarak bürokratik kurumların yeni bir aktörle uğraşmak konusundaki isteksizlikleri gösterilmektedir. Ulusal Güvenlik Konseyi oluşturulmasına özellikle İzak Rabin karşı çıkmış, bu türden bir yapılanmanın karar alma sürecindeki statükoyu bozacağını ileri sürmüştür.³³² 1981 yılında Savunma Bakanı Ariel Şaron'un kurulmasına öncülük ettiği ilk konsey kısa ömürlü olmuş ve Şaron'un istifasını izleyen günlerde bu konsey lağvedilmiştir. Yeni konseyin kurulması için temel gerekçe olarak, ulusal güvenlik açısından sadece ülke dışında değil, ülke içinde toplanacak istihbaratın da değerlendirilmesi gereksinimi ileri sürülmektedir.³³³

³³⁰ Inbar, "Israeli National Security...", s.64.

³³¹ Başbakan Benyamin Netanyahu ve Savunma Bakanı Moşe Arens, yeni Ulusal Güvenlik Konseyinin ilk başkanının Em. General ve Savunma Bakanlığı Müsteşarı David İvri olmasını kararlaştırılmıştır. İvri'nin Genelkurmay Başkan yardımcılığı görevini yürüttüğü dönemde Ürdün ve Türkiye ile askeri işbirliği anlaşmalarının mimarı olarak tanınması bu bakımdan anlamlı bir ayrıntıdır.

³³² Inbar, "Israeli National Security..." s.64 ve s.65.

³³³ "Netanyahu Revisits National Security Council," *Israel Line*, 28 Ocak 1999 için, bakınız: <http://www.israel->

Doğrudan başbakana bağlı olarak görev yapacağı açıklanan yeni konsey, savunma, istihbarat ve dışişleri bürokrasileri içinde gerçekleştirilecek yetki transferleri nedeniyle sıkıntılara yol açmıştır. Konseyin geleneksel yetki dağıtım düzeneğini bozacağına işaret eden gözlemciler, kuruluşu Başbakan Netanyahu'nun Mayıs 1999 seçimleri öncesinde kendi konumunu güçlendirmek üzere gerçekleştirdiği bir girişim olarak nitelendirmektedirler.³³⁴ Yetkilerinin yasal bir dayanaktan yoksun olması nedeniyle, konseyin Mayıs 1999 seçimlerinden sonra çalışmalarını sürdürüp sürdürmeyeceği hâlâ tartışmalıdır. Ayrıca, Ulusal güvenlik konseyinin çalışmalarını sürdürebilmesi durumunda bile, Savunma Bakanlığı ve İSK tarafından kullanılan yetkileri üstlenebileceği olasılığı, en azından kısa erimde, düşüktür. Dolayısıyla, karar alma sürecindeki aşırı merkezileşmiş yapının varlığını sürdüreceği kolaylıkla ileri sürülebilir.

1973 sonrası döneme bakıldığında neredeyse tüm önemli karar vericilerin İSK çevresinden geldiği, ya da mesleki yaşamlarının önemli bir kısmını bu çevrede geçirdikleri görülmektedir: Bu bakımdan en tipik örneği oluşturan İzak Rabin, 1967 savaşında Genelkurmay Başkanı olmuş, 1974-1977'de Başbakan olarak görev yapmış; 1984-1990 yılları arasında Savunma Bakanı, 1992'den, suikaste uğrayarak öldürüldüğü 1995'e kadar da başbakan olarak çalışmıştır.³³⁵ Şimon Peres de ellili yıllardan başlayarak ulusal güvenlik yapısı içinde farklı görevler üstlenmiştir. Fransa ile ittifak oluşturulması, *Dimona* nükleer reaktörünün inşası ve İsrail savunma sanayiinin altyapısının oluşturulması bakımından önemli görevler üstlenmiştir. 1974 yılında Rabin'in ilk kabinesinde savunma bakanı olarak atanmış; 1984-1986 yılları arasında başbakan, 1986-1988 yılları arasında dışişleri bakanı, 1992-1995 yılları arasında dışişleri bakanı ve Rabin'in öldürülmesinden sonra yeniden başbakan olmuştur. 1981 seçimlerinden sonra işbaşına geçen Menachem Begin, kendisi asker kökenli olmamakla birlikte, çevresinde oluşan güvenlik/savunma yapısının bütününe ordu kökenli siyaset adamlarından oluşması, anılan sürekliliğin çarpıcı bir örneğidir. 1967 Savaşında Genelkurmay Başkanı olan İzak Rabin'in kurmaylarından olan Ezer Weizman ve Ariel Şaron'un, etkileri günümüze kadar artarak süren siyasi kariyerleri, Begin hükümeti ile başlamıştır. İşçi Partisi Genel Başkanı olan Ehud Barak ile İSK'dan ayrıldıktan sonra, önce

mfa.gov.il.

³³⁴ "Netanyahu's Decision to Establish a National Security Council," *Ha'aretz*'den aktaran: Government Press Office, Information Division, Israel Foreign Ministry, 1 Şubat 1999, bakınız: <http://www.israel-mfa.gov.il>.

³³⁵ 'Bay Güvenlik' olarak adlandırılan İzak Rabin'in siyasi kariyeri, 1973 sonrası dönemdeki merkezi önemi ve doksanlı yıllarda değişen güvenlik ortamını nasıl değerlendirdiğine ilişkin bir çözümleme için, bakınız: Efraim İnbar, "Yitzhak Rabin and Israel's National Security," *The Journal of Strategic Studies*, C.XX., no.2, (Haziran 1997) ss.25-40

Likud'a katılarak Netanyahu kabinesinde Savunma Bakanı olan, 1998'de Başbakan Netanyahu ile görüş ayrılığına düştükten sonra ise kendi liderliğinde bir parti kuran eski savunma bakanı İzak Mordehai da aynı eğilimin sürdüğünü gösteren öteki örneklerdir.³³⁶

İsrail'in bir güvenlik devleti olarak örgütlenmesi olgusu da dikkate alındığında, emekli generallerin savunma/güvenlik alanında karar merkezlerinde siyaset adamı olarak görev almaları, kanıksanmış bir durumdur. Kaldı ki kurulduğundan günümüze savaş, çatışma, gerilim ortamında yaşayan İsrail'de bu türden sorumlulukların yeterince deneyimi olmayan yetkililerce üstlenilmesi durumunun ciddi sakıncalara yol açabileceği açıktır. Bu durumda, İsrail ulusal güvenlik çevrelerinde karar alıcılar katındaki sürekliliğin kaynaklarından birisi olarak, tehdit algılamalarında süreklilik üzerinde durulabilir.

İsrail'in Stratejik Çevresinde Değişim ve Tehdit Algılamaları

1973 Yom Kippur Savaşı, İsrail'de 1967 *Altı Gün* Savaşının yarattığı özgüvenin büyük ölçüde sarsılmasına neden olmuştur. Arap ordularının sürpriz savaş başlatabilmesi ve cepheelerde geçici olsa da üstünlük kurabilmesi, İsrail güvenlik algılamalarında köklü bir değişime neden olmuştur. Tehdit algılama düzeyi yükselmiş, İsrail'in varoluşunun bir bütün olarak tehdit altında olduğu düşüncesi daha da pekişmiştir. OPEC bunalımı ile Arap ekonomik gücünün uluslararası alanda en üst düzeyde seferber edilmesi ve 1975 yılında Siyonizmi bir ırkçılık türü olarak kabul eden BM kararı ile pekişen kuşatılmışlık duygusuyla birlikte, 'varlığımızı ancak güçlü bir orduyla sürdürebiliriz' anlayışının geliştiği görülmüştür. Ancak 1977'de Enver Sedat'ın Knesset'te konuşması ve 1979 Camp David Anlaşması yükselmiş olan bu algılama düzeyinde önemli bir düşüşe neden olmuştur.³³⁷

Ancak, Mısır'dan gelecek topyekün saldırı olasılığının azalmasıyla birlikte, yeni tehdit kaynaklarının belirdiği de gözlemlenmiştir. Bu kaynaklar, FKÖ'nün askeri bir güç olarak etkisini arttırması; Lübnan'da askeri alt yapı oluşturması, nükleer programını öngörülmedik bir hızla ilerleten Irak'ın nükleer güç olmak aşamasına yaklaşmasıdır. Söz konusu tehditler, Temmuz 1981 Irak Nükleer tesislerinin tahrip edilmesi, 1982'de Lübnan'ın işgali ve Beyrut kuşatmasıyla önemli ölçüde ortadan kaldırılmıştır. 1980-1988 İran-İrak Savaşı ise Irak'ın doğuya yönelişinin bir sonucu olarak, tehdit düzeyinin daha da

³³⁶ Benyamin Netanyahu'nun siyasal kariyeri bu kuşaktan farklı bir çizgi sergilemiştir; ancak, İSK'den komando subayı iken ayrıldığı belirtilmelidir. Bir başka istisna ise Şubat 1999'da Savunma Bakanlığı görevine getirilen Moşe Arens'dir. Ancak, Arens daha önce, 1983'te Ariel Şaron'un istifası üzerine Menachem Begin kabinesinde de Savunma Bakanı görevini üstlenmişti.

³³⁷ Inbar, 'Israeli National Security... s.67.

düşmesini beraberinde getirmiştir. Bu gelişmelerin yanısıra, Başkan Ronald Reagan Döneminde ABD ile stratejik işbirliği içine girilmesi ve Pan Arabizmin gücünü yitirmesi gibi başka etkenler, bir bütün olarak, İsrail'in karşı karşıya bulunduğu yaşamsal tehdit düzeyinde bir azalmaya neden olmuştur. Ancak seksenli yılların ikinci yarısında meydana gelen iki gelişme, İsrail için tehdit düzeyinin yeniden yükselmesine neden olmuştur. Aralık 1987'de başlayan *intifada* ve Irak'ın Nisan 1988'de Tahran'a füze saldırısı gerçekleştirebilmesi, İsrail'in tehdit algılamalarını da kökünden değiştirmiştir. İsrail komşularından gelecek topyekün saldırı olumsuzluğundan uzaklaşmış, varoluşsal tehdit yerini gündelik tehdiye bırakmış, dolayısıyla ülke düşük yoğunluklu bir çatışma ortamına girmiştir.³³⁸ 1988 füze saldırıları ise, sivillerin çevre ülkelerden yapılacak saldırılara hedef olabileceği olasılığını gündeme getirmiştir. Sözkonusu olasılık Körfez Savaşı sırasında Irak'ın *Scud* saldırıları ile gerçekliğe dönüşmüştür.

Arap ülkelerinden gelebilecek geniş ölçekli bir saldırının caydırılması, İsrail askeri doktrininin ana amacını oluşturmakta, bu amaca ulaşamaması durumunda, yedeklerin askere alınabilmesi için saldırı istihbaratının İSK'ne gereken zamanı kazandırabilecek ölçüde erkenden alınabilmesi, yaşamsal önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, erken uyarı İsrail askeri doktrininin ikinci dayanağıdır. Saldırının hızla karşılanarak İsrail topraklarından düşman ülkeye aktarılması ve düşman güçlerinin kuşkuya yer bırakmayacak ölçüde bir kesinlikle yenilgiye uğratılabilmesi, askeri doktrininin üçüncü ayağını oluşturmaktadır. *Yom Kippur* Savaşı her üç dayanağın da zayıflamasına neden olmuştur. Öncelikle, İsrail askeri gücü Arap ülkelerini sürpriz bir saldırı başlatmaktan alıkoyamamıştır. Başarılı bir sürpriz savaş başlatan Arap ülkeleri cephelerde bir süre girişim üstünlüğünü ellerinde tutabilmiştir. Savaşın Arap ilerlemesinin durdurulduğu ikinci aşamasında da İSK, Arap ordularına karşı üstünlük sağlamada güçlükler yaşamıştır. Bunların da ötesinde, İsrail savaşı ancak ABD'nin yoğun askeri malzeme desteği ile kazanabilmiştir.

1973 sonrası dönemin ortaya koyduğu ilk sonuç, askeri üstünlüğün diplomatik kazanımlarla pekiştirilmesi konusunda yaşanan zorluklardır. Bir başka deyişle, askeri kazanımların bire bir ölçekte diplomatik kazanımlara dönüştürülebilmesi mümkün olamamıştır. Bir başka sonuç ise, özellikle düşük yoğunluklu çatışmalar sözkonusu olduğunda, İsrail caydırıcılığının etkisiz kalmasıdır. Özellikle 1991'de Irak'ın füze saldırılarının yol açtığı etki, askeri olmaktan çok, ekonomik ve psikolojik olmuştur. Balistik

³³⁸ Cohen *et al.*, "Israel's Revolution...", s.52.

füze tehditine karşı savunmasız kalınması ve alınan önlemlerin etkisizliği, İsrail'in konvansiyonel silahlar alanındaki askeri üstünlüğü ile sağladığı caydırıcılığı tartışma konusu yapmıştır.³³⁹ İsrail'in nükleer caydırıcılık konusunda, 1973 sonrası göreve gelen tüm politikacıların nükleer seçeneği caydırıcılığın açık bir unsuru olarak kullanmaktan kaçınarak, özellikle bir belirsizlik politikası izlemiş olmaları da, bu çerçevede kaydedilmesi gereken bir olgudur. Nükleer opaklık politikasının İsrail'in caydırıcılığına hizmet eden en iyi politika olduğu ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, nükleer seçeneğin sınırlı çatışmalar, yıldırma savaşları gibi düşük düzeyli çatışmalarda kullanılamaması, nükleer yeteneğinin İsrail'in caydırıcılığına beklenen katkıyı yapmasını engellemektedir.

Arap devletlerinin balistik füze yığınaklarını arttırmaları ve ucuza malolan *Scud* serisi füzelerden edinmeleri, İsrail'in güvenlik kaygılarını arttırmaktadır. Anti-balistik füze sistemlerinin pahalı oluşu, çok sayıda füzenin fırlatılması durumunda bu sistemlerin yetersiz kalmaları gibi sorunlar hâlâ çözüm beklemektedir. Kaldı ki balistik füzelere karşı konuşlandırılan füzesavar sistemlerin, düşman ülkelerdeki hedeflere yönelmemiş olması nedeniyle, herhangi bir caydırıcılık etkisi sağlamadığı da bir başka olgudur. Ancak, Arap ülkelerinin füze rampalarının ortadan kaldırılması konusunda da, önlemler aldığı görülmektedir. Yeraltında saklanabilen ve ateşleme sonrasında yeniden sığınaklara çekilebilen rampaların inşa edilmesi ile birlikte, bu füzelerin kullanım öncesinde ortadan kaldırılması büyük ölçüde güçleşmiştir.³⁴⁰

Böylelikle balistik füzelerin yarattığı tehditlerin caydırılması için bölgesel ittifakların kurulması genişletilmesi ya da derinleştirilmesi gerektiği olgusundan hareket edildiğinde, Türkiye ile yakınlaşmanın temel motivasyonlarından birisi olarak 'ufuk ötesi tehditler' karşımıza çıkmaktadır. Bölgede balistik füzelerin yayılması, menzillerinin ve isabet yeteneklerinin artırılması, kimyasal ve nükleer başlıklar taşıyabilmesi gibi olasılıklar, İsrail'in Türkiye'ye bakış açısını yakından etkileyen sonuçlar yaratmaktadır.

Tehdit Önceliklerinde Koşutluklar

Gerek İsrail'in güvenliği konularında uzman gözlemcilerin, gerekse üst düzey askeri yetkililerin ortak kanısı, Türkiye ile işbirliğinin İsrail'in yeni tehdit algılamalarıyla uyumlu

³³⁹ Zeev Bonen, "Sophisticated Conventional War," Zeev Bonen ve Eliot Cohen, *Advanced Technology and Future Warfare*, Bar-Ilan, BESA Security and Policy Studies, No.28, 1996 içinde, s.27.

³⁴⁰ Ron Ben-Yishai, "Military Intelligence Estimate: The Chance of War Next Year is Greater," *Yediot Ahronot Shabbat Supplement*, 10 Temmuz 1998, ss. 6-9. Çeviri Government Press Office, Information Division, Israel Foreign Ministry tarafından sağlanmıştır. Bakınız: <http://www.israel-mfa.gov.il>.

bir ilişki olduğu yolundadır.³⁴¹ İkili ilişkilerin hızlı bir ivme ile gelişmesi, bölgesel düzeyde beliren yeni koşulların ortak etkisine bağlanabilir. Soğuk Savaşın sona ermesi, Körfez Savaşı ve Ortadoğu Barış Sürecinin başlatılması bu açıdan ele alınabilecek en önemli gelişmelerdir. Doksanlı yılların başında ortaya çıkan bu etkiler, gerek Türkiye'nin, gerekse İsrail'in ulusal güvenlik politikalarının biçimlendirildiği ortamların genel çerçevesini değişime uğratmıştır. Bu değişimin genel ve uzun erimli etkilerinin her iki ülke açısından da olumlu sonuçlar yarattığı ileri sürülebilir.

Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın dağılmasıyla birlikte, Türkiye açısından kuzeyden gelebilecek ani saldırı olasılığı zayıflamıştır, Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını kazanmaları, Avrupa'da Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşmasının imzalanması gibi gelişmeler, Türkiye'nin Rusya Federasyonu'ndan algıladığı tehdit düzeyinin büyük ölçüde azalması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin yarattığı etkiler İsrail için de çok yönlü olmuştur.³⁴² Öncelikle, İsrail karşısında cephe ülkesi konumundaki Suriye ve Irak, Sovyet güvenlik şemsiyesini yitirmiştir. İkinci önemli gelişme ise, Sovyetlerden gelen yahudi göçü ile birlikte İsrail'in demografik bir avantaj yakalamasıdır. 1991 Körfez Savaşı da İsrail'in güvenlik çevresinde çok yönlü değişikliklere yol açmış, öncelikle, Irak'ın askeri saldırı yeteneklerini büyük ölçüde yitirmesine neden olmuştur. Ancak, savaşın uzun erimli etkisi, FKÖ'nün Irak yanlısı bir tutum sergilemesine karşın, Suriye de dahil olmak üzere pek çok Arap ülkesinin, ABD'nin öncülüğünde, Irak karşıtı koalisyona katılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, pan-Arabizmin bütünüyle çöküşü, İsrail için yeni güvenlik ortamının anahtarlarını oluşturan en önemli gelişme olarak nitelendirilebilir. Bu gelişmeler sonucunda başlayan *Madrid Barış Konferansı* sonrasında, Eylül 1993'te İsrail ile FKÖ arasında, Ekim 1994'te ise İsrail-Ürdün arasında barış anlaşmaları imzalanmıştır. Böylelikle, İsrail için 1973 sonrasında iyice pekişen kuşatılmışlık ve yalnızlık sendromları bir ölçüde etkisini yitirmiştir.

Doksanlı yıllarda Türkiye ve İsrail'in tehdit algılamalarını yakından etkileyen iki grup gelişmeye daha değinilebilir: Bunlardan *birincisi*, kimyasal ve biyolojik kitle imha silahları da taşıyabilen uzun menzilli füzelerin yarattığı tehditte görülen artıştır. Bu türden silahların nicelik ve nitelik olarak gelişimi geleneksel savaş biçimlerini kökten

³⁴¹ Cohen *et al.* "Israel's Revolution in Security Affairs...", ss.48-67.

³⁴² Shai Feldman ve Abdullah Toukan, *Bridging the Gap-A Future Security Architecture for the Middle East*, New York, Rowman and Littlefield Publishers for Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, 1997,

değiştirmiştir. Yeni nesil balistik füzeler geniş bölgeleri savaş alanına çevirebilecek, özellikle kentlerde toplumsal ve ekonomik yaşamı uzun sürelerle durdurabilecek niteliklere sahiptir. *İkinci* gelişme ise, balistik füzelerin yanısıra, terör ile uyuşturucu, silah ve nükleer madde kaçakçılığı gibi geleneksel olmayan tehditlerin yaygınlık kazanmasıdır. Böylelikle ordular, alışılmadık yöntemlere başvuran asimetrik güçlere karşı mücadele etmek zorunda kalmakta, uzayan çatışmalar toplumsal/siyasal çevrede yıpratıcı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu koşullar karşısında ordular güç aktarım işlevlerini savaştan başka operasyonlar olarak adlandırılan yeni görevlere uygun olarak gözden geçirmek zorunda kalmaktadır. Yeni görevler arasında barışın korunması ve kollanması operasyonları, silahsızlanma anlaşmalarının denetim ve gözetimi, sınır güvenliği ve sahil koruma işlevleri, arama ve kurtarma operasyonları, uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele, savaşın yol açtığı yıkımın onarımı vb. yeni görevler üstlenmek zorunda kalmaktadır.³⁴³

İki ülkenin güvenlik çevresinde oluşan bu dönüşüm tehdit algılamalarında da değişime neden olmuştur. Türkiye açısından bakıldığında, kuzeyden gelecek topyekün saldırı tehditinin yerini, İran, Suriye ve Yunanistan'dan kaynaklanan dış tehditler almıştır. Bu ülkelerden kaynaklanan tehditler arasında, Yunanistan, İran ve Suriye'nin elinde bulunan ya da edinmeyi tasarladıkları füze sistemlerinin oluşturdukları tehditin öne çıktığı gözlemlenmiştir. Aralık 1996 tarihinde basında yer alan ve Çin Halk Cumhuriyeti ile ortaklaşa karadan karaya atılan *WS-I* füzelerinin üretimini öngören 'gizli' bir anlaşmanın imzalandığına ilişkin haberde, 1994'de başlatılan girişimler sonucunda Çin ile anlaşmaya varıldığı bildirilmekte, anlaşmanın öncelikle İran, Irak ve Suriye'de bulunan füzelerin oluşturduğu tehdit gözönüne alınarak imzalandığı belirtilmektedir.³⁴⁴ Bu tehditlere karşı, Türkiye'nin hava savunma sistemlerini geliştirmek, yeni sistemler edinmek ya da üretimine yönelmek³⁴⁵ ve komuta/kontrol/erken uyarı platformu olarak kullanmak üzere *Awacs* uçakları alımı için girişimlerde bulunduğu görülmüştür.³⁴⁶ Özellikle İran'ın uzun menzilli füze geliştirme programlarının yanısıra nükleer silah üretmek konusundaki ısrarlı çabaları

s.19.

³⁴³ Gencer Özcan, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı," Gencer Özcan ve Şule Kut, (Derl.) *En Uzun Onyıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul, Boyut, 1998 içinde, ss.13-44.

³⁴⁴ Evren Değer, "Çin'le Ortak Füze," *Milliyet*, 20 Aralık 1996. 150 milyon dolar tutarındaki bu anlaşmanın ilk aşamasında 19 bataryanın Türkiye'ye hazır teslim edileceği, ikinci aşamada ise Türkiye'de ortak üretime geçileceği, ardından da füzelerin 80 km. olan menzillerinin 150 km.'ye çıkarılabilmesi için geliştirme projelerinin devreye alınacağı açıklanmıştır. Aynı haberde, Fransız *Thomson-CSF* firmasından alınacak bir *Hawk* füzesi satın alınması konusundaki görüşmelerin de son aşamaya geldiği konusu belirtilmiştir.

³⁴⁵ Sezai Şengün, "Türkiye'ye Hava Savunma Kalkanı," *Hürriyet*, 15 Temmuz 1998.

Türkiye'nin 'savunma konseptinde değişikliğe' giderek benzer yetenekler elde etmesi gerektiği doğrultusunda yorumları da beraberinde getirmektedir.³⁴⁷

MGK'nın Aralık 1996 toplantısında Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan ve İran, Irak ve Suriye'nin elinde bulunan nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların Türkiye için yarattığı tehditi değerlendiren bir rapor görüşülmüştür.³⁴⁸ Bu bağlamda gündeme getirilen ve Türkiye'nin, Yunanistan ve Suriye'den gelecek saldırıların yanısıra, eş zamanlı olarak patlak verebilecek bir ayaklanmayı bastırabilecek yetenekleri edinmesini öngören *2½ Savaş Stratejisi* açıklayıcı bir örnek oluşturmaktadır.³⁴⁹ Bu çerçevede, 'Türkiye'nin savunma stratejisini çevre bölgelerde belirecek istikrarsızlıklar ışığında birden çok cepheli tehdide karşı aynı anda baş etme temeline' dayanan 'hava deniz ve kara kuvvetlerinin müşterek kullanabileceği ortak modernizasyon projelerine öncelik verdiği' gözlemlenmektedir.³⁵⁰ 1992 ve 1997 yıllarında MGK tarafından *Milli Güvenlik Siyaseti Belgesi* olarak adlandırılan belgede yapılan değişiklikler çerçevesinde gündeme gelen tehdit değerlendirmeleri, ayrıca yeni nesil güvenlik endişelerini yansıtmaktadır. Bu değerlendirmeler uyarınca, 1992'de 'ayrılıkçılık', 1997'de ise 'irtica' gibi iç tehditlerle savaşım en önemli ulusal güvenlik öncelikleri haline gelmiştir.³⁵¹ Yeni tehdit ortamıyla uyumlu güvenlik politikalarının oluşturulması sonucunda, doğal bir müttefik olarak görülen İsrail ile açık ve kapsamlı bir ilişkiye girişilmesi çağrıları bu gelişmelerle aynı döneme rastlamıştır.³⁵²

³⁴⁶ Lale Sariibrahimoğlu, "Türkiye Füze Üretecek," *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1998.

³⁴⁷ Mensur Akgün, "Türkiye'nin Nükleer Baskı Altında," *Yeni Yüzyıl*, 26 Temmuz 1998.

³⁴⁸ "MGK'da Komşu Füzeleri Görüldü," *Radikal* 27 Aralık 1996.

³⁴⁹ Şükrü Elekdağ, "2½ War Strategy," *Perceptions*, (Mart-Mayıs 1996) C.I, No.1. s. 33-57. *İki buçuk savaş* stratejisine temel oluşturan çalışmasını ilk kez Kasım 1995'te yayınlayan Şükrü Elekdağ, Nisan 1996'da Yunanistan ile Suriye arasında bir savunma işbirliği anlaşması imzalandığı yolundaki haberler üzerine, "ülkemizde örtülü bir savaşın yürütülmesinde başrolü oynayan Suriye'nin, PKK'ya her türlü desteği kesmesinin sağlanması" gerektiğini belirterek, Türkiye'nin *iki buçuk savaş* stratejisini uygulayabilecek askeri yetenekleri bir an önce kazanması gerektiğini ileri sürmüştür. Şükrü Elekdağ, "Yunanistan-Suriye Anlaşması," *Milliyet*, 25 Haziran 1995. Suriye ile Yunanistan arasındaki askeri ilişkinin boyutları tam anlamıyla açıklık kazanmamıştır. "Suriye'de Yunan Üssü," *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1995. Kasım 1995'te Atina'ya yaptığı ziyaret sırasında Suriye Dışişleri Bakanı Tarıl El Şara'nın açıklamalarına bakarak Suriye'deki üslerin Yunan uçaklarının kullanımına açıldığına ilişkin kesin bir kanıya varmak mümkün değildir. Taraflar, savunma konularında ortak kaygıları taşıdıklarını belirten ifadeler kullanmakla beraber ayrıntılara girmemiştir. Haberlerde kullanılan başlıklarla içerikler arasında uyumsuzluk dikkat çekicidir. Bakınız: Taki Berberakis, "Şam'dan Atina'ya Üs Garantisi," *Milliyet* 2 Kasım 1995. Nisan 1996'da yaptığı bir konuşmada Yunanistan Savunma Bakanı Yerasimos Arsenis, Yunanistan'ın, "Bulgaristan, Rusya, Suriye, İran, Irak ve Ermenistan gibi NATO dışı ülkelerle savunma ittifakı oluşturması" gereğine değinmiş ve 'Suriye'nin gerekirse Yunan savaş uçaklarına iniş izni vermeye hazır olduğunu' iddia etmiştir. Ancak, Suriye ile anlaşma haberleri Başbakan Kostas Simitis tarafından ısrarla yalanlanmıştır. Stelyo Berberakis, "Türk'ün Dostu Düşmanımdır," *Yeni Yüzyıl*, 2 Nisan 1996.

³⁵⁰ Lale Sariibrahimoğlu, "Türkiye Füze Üretecek," *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1998.

³⁵¹ Gencer Özcan, "Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol," Gencer Özcan, der., *Onbir Aylık Saltanat: Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refah Yol Dönemi*, İstanbul, Boyut, 1998, içinde, s.282-283.

³⁵² Coşkun Kırca, "Araplar ve Türkler II," *Yeni Yüzyıl*, 11 Eylül 1995.

Doksanlı yıllar boyunca değişen güvenlik ortamında İsrail de topyekün ölçekli bir saldırıya uğramak endişesinden artık büyük ölçüde kurtulmakla birlikte, daha karmaşık güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Körfez Savaşı sırasında İsrail'in Irak'ın füze saldırıları karşısında etkiye açık bir konuma düşmesi, İran'ın nükleer programını sürdürmesi ve Rusya'dan İran'a balistik füze teknolojisine ilişkin teknik bilgi aktarılması gibi gelişmeler, İsrail için 'ufuk ötesi tehdit' kavramı ile ifade edilen yeni nesil tehditlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁵³ Terörün bir asayiş sorunu olmaktan çıkarak, İsrail'in ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit boyutu kazanması doksanlı yıllara özgü önemli bir dönüşümdür. Haziran 1996'da yaptığı bir değerlendirmede Genelkurmay Başkanı Matan Vilnai bu tehdit algılamalarını şöyle sıralamıştır:

Çok farklı ve birbiriyle uyumsuz üç ayrı senaryoya karşı hazırlıklı olmak zorundayız. Önce, terörizme karşı gündelik olarak sürdürmek zorunda olduğumuz bir mücadele var....Son suikast bombalamaları ve Başbakan Rabin'in öldürülmesi gibi terörist saldırılar artık bir gerçekliktir... İkinci olarak, gelecekte başlayacak büyük bir konvansiyonel savaşa da hazır olmalıyız. Suriye ile aramızda barış anlaşması yok. Bu ihtimaliyat için zırhlı birliklerimizi, savaş uçaklarımızı ve savaş gemilerimizi korumak ve modernize etmek zorundayız. Üçüncü olarak, kitle imha silahları edinen İran ve Libya'nın potansiyel tehditler haline gelmesi nedeniyle, ufuk çizgisinin ötesine de bakmak zorundayız. Bu tehditlere de karşı da tedbirli olmalıyız.. Bu durum yeni, ufuk ötesi yetenekler elde etmemizi gerektirmektedir. Bu üç ayrı operasyonel ortama uygun planlama yapılması gereğindeki zorluk, terörizme karşı mücadelede iyi sonuç verecek bir karar öteki gereksinimler için kötü sonuçlar yaratmasından kaynaklanmaktadır. [...] Sorun, yarım çözümlerin işe yaramamasıdır; her ortam için tam bir yanıtınızın olması şarttır.³⁵⁴

Suriye'nin konvansiyonel silahlanma programlarında kısıntıya giderek saldırı amaçlı karadan karaya balistik füze sistemleri edinmeye yönelmesi, İsrail'in ufuk ötesi tehdit algılamalarının yükselmesine neden olmaktadır. İsrail kaynakları, Suriye'nin VX gazı içeren başlıklar taşıyacak füze denemeleri yaptığını dikkat çekmektedir.³⁵⁵

Ufuk ötesi tehdit algılamalarının yükselmesine neden olan bir başka sorun ise İsrail'in bu tür tehditleri ortadan kaldırmak için daha önce uyguladığı önleyici savunma yöntemlerine başvurmak konusunda karşı karşıya bulunduğu güçlüklerdir. İsrail'in İran ve Irak'ın nükleer tesislerine karşı, örneğin Temmuz 1981'de Irak'a karşı yaptığı türden bir saldırıyı gerçekleştirebilmesi olanağı artık kısıtlıdır. Gerek Temmuz 1981'de Irak'ın *Osirek* nükleer reaktörünün tahrip edilmesi, gerekse, Körfez Savaşı sırasında yaşananlar, bu ülkeleri

³⁵³ Ocak 1999'da Savunma Bakanı Ariel Şaron'un Moskova ziyaretinin öncelikli konusu RF'nun öncelikle İran, Irak ve Suriye olmak üzere Arap ülkeleriyle balistik füzeler ve geleneksel olmayan silahlar üretmek konusundaki teknik işbirliğinin İsrail katında yarattığı endişeler olmuştur. İran'ın uzun menzilli füze üretim programının 2002'de, nükleer programının ise 2007'de tamamlanacak olması İsrail'in ufuk ötesi tehdit olarak adlandırdıkları güvenlik endişelerine temel oluşturmaktadır. "Sharon to Meet Primakov," *Israel Line*, 20 Ocak 1999

³⁵⁴ Jors Janssen Lok, "Country Briefing: Israel," *Jane's Defence Weekly*, 19 Haziran 1996, s.53. Aktaran, Cohen et al., "Israel's Revolution....," s.51-52.

yeni önlemler almaya itmiş, sözgelimi füze sistemlerinin yeraltında korunması için silolar inşa edilmiştir. Dolayısıyla, İran ve Suriye'nin bu türden yeteneklerinin sınırlandırılması, kullanımının caydırılması, kullanılması durumunda etkili savunma olanaklarıyla yanıtlanması gibi amaçlar İsrail'in sınırlarını aşan yetenekler geliştirmesini gerektirmektedir. Bu durum, İsrail güvenlik anlayışının önemli unsurlarından olan öz yeterlilik ilkesinin zayıflamasına yol açmaktadır.

İsrail'in doksanlı yılların başından itibaren balistik füzelerin yayılmasını önlemek üzere daha önceden görülmedik biçimde uluslararası işbirliği çağruları yapması, 1991'de Füze Teknoloji Kontrol Rejimini benimsemesi, 1993te silah ihracatını BM silah kayıt bürosuna bildirmeye başlaması, 1992'de Kimyasal Silah Konvansiyonunu imzalaması, 1996'da Kapsamlı Deneme Yasağı Anlaşmasına katılması bu çerçevede kaydedilebilecek türden tutum değişikliklerini sergilemektedir. Dolayısıyla, İsrail tehdidin ortadan kaldırılması için sadece kendi özkaynaklarına dayanmak yerine, uluslararası forumlarda işbirliği olanakları yaratmaya çalışmaktadır.

'Ufuk Ötesi Tehdit'e Karşı Türkiye-İsrail İşbirliği

'Ufuk ötesi tehdit' değerlendirmesi, İSK'nın güç yapılanması, savunma kaynak tahsisatı, seferberlik planları gibi konularda çok yönlü değişimlere yol açması beklenmektedir.³⁵⁶ Zırhlı birliklerin öneminde bir azalma beklenirken, helikopterlerin ve insansız hava araçlarının öne çıkması öngörülmektedir. Yeni ortam deniz kuvvetlerinin stratejik roller üstlenmesini gerektirmektedir. Bu olasılıklar özellikle Doğu Akdeniz'de Türkiye ile işbirliği olanaklarının devreye sokulmasını gündeme getirmektedir.³⁵⁷ Bu çerçevede, 1996'da Amerikan Girişim Enstitüsü tarafından hazırlanan "2000'e Doğru İsrail için Yeni Bir Strateji" başlıklı raporda İsrail'in 'kapsamlı barış yaklaşımı' yerine, geleneksel 'güç dengesi' politikalarını benimsemesi ve karşı karşıya bulunduğu yaşamsal tehditleri

³⁵⁵ "Suriye'den Füze Atağı," *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1997.

³⁵⁶ *Israeline* - Israeli Consulate, New York, 5 Mayıs 1999. Bakınız: <http://www.israel-mfa.gov.il>.

³⁵⁷ Bu çerçevede Kıbrıs'a S-300'lerin yerleştirilmesi İsrail'de çok yönlü kaygıların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Girişim, öncelikle, Rusya'nın yeniden Ortadoğu'ya dönüşünü göstereen bir işaret olarak algılanmış, Arap ülkeleri için Kıbrıs'ın gelişmiş yerden havaya füze sistemlerinin sergilendiği bir vitrine dönüşmesi, çok sayıda Rus askeri uzmanın adaya gelmesi gibi gelişmeler İsrail'de kaygıyla karşılanmıştır. Resmen açıklanmamakla birlikte, basına yansıyan haberler 1998'de Kıbrıs'ta yakalanan MOSSAD ajanlarının S-300'lerle ilgili bilgi toplamaya çalıştıkları noktasında yoğunlaşmıştır.

etkisizleştirebilmesi için öncelikle ‘Türkiye ve Ürdün ile daha yakından işbirliği yapması gerektiği’ vurgulanmaktadır.³⁵⁸

Gerek teknolojik açıdan gerekse tehditin niteliği itibarıyla, ‘ufuk ötesi tehditlerle’ İsrail’in sadece kendi olanaklarıyla başa çıkabilmesi çok güçtür. Dolayısıyla, balistik füze savunma sistemlerinin geliştirilmesi ve işletilmesi için, bir yandan ABD ile İsrail arasında, öte yandan da, bu ülkelerle başka ülkeler arasında yakın işbirliğine gidilmesi öngörülmektedir. İsrail’in *Patriot* ve *Arrow* füzeleri ile ABD’nin *Aegis* deniz radarları ve *Patriot* uyarı sistemlerinin bir çatışma durumunda birbirleriyle bütünleşik olarak kullanılabilmesi için bu iki ülke ortak çalışmalar yürütmektedir. Mayıs 1999’da bu yeteneğin işlerliğini sınamak üzere iki ülkenin katılımıyla gerçekleştirilecek bir tatbikat planlanmıştır.³⁵⁹ Bu çerçevede, başta Türkiye olmak üzere, bölge ülkelerinin işbirliğinin sağlanması da önemli bir gereksinim olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gereksinimin karşılanmaması durumunda İsrail’in ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacağı ileri sürülebilir.

Söz konusu zorlukların birincisi, erken uyarı sorunu olarak belirtilebilir. Füze ateşlemelerine duyarlı erken uyarı istasyonlarının saldırı kaynağına mümkün olduğunca yakın bölgelerde konuşlandırılmış olması gerekmektedir. Somut biçimde ifade etmek gerekirse, İran’dan İsrail’e yönelik bir saldırının başlatılması durumunda erken uyarı sistemlerinin devreye girmesi gecikebilecektir. Özellikle, İsrail’in Golan Tepelerinden geri çekilmesi durumunda, sorunun daha da ivedi bir nitelik kazanacağı açıktır.³⁶⁰ Dolayısıyla, ikinci kuşak ülkelere fırlatılacak füzelerin tahrip edilebilmesi için, bu ülkelerle fiziki sınıra sahip ülkelere kurulacak erken uyarı sistemleri, İsrail açısından yaşamsal öneme sahip olacaktır. Bu erken uyarı birimlerinden elde edilecek ateşleme ve uçuş yolu saptama bilgilerinin, İsrail’in yanısıra, saldırıya hedef olabilecek başka ülkelerle de paylaşılması amacı bölgesel ölçekte bütünleşik bir savunma düzeneğinin kurulmasını gerektirmektedir. Bu türden bir düzeneğin kurulması için aşılması gereken engellerin ise öncelikle siyasal nitelikli olduğu açıktır.

İkinci sorun, bu füzelerin tahrip edilebilmeleri durumunda ortaya çıkması olası sakıncalara ilişkindir. İkinci kuşak ülkelere fırlatıldıktan sonra havada tahrip edilen

³⁵⁸ Merkezi Kudüs’te bulunan *Institute for Advanced Strategic and Political Studies* için hazırlanmış raporun özeti niteliğindeki bir makale için bakınız: “A New Israeli Strategy Toward 2000,” *The Wall Street Journal*, 10 Temmuz 1996.

³⁵⁹ Scott Gourley, “USA and Israel to Trial Missile Interoperability,” *Jane’s Defense Weekly*, 21 Ekim 1998, s. 4’ten aktaran Michael Eisenstadt, “U.S. Military Capabilities in the Post-Cold War Era: Implications for Middle East Allies,” *Middle East Review of International Affairs*, C.2., No.4 (Aralık 1998) s.10.

³⁶⁰ Feldman ve Toukan, *Bridging the Gap-A Future Security Architecture for the Middle East*, s.30.

füzelerin özellikle nükleer ve biyolojik başlıklar taşıması durumunda, tahrip edildikleri ülkelere saçılacak artıklar, bu artıkların yol açacağı kirlilik karşılaşılması muhtemel sorunların başında gelmektedir. Bu sakıncaların giderilebilmesi için, füzelerin ateşlenme sırasında ya da ateşlemeyi izleyen en kısa süre içinde düşman ülke toprağı üzerinde vurulması gerekmektedir. Bu sonucun elde edilebilmesi için, füzesar sistemlerin ülkelerine konuşlandırılmasına izin verecek üçüncü ülkelere gereksinim duyulacağı açıktır. İsrail'in Ekim 1998'de, Ürdün ve Türkiye'ye bir kriz durumunda bu ülke topraklarına *Arrow* füzeleri yerleştirilmesi önerisini götürdüğü yolundaki haberler bu gereksinimin karşılanmasına yönelik girişimlerin başladığına ilişkin bir işaret olarak değerlendirilebilir.³⁶¹ Michael Eisenstadt'ın, İsrail ve Türkiye'de konuşlandırılacak *Scud* avcısı ekiplerin ya da *UAV* olarak adlandırılan personelsiz uçakların, bu ülkelerden birinin Suriye ile çatışmaya girmesi durumunda, Suriye'nin stratejik derinliğini bütünüyle yok edeceğine değinen³⁶² yorumları aynı çerçevede değerlendirilebilir.

1996 sonrası dönem boyunca ikili ilişkilere yakından bakıldığında, özellikle İsrail'li yetkililerin, yaygınlaşan ve bölgesel özellikler kazanan tehditlere karşı yine bölgesel bir güvenlik düzenlemesi ile yanıtlanması anlayışını savundukları görülmektedir. Eylül 1998'de Başbakan Yılmaz'ın İsrail'e yapacağı ziyaret öncesinde yapılan bir söyleşide Başbakan Netanyahu, Türkiye-İsrail anlaşmasını güvenlik kuşağı olarak nitelendirerek askeri işbirliğinin kazanacağı bölgesel doğrultuları şu sözlerle vurgulamıştır:

Bu güvenlik kuşağına bölge barışına katkıda bulunmak isteyen herkes katılabilir. İki ülke arasındaki işbirliğinin hedefi bölgedeki barış ve istikrarın geliştirilmesine yönelik bir adımdır. Bu hem Türkiye, hem de İsrail'in ortak çıkarlarına hizmet edecek ve her iki hükümetin de ortaklaşa benimsediği bir oluşum. Bu bölgede konvansiyonel olmayan savaş başlıklarına sahip balistik füzeler geliştiren ve bunları fırlatabilecek yeteneğı olan radikal rejimlerle çevre kuşatılmış durumdayız. Bu rejimler ciddi tehdit oluşturuyorlar. Ortadoğu'da Türk İsrail işbirliğini bölgesel bir güvenlik sistemine dönüştürmek için çalışmalar yapıyoruz. Başbakan Yılmaz'la bu konuyu etraflıca ele almayı düşünüyorum. Ürdün'ün de bu sisteme katılmasını ümit ediyorum. Bu konuyu Ürdün Velihtı Prens Hasan ile bizzat konuştum.³⁶³

Bu çerçeve içinde ele alınabilecek bazı haberlerin basına yansıdığı görülmektedir. Bu haberlere göre Mayıs 1997'de Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Bir, İsrail Savunma

³⁶¹ *Ha'aretz*, 20 Ekim 1998, s.4'ten aktaran, Eisenstadt, U.S. Military Capabilities..., s.10

³⁶² Eisenstadt, "U.S. Military Capabilities...", s.10; Yasemin Çongar, "Şam'a Çifte Cephe," *Milliyet*, 28 Temmuz 1997.

³⁶³ Vahap Yazaroğlu, "Yılmaz Arabulucu Olsun," *Milliyet*, 5 Eylül 1998. Başbakan Mesut Yılmaz Ürdün ve İsrail'i kapsayan Ortadoğu ziyaretinin ilk durağını oluşturan Amman'da yaptığı bir açıklamada, İsrail ile yeni anlaşmaların yapılabilmesini belirtmiştir. Bakınız: Önder Yılmaz ve Vahap Yazaroğlu, "İsrail'le Yeni Anlaşma," *Milliyet*, 7 Eylül 1998. Aynı haberde, Ürdün'ün Türkiye ile askeri işbirliği kurmak konusunda istekli olmakla birlikte, İsrail'i de içeren üçlü bir bölgesel düzenlemeye katılmak istemediğine, dolayısıyla

Bakan Yardımcısı David İvry ve ABD’li yetkililerin³⁶⁴ katıldığı toplantılarda, “Suriye ve İran’ın [...] yolaçtığı bir bunalım durumunda, üç ülkenin katkısıyla bir ortak birliğin oluşumu ve yapılması gibi konular ele alınmış, sözkonusu birliğin beraber müdahale yeteneği edinmesine yönelik eğitim ve uyum çalışmaları görüşülmüştür. Haberler, görüşmelerin, “üç ülke ordusunun ortak tatbikatlar yapması, Türkiye’de belirlenen bölgelerde, gerektiğinde anında kullanılabilmesi için acil durum depoları inşa edilmesi, haberleşme kodlarının öğrenilmesi ya da ortak kodlar geliştirilmesi, etkin istihbarat değişimi” gibi konuları da kapsadığına ilişkin bilgiler içermektedir.³⁶⁵ Mayıs 1997’den sonra izlenen gelişmeler bu bilgileri doğrular nitelikte olmuştur.³⁶⁶ Kaldı ki resmi temaslar sırasında üst düzey siyasal yetkililerin beyanları bu çıkarsamayla uyum içindedir. Örneğin, Mayıs 1997’de Türkiye’yi ziyaret eden İsrail Dışişleri Bakanı David Levy, açıklamalarında, iki ülke arasındaki işbirliğinin, ‘İran ve Suriye’yi düşmanca tutumlar sergilemekten caydıracağını’, ‘bölge barışını tehdit eden ülkelerin bir şey yapmadan önce iki kez düşünmesini sağlayacağını’ dile getirmiştir.³⁶⁷

Netanyahu’nun önerisinin reddedildiğine ilişkin bilgiler de yer almıştır.

³⁶⁴ Orgeneral Bir’in ziyareti sırasında, ABD’li yetkililerin de katılımıyla üçlü strateji diyalogu görüşmeleri yapıldığına ilişkin haberler, Orgeneral Bir tarafından yalanlanmıştır. “Bir, İsrail’le Ortak Tatbikattan Yana,” *Radikal*, 5 Mayıs 1997. *Pentagon* kaynakları tarafından yapılan açıklama ise, üst düzeyde üçlü görüşmelerin yapılmadığını ancak, temaların alt düzeyde gerçekleştirildiğini doğruladı. Yasemin Çongar, “‘Üç Silahşörler’ Hazır,” *Milliyet*, 7 Mayıs 1997. Aslı Aydıntaşbaş ise ‘Üçlü Askeri İttifak Yolunda İlk Adım’ başlıklı haberinde görüşmelere katılan üçüncü yetkilinin Avrupa’da konuşlandırılmış ABD birliklerinde (EUCOM) görev yapan üst düzey bir komutan olduğu bilgisine yer verdi. *Yeni Yüzyıl*, 6 Mayıs 1997.

³⁶⁵ Selin Çağlayan, ‘Türkiye-İsrail-ABD Üçlü İttifakı Yolda,’ *Hürriyet*, 4 Mayıs 1997.

³⁶⁶ Bir savaş durumunda iki ülke ordularının olası işbirliği alanlarına ilişkin örnekler Temmuz 1997’de *Washington Institute* tarafından yayınlanan bir raporda şöyle sıralanmıştır: ‘Havada, Türkiye hasar alan İsrail uçaklarının Türk üslerine dönmesine izin verebilir ve düşürülen pilotları yakalamak için eğitilmiş İsrail muharebe arama ve kurtarma ekiplerinin Türk topraklarından hareketına imkan sağlayabilir...Denizde, Türkiye İskenderun donanma üssünü ve Suriye’ye yakın sularındaki korunaklarını İsrail’e kullanarak, Suriye’yi hem güneyden hem kuzeyden saldırılara karşı koymak için filosunu bölmeye zorlayabilir.’ Raporun yazarı Michael Eisenstadt, Suriye’deki Scud füze rampalarına yönelik saldırıların Türkiye’den gerçekleştirilebileceği olasılığı üzerinde de durmuştur. Rapordan kapsamlı alıntılar içeren bir haber için, bakınız: Yasemin Çongar, “Şam’a ‘Çifte Cephe’”, *Milliyet*, 28 Temmuz 1997.

III. ÇEŞİTLENME

Doksanlı yıllar AEİA'nın ne türden uygulama alanları bulacağı, bölgesel gelişmeler üzerinde yaratacağı etkilerin neler olacağı, deyim yerindeyse nasıl 'ete kemiğe bürüneceği' türünden sorulara yanıt verilmesine olanak tanıyacak gözlemler açısından ilginç bir dönem olacaktır. Bu dönemde ikili ilişkileri yakından etkileyen gelişmelere tanık olunacaktır. Bu gelişmeler arasında Ekim 1998 Türkiye-Suriye bunalımı, Oslo barış sürecinin kesintiye uğraması sonrasında başlayan El Aksa İntifadası ve askeri eğitim ve savunma sanayi alanlarında gerçekleştirilen işbirliği girişimleri ile 11 Eylül ve Adalet ve Kalkınma Partisi [AKP]'nin iktidara gelişiyle birlikte yaşanan gelişmeler yakından incelenebilir. Öncelikle, İsrail tarafından işgal altındaki topraklarda gerçekleştirilen operasyonlarda ölçsüz güç kullanımı ve sivil halkın zarar görmesine yol açan uygulamalar Türkiye'nin İsrail'e karşı eleştirel bir tutum almasına neden olacaktır. İkinci olarak, Irak'ın işgali sonrasında iki ülkenin Irak'ın geleceği konusundaki tutumlarının birbiriyle çelişkili olduğuna, İsrail'in Irak'ın parçalanması ve devlet kurulabilmesi için Iraklı Kürtlere maddi destek sağlamak, taşınmaz satın almak, Kürt komandalara eğitim vermek gibi örtülü faaliyetlerde bulunduğu ilişkin iddialar ikili ilişkilerde gerilimler yaşanmasına neden olmuştur.

³⁶⁷ Barçın Yımaç, "İsrail'den Kısaç Önerisi," *Milliyet*, 10 Nisan 1997.

Ekim 1998 Suriye Bunalımı

Ekim 1998 bunalımı 1996 anlaşmalarının Suriye'ye karşı ortak tedbirler içerdiği iddialarının sınanması bakımından yakından izlenmesi gereken bir gelişme olmuştur. Bazı çevrelerin gerilimi "ittifak için bir imtihan" olarak nitelendirmesine karşın, her iki ülke de askeri anlaşmalarda Suriye'ye yönelik bir önlemin öngörülmediğini gösteren tavırlar sergilemeye özen gösterecektir.³⁶⁸ İsrail Savunma Bakanlığı Başdanışmanı David İvri Kasım 1998'de yaptığı bir değerlendirmede İsrail'in Suriye sınırındaki askeri hareketliliğini bunalım sırasında 'yavaşlatarak', 'ortaklığın kimseye karşı olmadığını göstermek' istediklerini belirtecektir.³⁶⁹ Bunun da ötesinde, basında İsrail'in, Suriye ile barış görüşmelerine yeniden başlayabilmek için bunalımı bir fırsat olarak algıladığına ilişkin haberler yer alacaktır.³⁷⁰ Türkiye, bunalım sonrasında Suriye'nin yapıcı yaklaşımı üzerine, İsrail ile birlikte Antalya açıklarında yapılması planlanan 'Güvenilir Denizkızı Tatbikatı'nı iptal edecektir.³⁷¹ Abdullah Öcalan'ın Suriye'den çıkartılmasından Kenya'da yakalanarak Türkiye'ye getirilmesine kadar geçen süreçte İsrail'in konumu ve katkısı da tartışmalara yol açmış bir konudur. İsraili yetkililerin ısrarla Öcalan'ın Türkiye'ye getirilmesine herhangi bir biçimde karışmadıklarını ifade etmelerine karşın, basına da yansıyan bilgiler iki ülke arasında istihbarat paylaşımı biçiminde işbirliği yapıldığı olgusuna işaret etmektedir.³⁷²

Bunalımın üçüncü ülkelerin karışmasına yol açmaksızın sona ermesi, sözkonusu askeri anlaşmaların benzer bunalımlar baş gösterdiğinde iki ülkenin Suriye'ye yönelik ortak önlemlere başvurmasını öngören maddelerinin olmadığını ortaya koymuştur. Bu sonuç, Arap ülkeleri tarafından Türkiye'ye İsrail ile ilişkileri nedeniyle uygulanan baskının da bir ölçüde yumuşamasına yol açacaktır. Bunalım sonrasında Ankara-Şam ilişkilerinde hızlı bir iyileşme süreci başlamış, Kasım 2000'de Cumhurbaşkanı Yardımcısı Abdülhalim Haddam'ın Ankara'yı ziyareti ile ikili ilişkilerde yeni bir döneme girilmiş, Haziran 2002'de ise iki ülke arasında askeri işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.³⁷³ Bu gelişmelere bakarak,

³⁶⁸ Danna Harman, "Mordechai: Israel Not Part of Turkish Syrian Dispute," *The Jerusalem Post*, 4 Ekim 1998.

³⁶⁹ Vahap Yazaroğlu, "İsrail: Önce Türkiye'nin Çıkarı" başlıklı söyleşide, "Suriye Politikanız Başarılı" başlıklı çerçeve yazısı, *Milliyet*, 9 Kasım 1998.

³⁷⁰ *Ma'ariv*, 6 Ekim 1998, "Syrian-Turkish Tension," *SWB* 8 Ekim 1998 ME/D3352 MED.

³⁷¹ Hulusi Turgut, *Çankaya'da En Sıcak Yıl* başlıklı Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile söyleşilerden oluşan dizii "Apo Kenya'ya, MİT Ajanı ile Gitmiş," *Sabah*, 7 Haziran 1999.

³⁷² Turgut, *Çankaya'da En Sıcak Yıl* ve Kasım Cindemir, "Müthiş İtiraf," *Hürriyet*, 4 Haziran 2001.

³⁷³ "Suriye ile Yeni Dönem," *Cumhuriyet*, 20 Haziran 2002.

Suriye'nin Türkiye ile ilişkilerinde Türkiye-İsrail yakınlaşmasını artık bir veri olarak algılamaya başladığı ileri sürülebilir.

Eleştirel Diyalog

Mayıs 1999 seçimlerini kazanan Ehud Barak'ın başbakanlığı döneminde barış süreci yeniden ivme kazanmıştır. Barış süreci, Suriye ile imzalanacak bir barış anlaşmasının İsrail'in Türkiye ile ilişkilerini nasıl etkileyeceği sorularının gündeme gelmesine neden olmuştur. Temmuz 1999'da Başbakan Barak'ın bu türden bir soruya verdiği yanıt İsrail'in de Türkiye ile yakınlaşmasını Arap ülkeleriyle ilişkilerinden bağımsız bir perspektiften algıladığını ortaya koymaktadır: "Bizim Türkiye ile olan dostluğumuz, bölge ülkelerine yapacağımız açılımlardan hiç bir şekilde etkilenmeyecektir; aynı şekilde Türkiye ile dostluğumuz bu ülkelerle ilişkilerimizi de etkilememelidir."³⁷⁴ Cumhurbaşkanı Demirel Temmuz 1999'da yaptığı İsrail gezisi sırasında aynı soruya benzeri bir açıdan yaklaşmıştır: "Biz bölgeye barışın gelmesinden yalnızca memnunluk duyarız. Bu, Türkiye-İsrail ilişkilerini olsa olsa güçlendirir. Suriye bizim düşmanımız değil komşumuzdur. İsrail bu ülkeyle sorununu çözerse, mutlu oluruz. Türk-İsrail ilişkileri üçüncü bir tarafa karşı değil, bölgenin barış ve istikrarına katkıda bulunan bir amaç taşır."³⁷⁵ İsrail'in Mayıs 2000'de Güney Lübnan'dan tek taraflı olarak çekilmesiyle birlikte bölgeye barış geleceğine ilişkin ümitler artmış, ancak, Temmuz 2000'de ABD'nin gözetiminde başlayan *Camp David* görüşmelerinin sonuçsuz kalmasıyla beklentiler boşa çıkmıştır. Bu dönemde Türkiye diplomatik çabalarını çatışmaların durdurulması doğrultusunda yoğunlaştırmış, 'kolaylaştırıcı rol' olarak adlandırılan ve barış sürecine dönülebilmesi için taraflar arasında müzakere sürecinin önünü açacak girişimlerde bulunmuştur. Görüşmelerin kesintiye uğramasını izleyen haftalarda Ankara Ortadoğu'nun en yoğun çalışan diplomatik merkezlerinden birisi olmuştur. 5 Ağustos'ta Yaser Arafat Filistin devletinin ilan edilmesine ilişkin destek aramak, 10 Ağustos'ta İsrail Dışişleri Bakanı Şlomo Ben Ami güncel gelişmelere ilişkin bilgi vermek, 15 Ağustos'ta ABD'li temsilci Ned Walker bölgedeki gelişmeleri değerlendirmek için Ankara'ya gelmiştir.³⁷⁶ Bu temaslardan sonra Dışişleri

³⁷⁴ "Sedat Ergin, "Yakınlaşma Barak'la Sürecek," *Hürriyet*, 15 Temmuz 1999.

³⁷⁵ Metehan Demir, "Barış Mesajı," *Hürriyet*, 15 Temmuz 1999.

³⁷⁶ Arafat'ın ziyareti Ankara'nın Ortadoğu diplomasisinde ağırlık kazandığına ilişkin başlıklarla duyuruldu: "Ankara da Denklemde," *Radikal*, 5 Ağustos 2000, Uğur Ercan, "Büyük Devletsiniz Bize Destek Olun," *Hürriyet*, 6 Ağustos 2000.

Bakanı Cem 23 Ağustos 2000'de Gazze'ye giderek Başkan Arafat'a Kudüs ve Harem El Şerif konusunda "kolaylaştırıcı katkılar" içeren bazı "mütevazı düşünceler" sunmuştur. Cem temasları sırasında ' tarafların güvenine sahip' olduğunu vurgulamıştır.³⁷⁷ 28 Eylül 2000'de Likud lideri Ariel Şaron'un Harem ül Şerif'e yaptığı ziyaret sonrasında başlayan El Aksa İntifadası kısa süre içinde tüm işgal altındaki topraklara yayılmıştır. El Aksa İntifadası sırasında izlenen gelişmeler Türkiye-İsrail ilişkilerinde sıkıntılı bir dönemin başlangıcı olmuş, Ankara bu dönemde denge politikası izlemek konusunda güçlüklerle karşılaşmıştır.

Sivil hedeflere yönelik "intihar saldırıları" karşısında misillemelere yönelen İsrail'in Filistin hedeflerine nokta operasyonları düzenlemesiyle tırmanan gerginlik karşısında Türkiye'nin bir yandan Filistinlileri destekleyen tutumlar sergilediği öte yandan da İsrail ile ikili ilişkilerini bu gelişmelerden bağımsız bir ekseninde yürütmeye çalıştığı görülmüştür. Ankara bu dönemde Filistin kentlerinde İsrail Ordusu tarafından gerçekleştirilen operasyonlara karşı eleştirel bir tutum takınmış, İsrail'i "ölçsüz" şiddet kullanıldığı gerekçesiyle sık sık kınamış, BM, İKÖ gibi uluslararası platformlarda Filistin yanlısı kararları desteklemiştir.

BM Genel Kurulu'nun 20 Ekim 2000 tarihli toplantısında kabul edilen Filistin yanlısı karara Türkiye, İsrail ve ABD'nin muhalefetine karşın olumlu oy vermiştir. Türkiye, Ekim 2000'de BM Genel Kurulunda, çoğunluğu Müslüman ülkelerden oluşan bir grup tarafından hazırlanan ve "Filistinli sivillere karşı aşırı güç kullanan İsrail'i kınayarak, olayları soruşturmak için bir mekanizma oluşturulmasını destekleyen bir karar tasarısı" lehinde oy kullanmıştır. Karar tarafların Şarm-el Şeyh anlaşmasına uyması, şiddete son verilmesi çağrısı yaparken İsrail yerleşimlerinin yasadışı olduğu ve barışa engel oluşturduğunu vurgulamıştır.³⁷⁸ Bu tutum ABD'nin tepkisine neden olmuş, Dışişleri Bakanı Madeleine Albright Ankara'ya üzüntüsünü bildiren bir mesaj göndermiştir. Buna karşılık İsrail'in Ankara nezdinde herhangi bir tepkide bulunmadığı görülmüştür.³⁷⁹

16-17 Ekim 2000'de Şarm el-Şeyh'de yapılan ve Clinton ile Mübarek'ın gözlemci olarak katıldığı zirvede Barak ve Arafat bir anlaşmaya varamamış, ancak şiddetin durması için çaba sarfedecekleri konusunda görüşbirliğine varmışlardır. Bu çerçevede araştırmalar yapmak üzere oluşturulan Mitchell Komisyonuna eski Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in de katılımının öngörülmesi Türkiye'nin her iki tarafa da güven veren bir konumda

³⁷⁷ "Cem, Arafat'la Buluştu," *Milliyet*, 24 Ağustos 2000.

³⁷⁸ "BM Nihayet Sesini Çıkardı," *Radikal*, 22 Ekim 2000.

³⁷⁹ İlder Türkmen, "Türkiye ve Ortadoğu," *Hürriyet*, 9 Kasım 2000.

bulduğuna ilişkin bir gösterge olarak değerlendirilmiştir. Kasım 2000’de Doha’da toplanan İslam Konferansı Örgütü toplantısının Filistin özel oturumunda, Türkiye barış sürecine katkı getiren gizli bir plan önermiştir. Planın içeriği kamuoyuna açıklanmamakla birlikte, Dışişleri Bakanı Türkiye adına dile getirilen bazı ‘mütevazı’ katkılardan söz etmiştir. Cem daha sonra plan çerçevesinde Kudüs, Gazze ve Kahire’de temaslarda bulunmuştur.³⁸⁰

Başbakan Şaron’un Ağustos 2001 Ankara ziyareti İsrail kentlerindeki intihar saldırıları ve İsrail’in yaptığı misillemelerin yarattığı gergin ortamda gerçekleşmiştir. Şaron’un ziyareti öncesinde Filistin Yönetimi Türkiye’den İsrail üzerindeki etkinliğini kullanarak “aşırı güç kullanımının durması, Mitchell Raporu’nun tavsiyelerinin yaşama geçirilmesi, uluslararası bir gözlemci heyetinin bölgeye gönderilmesi” gibi telkinlerde bulunulması istenmiştir.³⁸¹ Görüşmelerde Ortadoğu gerginliği etkisini hissettirmiş, Başbakan Ecevit konuğunu “ön şart ileri sürmeksizin görüşme masasına oturun” diyerek eleştirmiştir.³⁸² Ecevit’in, “şiddetin bölgeye hakim olmasının ikili ilişkileri gölgeleyeceği” uyarısına, Şaron da “Türkiye’nin İsrail’e tavır alması” durumunda bunun “yanıtsız” kalmayacağını söyleyerek karşılık vermiştir.³⁸³ Şaron’un Ankara ziyareti gösterilerle protesto edilmiş, Arap başkentlerinde de Türkiye’ye yönelik eleştirilere neden olmuştur. Ziyaret sonrasında Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Uğur Ziyal Arap ülkelerinin büyükelçileri için bir bilgilendirme toplantısı düzenlemiştir. Toplantı sonrasında Filistin Büyükelçisi Fuad Yasin toplantının “faydalı, bilgilendirici ve yapıcı” olduğunu belirterek “Türk halkına ve hükümetine sergilediği yapıcı rolden ötürü teşekkür etmiştir.”³⁸⁴

Türkiye Şaron’un ziyaretini izleyen günlerde gerçekleştirilen bir suikast saldırısına misilleme olarak İsrail’in Filistin Özerk Yönetimi tarafından temsilcilik olarak kullanılan Doğu Kudüs’teki *Orient House*’u işgaline sert tepki göstererek işgale son verilmesini istemiştir.³⁸⁵ Misilleme-suikast saldırısı kısır döngüsü kırlamamış, görüşmelere yeniden başlayabilmek için terörün bütünüyle durması önkoşuluna uyulmadığı gerekçesiyle yapılan İsrail misillemeleri şiddetini arttırarak sürmüştür. Bu dönemde Türkiye’nin diplomatik çabalarını “görüşmeler için uygun koşullar sağlayarak kolaylaştırıcı rol oynamaya

³⁸⁰ “Filistin’in Ruhuna Fatiha,” *Radikal*, 13 Kasım 2001 ve Ayşe K. Ellegaard, “Cem’in Barış Mekiği,” *Radikal*, 23 Kasım 2000.

³⁸¹ Barçın Yinanç, “Filistin Şaron’a Baskı Yapın,” *Milliyet*, 8 Ağustos 2001.

³⁸² “Şaron’a Fırça,” *Hürriyet*, 10 Ağustos 2001.

³⁸³ Barçın Yinanç, “Gergin Zirve,” *Milliyet*, 9 Ağustos 2001.

³⁸⁴ “Filistin Ankara’nın Tavrından Memnun,” *Cumhuriyet* 11 Ağustos 2001.

³⁸⁵ “Şark Evinden Çekil,” *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 2001.

yönelmiştir. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte gerek Türkiye’de gerekse bölgede dikkatler ABD’ye ve Afganistan’a dönmüştür.

Mart 2002’de de El Halil’de BM Uluslararası Gözlemci Birliği olarak çalışan Geçici Uluslararası Mevcudiyet (TIPH) görevlileri Binbaşı Cengiz Toytunç ve Catherine Berruex’ün öldürülmesi Türkiye’nin sert tepkisine neden olmuştur. İsraili ve Filistinli yetkililer karşılıklı olarak birbirlerini suçlayarak saldırıdan karşı tarafın sorumlu olduğunu ileri sürmüşlerdir.³⁸⁶ Ankara Binbaşı Toytunç’un otopsi yapılmaksızın Türkiye’ye gönderilmesini talep etmiştir.³⁸⁷ Mayıs 2002 de İsrail Savunma Bakanı Ben Eliezer saldırının *İslami Cihad* tarafından gerçekleştirildiğinin kanıtlandığını açıklamıştır.³⁸⁸

Türkiye’nin El Aksa İntifadası sonrası dönemdeki diplomatik girişimlerine bakıldığında “uyumlu eylem” (concerted action) olarak tanımlanan bir diplomatik etkinlik içine girmiştir.³⁸⁹ Bu etkinliğin öncelikli amacı, başta İslam İKÖ olmak üzere bölgesel ölçekte etkili güçlerin işgal altındaki topraklarda süren savaşı durdurmaya yönelik uluslararası bir sinerji yaratmaya çalışmak olarak tanımlanmıştır.³⁹⁰

Türkiye’nin girişimleri arasında en dikkat çeken, Nisan 2002’de Dışişleri Bakanı Cem’in Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreu ile birlikte yaptıkları arabuluculuk gezisi olmuştur. Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Yaser Arafat’ın İsrail tarafından Ramallah’ta gözetim altında tutularak uluslararası temaslarının sınırlandırıldığı bir sırada gerçekleştirilen bu ziyaret sembolik açıdan anlamlı bulunmuştur. Gezi sırasında iki dışişleri bakanı başta Başbakan Ariel Şaron olmak üzere İsraili yetkililerle de görüşmüşlerdir.³⁹¹

Ankara, özellikle Nisan 2002’de başlattığı ‘Savunma Kalkanı Operasyonu’ sırasında İsrail’in uyguladığı yöntemleri eleştirmiş, Yaser Arafat’ın tecrit edilmesini kınayarak Filistin Devletinin Türkiye tarafından tanındığına dikkat çekerek Arafat’a yapılan muameleyi “saygısızlık” olarak nitelendirmiştir.³⁹² Dışişleri Bakanı İsmail Cem açıklamasında “Filistin Halkının topluca tabi tutulduğu muameleyi çağdışı bir davranış ve insan haklarının ihlali” olduğunu söyleyerek, İsrail’i, işgal edilen Filistin kentlerinden çekilmeye davet edecektir.³⁹³ Ancak, eleştirilerini sertleştirmesine karşın, Ankara’nın tutumundaki denge arayışı dikkat

³⁸⁶ “Tüm Şarjörü Boşalttı,” *Hürriyet*, 28 Mart 2002.

³⁸⁷ Metehan Demir ve Uğur Ergan, “Elinizi Sürmeden Şehidimizi Verin,” *Hürriyet*, 28 Mart 2002.

³⁸⁸ “Binbaşı, İslami Cihad Kurbanı,” *Hürriyet* 8 Mayıs 2002.

³⁸⁹ Sami Kohen, “Türkiye Ne Yapabilir,” *Milliyet*, 9 Nisan 2002.

³⁹⁰ Fikret Bila, “Ankara Yaklaşımı,” *Milliyet*, 9 Nisan 2002.

³⁹¹ “Barış İçin Dört Fikir,” *Hürriyet*, 26 Nisan 2002.

³⁹² “Ankara İşgale Sert Çıktı,” *Cumhuriyet*, 2 Nisan 2002.

³⁹³ “Dışişleri Bakanı Sayın İsmail Cem’in Ortadoğu’daki Gelişmeler Hakkındaki Demeci,”

çekicidir. Nisan 2002’de Ankara’da Cumhurbaşkanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve Başbakanlık tarafından ortaklaşa yapılan açıklamada taraflara karşı dengeli bir tutum sergileme çabası dikkat çekicidir:

- 1.BM Güvenlik Konseyi’nin “...tarafları anlamlı bir ateşkese” ve “...İsrail birliklerini, Ramallah dahil, Filistin kentlerinden çekilmeye” çağırın son kararı derhal uygulanmalıdır. Filistin halkının topluca tabi tutulduğu muameleyi, çağdışı bir davranışı ve insan haklarının ihlali olarak görmekteyiz.
- 2.Türkiye intihar saldırılarıyla sürdürülen terörü şiddetle kınamaktadır. Masum insanları hedef alan terörün hiçbir mazereti olamaz. Filistin, terör olaylarını önlemek için elinden gelen her şeyi yapmak zorundadır.
- 3.Yaser Arafat, Türkiye’nin resmen tanıdığı bir devletin başkanıdır. Kendisine karşı İsrail hükümetinin yaptığı muameleyi kabul etmiyor ve şiddetle kınıyoruz. Bir devletin başkanına ve onun temsil ettiği millete karşı saygısızlığın yapılmasına kimsenin hakkı yoktur. Bu ve benzeri hareketler, büyük çoğunluğu barışa inanan Filistin halkının aşırı uçların etkisine girmesine zemin hazırlamaktadır. Aşağılanmış, işgale uğramış, yönetim mekanizmaları ve polisi dağıtılmış, lideri tecrit edilmiş bir yönetimden terör unsurlarına hakim olmasını beklemek gerçekçi değildir.
- 4.Şiddetin tırmanması, bütün bir Ortadoğu ve Körfez coğrafyasını büyük bir bunalıma sürüklemektedir. ABD’nin Ortadoğu konusunda sorumluluğu vardır. ABD, önceki bütün barış girişimlerinde, oluşan düzenlemelerde başlıca rolü üstlenmiştir. ABD bu işlevine ara vermemelidir. Tarafların ikisine de eşit uzaklıkta durarak etkinliğini, işgalin ve terörün son bulması için kullanmalıdır.
- 5.Türkiye, yeni bir başlangıcın gerekliliğini saptamıştır: Ortadoğu’da işgalin, şiddetin ve terörün sona ermesi için somut bir çözüm projesinin ortaya konması zorunludur. Bu amaçla, tarafların bir araya gelmesini, Madrid ve Oslo anlaşmaları zemininde, Arap Birliği’nce benimsenen Suudi Planı’nı da dikkate alarak yeni bir adımın atılmasını önermekteyiz.³⁹⁴

Türkiye İsrail’in Nisan 2002’de başlattığı ‘Savunma Kalkanı Operasyonu’ sırasında uyguladığı yöntemleri eleştirerek “ölçsüz” olarak nitelendirmiştir. Operasyon sırasında TBMM’de gelişmeleri değerlendirmek üzere genel görüşme açılmış, görüşmeler sırasında iktidar ve muhalefet partilerinden milletvekilleri arasında sert tartışmalar yaşanmış, ANAP adına konuşan Kâmrân İnan’ın İsrail’i savunan görüşler ileri sürmesi gergin anların yaşanmasına neden olmuştur³⁹⁵ Özellikle İslamcı çevrelerce düzenlenen gösteri yürüyüşlerinde Filistinle dayanışma çağrıları dile getirilerek İsrail kınanmıştır.³⁹⁶ İsrail Ordusu tarafından Batı Şeria’daki Cenin mülteci kampına yönelik operasyon sırasındaki uygulamaların Başbakan Ecevit tarafından ‘soykırım’ olarak nitelendirilmesi ikili ilişkilerde sıkıntılar yaratmıştır. Başbakan Ecevit’in, “Filistin halkına dünyanın gözleri önünde soykırım uygulandığı” biçimindeki sözleri bir yandan İsrail ile ilişkilerde sıkıntıya öte

www.mfa.gov.tr/turkce/cemfilistin.html.

³⁹⁴ “Ankara İşgale Sert Çıktı,” *Cumhuriyet*, 2 Nisan 2002.

³⁹⁵ “İsrail Kavgası,” *Hürriyet*, 3 Nisan 2002.

³⁹⁶ Bu gösteri ve eylemlerin geniş bir katılım sağlayamaması, ancak sınırlı bir çevrenin desteğini kazanması ve bazı eylemler sırasında Yahudilere karşı uygulanan Nazi kıyımını öven ifadelerin kullanılması tartışmalara neden olmuştur. İfadeler arasında “Revivo Evine Dön,” “Hitler’i Şimdi Daha İyi Anlıyorum” vb. bulunmaktadır. “Ölçüyü Kaçtırdılar,” *Hürriyet*, 14 Nisan 2002, Özdemir İnce, “Demek Hitler’i Daha İyi Anlıyorsunuz,”

yandan da ABD’de yahudi lobisinin sert tepkisine neden olmuştur.³⁹⁷ Dışişleri Bakanlığının “Ermeni soykırım iddiaları konusunda Türkiye’yi destekleyen Yahudi lobisinin göstereceği tepkiye” dikkat çeken uyarıları üzerine Ecevit, “İsrail halkına aslında çok değer verdiğini” belirterek, “bu ifadeleri kullanmış olmak istemezdim” sözleriyle açıklamasını “yumuşatmak” gereksinimi hissetmiştir.³⁹⁸

Bu dönemde ikili ilişkileri dolaylı biçimde etkileyen gelişmelerden bir başkası da Türkiye’nin Suriye ve İran ile ilişkilerinde yaşanan hızlı iyileşme olmuştur. Özellikle Ekim 1998’de Suriye’nin PKK’ya verdiği desteğe son vermesiyle birlikte başlayan düzelmeye ikibinli yılların başında yakınlaşmaya dönüşecektir. Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer’in Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad’ın cenazesine katılmasıyla birlikte başlayan süreçte³⁹⁹ bir başka eşik Askeri Eğitim İşbirliği Anlaşmasının imzalanmasıyla aşılacak; sınır ticaretinin artırılmasını öngören önlemlerin alınması, diplomatik danışmaların sıklaştırılması ve karşılıklı ticaretin büyük bir gelişme göstermesi ile ilişkiler gitgide yakınlaşacaktır.⁴⁰⁰ Dolayısıyla, Başbakan Mustafa Miro’nun Temmuz 2003, Dışişleri Bakanı Faruk El Şara’nın Kasım 2003, Suriye Devlet Başkanı Başer Esad’ın Ocak 2004, Suriye Başbakanı El Otari’nin Temmuz 2004’te Ankara’ya ziyaretleriyle en üst düzeyde süren yakınlaşmanın temellerinin 1999’da atılmaya başlandığı gözden uzak tutulmaması gereken bir olgudur.

İran ile ilişkilerde de benzeri bir süreç izlenecektir. 1996-1997 döneminde yaşanan bunalımdan sonra ilişkiler doksanlı yılların sonunda istikrar kazanmaya başlayacaktır. Özellikle Dışişleri Bakanı İsmail Cem’in Şubat 2001’de “yeni bir sayfa açmak” üzere gerçekleştirdiği İran ziyaretiyle ilişkiler hızla düzelecek, sınır güvenliği sorunları gözle görülür bir biçimde azalacak, özellikle İran doğal gazını Türkiye’ye taşıyacak olan boru hattının açılmasıyla birlikte ekonomik ilişkilerin ön plana çıktığı görülecektir. Üzerinde durulan gelişmeler, gerek İsrail’e karşı “eleştirel diyalog” politikasının, gerekse Suriye ve İran ile yakınlaşmanın AKP’nin İslam ülkelerine dönük politikalarının bir sonucu olmaktan çok, DSP-MHP-ANAP iktidarı döneminde temelleri atılan bir değişim süreci olarak anlaşılması gerektiğine işaret etmektedir.

Hürriyet, 21 Nisan 2002.

³⁹⁷ “İsrail ile ‘Soykırım’ Krizi,” *Hürriyet*, 6 Nisan 2002, Sema Emiroğlu, “Yahudi Lobisi Küstü,” *Milliyet*, 10 Nisan 2002.

³⁹⁸ “Ecevit: İsrail Halkı Değerli,” *Radikal*, 7 Nisan 2002.

³⁹⁹ “Suriye’yi Sezer Yakınlaştırdı,” *Yeni Binyıl*, 10 Temmuz 2000.

⁴⁰⁰ Serkan Demirtaş, “Ortadoğu’da Yeni Süreç,” *Cumhuriyet*, 21 Haziran 2002.

Mart-Mayıs 2004 ayları arasında İsrail tarafından işgal altındaki topraklarda yapılan operasyonlarda sivillerin hedef alınması, ve seçilmiş hedeflere karşı yapılan suikastlar, Haziran 2004'te ise İsrail'in Kuzey Irak'taki faaliyetleri ilişkilerde kısa süreli bir bunalımın yaşanmasına neden olacaktır. 22 Mart 2004'te HAMAS'ın dini lideri Şeyh Ahmet Yasin'in öldürülmesi üzerine Başbakan Erdoğan, Yasin'in sağlık nedenleriyle İsrail tarafından hapisshaneden çıkarıldığını hatırlatacak, "Niye serbest bıraktın? Niye roketle öldürdün ve hükümet olarak bir suikastın ve cinayetin kararını alıyorsunuz? Bir devlet kin tutmaz ve hukuku askıya almaz. Böyle olursa bu terördür" sözleriyle suikastı kınayacaktır.⁴⁰¹ Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada da "saldırının şiddetle kınandığı" belirtilecek, Türkiye'nin "bu nitelikte eylemlerin bölgedeki çatışma ortamını daha da içinden çıkılmaz hale getireceğine" inandığı vurgulanacaktır.⁴⁰² 17 Nisan 2004'te Yasin'in yerine geçen Abdülaziz Rantisi de İsrail tarafından düzenlenen bir hava saldırısı sonucunda öldürülecektir. Dışişleri Bakanlığı açıklamasında operasyon, hukuk dışı suikast eylemi olarak nitelendirilecek, saldırının barış çabalarına darbe vurduğu belirtilecektir.⁴⁰³

Bu açıklamalar üzerine İsrail'den "ilişkilerin geleceğinden kuşku duyulduğu" açıklamaları yapılacak, Dışişleri Bakanı Gül tarafından İsrail'e yapılması tasarlanan ziyaretin sürekli ertelenmesinden duyulan rahatsızlık Ankara'ya çeşitli kanallardan iletilecektir. Buna karşılık Ankara gerginliğin azaltılması için adımlar atacak, Dışişleri Bakanı Gül 6 Mayıs 2004'te AB zirvesi sırasında Dublin'de karşılaştığı İsrail Dışişleri Bakanı Silvan Şalom'a İsrail'i ziyaret edeceği sözü verecektir. Öte yandan, Arap basınında Ankara'nın İsrail'e yönelik politikasında köklü bir değişikliğe gideceğine ilişkin haberler üzerine Dışişleri Bakanlığı tarafından 17 Mayıs 2004'te yapılan açıklamada "iki ülke ilişkilerinin yapısında ve içeriğinde değişiklik" olmayacağı vurgulanacaktır.⁴⁰⁴

Ancak, 19 Mayıs 2004'te Gazze'de Refah mülteci kampında göstericiler üzerine tank ve helikopterlerle ateş açılması sonucunda çok sayıda sivilin ölümü ikili ilişkilerin yeniden gerginleşmesine neden olacaktır. Erdoğan düzenlediği basın toplantısında "feci ve insanlık dışı" olarak nitelendirdiği saldırının "adeta devlet terörü noktasına" tırmandığını

⁴⁰¹ Hasan Tüfekçi, "Erdoğan: İsrail'in Yaptığı Terördür," *Hürriyet*, 14 Nisan 2004.

⁴⁰² "Hamis'in Dini Lideri Şeyh Ahmet Yasin'in Öldürülmesi Hakkında," Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan 22 Mart 2004 tarihli açıklama, no. 49. www.mfa.gov.tr

⁴⁰³ "Hamis Lideri Rantisi'nin Öldürülmesi Hakkında" Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan 18 Nisan 2004 tarihli açıklama, no. 62. www.mfa.gov.tr

⁴⁰⁴ "İsrail-Türkiye İlişkilerinde Büyük Kriz," *Milliyet İnternet*, 20 Mayıs 2004, www.milliyet.com.tr/2004/05/20/son/sonsiy21.html. [20 Mayıs 2004].

belirtecektir.⁴⁰⁵ Dışişleri Bakanı Gül de operasyonu “tedirgin edici” ve “kabul edilemez” olarak nitelendirerek, İsrail’in “ölçüyü kaçırdığını” vurgulayacaktır.⁴⁰⁶ Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada “sivilleri hedef alan askeri operasyonların ve yıkımların hiçbir haklı gerekçesi ve hukuki dayanağı” olmayacağına dikkat çekilecektir.⁴⁰⁷

Bununla birlikte, açıklamalarda kullanılan sert ifadelerin izleyen günlerde bir ölçüde yumuşatılmaya çalışılması dikkat çekicidir. Gül konuya ilişkin yaptığı açıklamalarda “Filistinlilerin intihar saldırılarının da yanlışı olduğu” gibi unsurlar eklerken, Başbakan Erdoğan ise olup biten hakkındaki görüşlerini “bir baba olarak” dile getirdiğini belirtecektir.⁴⁰⁸ Ayrıca, sert açıklamalardan sonra herhangi bir somut adımın atılmaması da dikkat çekicidir.⁴⁰⁹ 25 Mayıs 2004’te TBMM’de Filistin’de yaşananlara ilişkin genel görüşme için önergelerin tartışılması sırasında Dışişleri Bakanı Gül temkinli bir dil kullanarak Türkiye’nin BM ile birlikte davranmanın ötesinde bir tepki göstermeyeceğinin işaretini verecektir: “Filistin’de yaşanan son olaylarda İsrail orantısız ve aşırı güç kullanmıştır. Çok sayıda Filistinlinin hayatını kaybetmesi barış umutlarına bir darbe olmuştur. İsrail’in bu tavrı terör eylemlerini gerçekleştiren gruplara yeni gerekçeler sağlayacaktır. İsrail-Filistin ihtilafının çözümü için uluslararası toplum elini taşın altına koymalıdır. Kınamadan öte adımlar atılmalıdır.”⁴¹⁰

Bu arada, Irak ve Filistin sorunu konusunda genel görüşme açılması yönündeki önergeler AKP oylarıyla reddedilirken, AKP ve CHP’nin ortak bir bildiriyle Irak ve İsrail’de olanları kınaması için yaptığı girişimler de sonuçsuz kalacaktır.⁴¹¹ Başbakan Erdoğan AKP meclis grubunda yaptığı konuşmada Türkiye’nin Filistin’deki temsilciliğinin statüsünün büyükelçilik düzeyine çıkarılacağını, ayrıca Vehbi Dinçerler’in de “Filistin Ekonomik ve Sosyal İşbirliği Koordinatörü” sıfatı ile özel temsilci olarak atanacağını açıklayacaktır. Erdoğan’ın konuşmasında “İsrailli tüccara, sanayiciye ve İsrail vatandaşına değil hükümetine tepki gösterin” diyerek, yapılanlardan “İsrail hükümetinin sorumlu tutulması”

⁴⁰⁵ “Erdoğan Devlet Terörü Dedi,” *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 2004.

⁴⁰⁶ “Gül: İsrail Ölçüyü Kaçırdı,” *Tercüman*, 21 Mayıs 2004.

⁴⁰⁷ “Şaron Darbesi,” *Milliyet*, 20 Mayıs 2004 ve “İsrail-Türkiye İlişkileri: Tam Düzelmışken En Büyük Kriz,” *Milliyet*, 21 Mayıs 2004.

⁴⁰⁸ İsrail Altyapı Bakanı Joseph Paritzky ile görüşmesi sırasında Erdoğan “Filistin’de yaşananlardan bir Müslüman olarak değil, bir insan, bir sorumlu Başbakan ve bir baba olarak büyük üzüntü duyduğunu” belirtecektir. “İsrailli Bakana Erdoğan Şoku,” *Hürriyet*, 26 Mayıs 2004.

⁴⁰⁹ Serkan Demirtaş, “İsrail’le Yeni Soğukluk Dönemi,” *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 2004.

⁴¹⁰ “Tepki Var, Kınama Yok,” *Hürriyet*, 26 Mayıs 2004.

⁴¹¹ “Filistin ve Irak İçin Sözlü Kınama,” *Cumhuriyet*, 26 Mayıs 2004.

gerektiğini belirtecektir.⁴¹² G-8 toplantısı için ABD'ye hareketinden önce AKP meclis grubu toplantısında yaptığı konuşmada “Biz hem ulusal çıkarlarımız, hem bağlı olduğumuz değerler ve hem de manevi sorumluluğumuz gereği daha etkili adımların atılmasını istiyoruz. İsrail'in izlemekte olduğu şiddet politikalarının kabul edilebilir bir yanı yoktur. Ne İsrail tarafından ne de Filistin tarafından herhangi odağın masum insanların hayatını riske sokacak girişimleri meşru kabul edilebilir. İsrail ve Filistin tarafından ortaya çıkan masum insanların ölümüne yol açan şiddet ve karşı şiddet politikaları durmalıdır.”⁴¹³ Başbakan Erdoğan ayrıca *Ha'aretz*'e verdiği bir demeçte İsrail'i “Filistinlilere, kendilerine 500 yıl önce davranıldığı gibi” muamele etmekle suçlayacaktır. “Bugün, Filistinliler kurbandır ve ne yazık ki İsrail, Filistinlilere, kendilerine 500 yıl önce davranıldığı gibi davranıyor. Sivilleri helikopterlerden bombalıyor. Çocuklar, kadınlar ve yaşlıları öldürüyor, binalarını yıkıyor. Bunları sizin enerji bakanınıza anlattığımda yanıtı ‘sadece bir dost bu kadar samimi ve açık konuşabilir’ oldu.”⁴¹⁴

Mayıs ayında Refah'taki olaylardan sonra tırmanan gerginlik sonrasında İsrail'e karşı daha sert tepki gösterilmesi, diplomatik temsil düzeyinin düşürülmesi çağrıları yapılacaktır. 8 Haziran 2004'te Tel Aviv Büyükelçisi Feridun Sinirlioğlu ile Kudüs Başkonsolosu Hüseyin Avni Bıçakçı danışmalarda bulunmak üzere, iki günlük bir çalışma ziyareti için Ankara'ya çağrılacaktır. Hükümete yakın basın organlarında Sinirlioğlu ve Bıçakçı'nın İsrail'e yönelik bir tepki göstermek üzere Ankara'ya çağrıldığı vurgulanacaktır. Buna karşılık, Dışişleri Bakanlığı çevreleri ise diplomatların Ankara'ya “rutin bir çalışma” için geldiklerinin altı çizilecektir.⁴¹⁵

Temmuz 2004'te Ankara'yı ziyaret eden İsrail Başbakan yardımcısı Ehud Olmert'e Dışişleri Bakanlığı tarafından iletilen mesajlarda İsrail'in işgal edilmiş topraklarda sürdürdüğü uygulamalardan duyulan rahatsızlık vurgulanacaktır. Dışişleri Bakanlığı kaynaklarına dayanılarak verilen bir haberde, “ilişkilerde yaşanan sıkıntıların aşılabilmesi” ve “Türkiye'den İsrail'e üst düzey siyasi bir ziyaretin gerçekleşmesi” için konuk bakana Ankara'nın beklentileri şöyle sıralanacaktır:

Türkiye için de İsrail'le ilişkiler önemli. Bölgenin demokratik iki ülkesi arasındaki işbirliği istikrar ve barış ortamına katkı sağlar.

⁴¹² Abdullah Karakuş, “Filistin'e Büyükelçilik,” *Milliyet*, 26 Haziran 2004.

⁴¹³ “İsrail ve Irak'ı Çözmeden ‘Büyük Ortadoğu’ Olmaz,” *Hürriyet*, 9 Haziran 2004.

⁴¹⁴ Hanoç Marmari, Başbakan Tayip Erdoğan ile söyleşi, “Turkish PM: ‘Israel Treating Palestinians as They were Treated’,” *Ha'aretz*, 4 Haziran 2004.

⁴¹⁵ “İsrail ve Araplara Mesaj,” *Cumhuriyet*, 9 Haziran 2004.

İlişkilerde yaşanan sıkıntıların aşılması, İsrail yönetiminin bölgesel politikalarını gözden geçirmesine bağlı. Terörizmle mücadele adı altında uygulanan yöntemler, her gün onlarca masum sivilin yaşamına neden oluyor. Aşırı şiddetten vazgeçin.

Duvar uygulaması on binlerce Filistinlinin günlük yaşamına olumsuz etki ediyor. Uluslararası hukuk kuruluşlarının aldığı kararları uygulamanız gerek.

Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat'a uygulanan abluka, bölgesel sorunun çözümü için katkı getirmez. Türkiye'den İsrail'e üst düzey siyasi bir ziyaretin gerçekleşmesi için oluşması gereken koşullar arasında bu durum da yer alıyor.⁴¹⁶

Olmert ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül tarafından kabul edilecek, ancak Başbakan Erdoğan yoğun programını 'gerekçe' göstererek konuk bakan ile görüşemeyecektir. Bu durum özellikle AKP'ye yakın çevrelerde Erdoğan'ın İsrail'e tepkisi olarak değerlendirilmiştir.⁴¹⁷ Başbakan Erdoğan bu duruma ziyaret öncesinde AKP MYK toplantısında açıklık getirecektir. Erdoğan konuşmasında, Olmert'e randevu vermediğine ilişkin haberlerin doğru olmadığını, programların çakışması nedeniyle görüşülemeyeceğini belirtecektir.⁴¹⁸ Olmert daha sonra yaptığı bir söyleşide, Erdoğan'ın kendisiyle görüşmek istemediği bilgisinin doğru olmadığını, Erdoğan'ın kendisine "gayri resmi kanallardan kişisel mesaj gönderdiğini" belirterek, görüşmenin Ankara'ya bir gün erken gelemediği için gerçekleşemediğini ifade edecektir.⁴¹⁹ Ziyaret sırasında yapılan karma ekonomik komisyon toplantısının ardından bir mutabakat zaptı imzalanmasına, karşın, siyasal konulardan kaynaklanan soğukluk giderilemeyecektir.⁴²⁰

İsrail'in işgal altındaki topraklara da taşacak biçimde inşa ettiği 'güvenlik duvarı' ikili ilişkilerde yaşanan bir başka sorun olmuştur. Filistinli suikast bombacılarının Batı Şeria'daki Yahudi yerleşimlerine ve Doğu Kudüs'e sızmalarına engel olmak üzere Haziran 2002'de yapımına başlanan duvara Türkiye de tepki gösterecektir. 8 Aralık 2003'te BM'de yapılan oylama sırasında duvarın yapımının doğuracağı hukuki sonuçlar konusunda Lahey Uluslararası Adalet Divanı'nın [UAD] istişari görüş alınmasını öngören ve inşaatın durdurulması çağrısı yapan kararına Türkiye'nin Arap ülkeleriyle birlikte olumlu oy vermesi İsrail'in rahatsızlık duymasına neden olacaktır. Oylamadan sonra Büyükelçi Feridun Sinirlioğlu İsrail Dışişleri Bakanlığı'na çağrılarak "duyulan rahatsızlık" dile getirilecek, "Türkiye ile ilgili konularda da İsrail'in benzer bir tavır gösterebileceği hatırlatılacaktır."⁴²¹

⁴¹⁶ "Ankara Olmert'e Koşullarını Anlatacak," *Cumhuriyet*, 14 Temmuz 2004.

⁴¹⁷ "İsrail Randevu Bekliyor," *Radikal*, 13 Temmuz 2004.

⁴¹⁸ Uğur Ergen, "Kriz Kamuflej," *Hürriyet*, 14 Temmuz 2004.

⁴¹⁹ Deniz Zeyrek, "Olmert'ten İyimser Tablo," *Radikal*, 15 Temmuz 2004.

⁴²⁰ Serkan Demirtaş, "İsrail'le Buzlar Kırılmadı," *Cumhuriyet*, 17 Temmuz 2004.

⁴²¹ Utku Çakırözer, "Ankara Duvarın Altında Kaldı," *Milliyet*, 25 Şubat 2004.

Türkiye, UAD’de yapılacak oturumda Filistin lehine tanıklık yapmaktan vazgeçecek, karar Filistin tarafından üzüntüyle karşılanacaktır.⁴²² Kararın İsrail tarafından uygulanan baskılar sonucunda alındığı konusundaki görüşler üzerine Dışişleri Bakanı Gül, “duvara ilişkin görüşlerimiz esasen BM Genel Kurulu’nda açıklanmış olduğu, dolayısıyla tarafların malumu olması ve meselenin artık UAD’ye intikal ederek hukuki boyut kazanmış olmasından hareketle, hukuki sürece ayrıca müdahalede bulunulmasına bu aşamada gerek ve yarar olmadığı sonucuna varılmıştır. Karar kendi kararımızdır ve bu konudaki ilkeli tutumumuz da esasen bize gerekli hareket serbestisini sağlamaktadır.”⁴²³ UAD 9 Temmuz 2004’te duvarın işgal edilmiş topraklara taşan kısımlarının yıkılmasını ve inşaat sırasında oluşan zararların İsrail tarafından tazmin edilmesini öngören bir karar alacaktır.⁴²⁴ Bu karar üzerine 21 Temmuz 2004’te BM Genel Kurulu’nda yapılan oylamada Türkiye, 150 ülke ile birlikte davranarak, İsrail’e karşı oy kullanacaktır.⁴²⁵

Askeri Eğitim ve Savunma Sanayii Alanında İşbirliği

Bu dönemde barış sürecinde yaşanan tıkanıklıklara karşın askeri eğitim ve savunma alanında yürütülen işbirliği sürmüştür. Ağustos 2000’de *Ha’aretz* gazetesinde yayınlanan bir raporda, Türkiye ile askeri eğitim işbirliği çerçevesinde İsrail’in başka bir ülkeyle paylaşmadığı gizlilikte bilgileri paylaştığı ve iki ülkenin tüm kuvvet unsurlarının karşılıklı yeteneklerini arttırmayı hedefleyen ortak tatbikatlarını tam kapasiteyle yürüttükleri belirtilmiştir.⁴²⁶ ABD’nin de katılımıyla gerçekleştirilen “Güvenilir Denizkızı” seri tatbikatlarından sonra ilk kez Haziran 2001’de Türkiye İsrail bu kez ABD olmaksızın bir deniz tatbikatı gerçekleştirmiştir. Basına yansıyan haberlerden *Aksaz* üssünü kullanan iki ülke savaş gemilerinin reel savaş ortamına yönelik manevralar yapacağı anlaşılmıştır.⁴²⁷ Haziran 2001’de ise ve Türkiye, İsrail ve ABD Hava Kuvvetlerinin de katılımıyla Konya’da *Anadolu Kartalı* kod adlı bir tatbikat düzenlenmiştir. İzleyen yıllarda yineleneyeceği açıklanan tatbikatın Filistin kentlerine yönelik saldırıların yapıldığı bir döneme rastlaması kamuoyunda tartışmalara neden olmuştur.⁴²⁸

⁴²² “Filistin, Ankara’ya Kırgın,” *Cumhuriyet*, 25 Şubat 2004.

⁴²³ “Duvara Müdahil Değiliz,” *Hürriyet*, 26 Şubat 2004.

⁴²⁴ “Utanç Duvarı Yıkılsın,” *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 2004.

⁴²⁵ Burçun İmir, “Türkiye’de Duvara Hayır Dedi,” *Hürriyet*, 22 Temmuz 2004.

⁴²⁶ “Türk-İsrail Subayları Operasyonda,” *Milliyet*, 29 Ağustos 2000.

⁴²⁷ Utku Çakırözer, “Sam Amcasız İlk Tatbikat,” *Milliyet*, 30 Nisan 2001.

⁴²⁸ Utku Çakırözer, “Araplar Kızabilir...İsrail’le ‘Hassas’ Tatbikat,” *Milliyet*, 24 Mayıs 2001.

Savunma sanayii işbirliği alanında ise F-4 ve F-5 modernizasyon projelerinden sonra 2002'ye kadar bir başka projenin devreye sokulamadığı görülmüştür. Bu tıkanıklığın aşılabilmesi için İsraili yetkililerin projelerin İsraili firmalara verilmesi için en üst düzeyde devreye girerek kulis yaptıkları görülmüştür. Özellikle *M-60* tanklarının modernizasyonu projesinin İsraili IMI firmasına verilmesinden sonra teknik ayrıntılarda yaşanan anlaşmazlıklardan kaynaklanan tıkanıklıkları aşabilmek için Ağustos 2000'de Başbakan Barak, Temmuz 2001'de Savunma Bakanı Benyamin Ben Eliezer ve Genelkurmay Başkanı Şaul Mofaz, Ağustos 2001'de ise Başbakan Şaron Ankara'yı ziyaret etmişlerdir. Aralık 2001'de tank modernizasyon projesinde önemli bir gelişme yaşanmış, daha önce ihalesiz olarak IMI tarafından gerçekleştirilmesine karar verilen 170 tankın modernizasyon projesi için 15 Aralık 2001'de yeniden uluslararası ihaleye çıkılması kararı alınmıştır.⁴²⁹ Şubat 2002'de savunma sanayii işbirliği kapsamında yaşanan sorunları görüşmek üzere İsrail Savunma Bakanı Amos Yaron ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Avi Gil Türkiye'ye gelmişlerdir. Görüşmelerde *M-60* tanklarının modernizasyonu ve Blackhawk helikopterlerine gece uçuş yeteneği kazandırılması için İsrail tarafından istenen miktarların yüksekliği ile ve F-4 modernizasyonu projesinin uygulamasında yaşanan sorunlarla ilgili konuların gündeme geldiği anlaşılmıştır.⁴³⁰

Tank modernizasyonu ihalesinin İsrail firması IMI'ya verilmesi kararı Bakanlar Kurulu tarafından Nisan 2002 başında onaylanmıştır. Bu ihaleye ilişkin kararın 'Savunma Kalkanı Operasyonu' ile aynı günlerde kesinlik kazanması siyasal çevrelerde ve kamuoyunda yoğun tartışmalara neden olmuştur.⁴³¹ Karar değişik çevreler tarafından "İsrail'in saldırgan politikalarına Türkiye'nin olur vermesi" biçiminde değerlendirilmiştir. Milli Savunma Bakanı Sebahattin Çakmakoglu, kararın, Başbakan ve Genelkurmay Başkanının da katıldığı Savunma Sanayii İcra Komitesi'nin 8 Mart 2002 toplantısında alındığını, anlaşmayı askıya alma konusunda aynı komitenin yetkili olduğunu belirtmiştir.⁴³² Basında ve TBMM'de sürdürülen tartışmalar sırasında dile getirilen eleştiriler MSB Genel Sekreterliği tarafından yapılan bir açıklama ile yanıtlanacak, kararın gündelik gelişmelerin etkisi altında alınmadığı vurgulanacaktır: "Ortadoğu olayları 55 yıldır var ve daha ne kadar süreceği belli değil. TSK'nın bir bilinmeyene göre konsept geliştirerek ihtiyaçlarını ortaya

⁴²⁹ Utku Çakırözer, "Tamamen Duygusal' Bir Tank Hikayesi," *Milliyet*, 2 Aralık 2001, Ahmet Dinç, "Üzerinden Tank Geçen İhale, *Aksiyon*, 8-14 Aralık 2001.

⁴³⁰ Uğur Ergan, "İsrail'in Askeri İhale Paniği," *Hürriyet*, 23 Şubat 2002.

⁴³¹ "Tank İmzası Sorun Oldu," *Milliyet*, 2 Nisan 2002.

⁴³² "Savunma Bakanı 'Tank'ta Topu Attı,'" *Milliyet*, 4 Mart 2002.

koyması ve caydırıcılık vasfını sürdürmesi mümkün değil. İhtiyaç duyduğumuz ve diğer hiçbir firmanın vermediği teknolojinin önemli bir bölümünü vermeyi taahhüt ettiği, ayrıca ihraç lisansı konusunda bir kısıtlama getirmediği için IMI firması seçilmiştir.”⁴³³ Savunma sanayii alanında bir başka gelişme ise, Temmuz 2002’de Türk Hava Kuvvetlerine ait 300 helikopterin IMI tarafından modernize edilmesini öngören bir anlaşmanın imzalanmasıdır. 110 milyon ABD doları tutarındaki proje kapsamında helikoptere lazer, füze uyarı sistemleri ve sinyal karıştırıcı sistemler yüklenecektir.⁴³⁴ Sonuç olarak, İsrail’in Filistin kentlerindeki operasyonlarına tepki gösterilerek İsrail ile askeri eğitim işbirliği uygulamalarının durdurulması, savunma sanayi işbirliği projelerinin askıya alınması yolundaki önerilerin hükümet ve askeri çevrelerde kabul görmemiş olması ikili ilişkilerin barış sürecinden bağımsız bir ekseninde yürütülmesi doğrultusundaki siyasi kararlılığı gösteren bir başka gelişme olmuştur.⁴³⁵

Güvenliğin Ötesi

İlişkilerin askeri işbirliği ve güvenlikle ilgili alanlar dışında, karşılıklı ticaret, teknolojik, kültürel ve bilimsel işbirliği, insancıl dayanışma alanlarında sergilediği çeşitlenme eğilimi çarpıcıdır. Türkiye ve İsrail’deki önemli üniversiteler ve düşünce kuruluşları arasında yürütülen bilimsel işbirliği projeleri ve iki ülke ilişkileri üzerine çalışan bilim insanlarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır.⁴³⁶ Başta tarım olmak üzere değişik alanlarda gerçekleştirilen işbirliği projeleri çeşitlenmenin en fazla derinlik kazandığı konulardır.

İnsani yardımlaşma ve dayanışma açısından üzerinde durulması gereken en önemli gelişmelerden birisi de Ağustos 1999 Marmara Depremi sonrasında İsrail’in kurtarma çalışmalarına katkısı olmuştur. İlk aşamada 5 uçakla 126 kişilik özel kurtarma ekibi ve insani yardım malzemesi gönderen İsrail, depremin ikinci gününde de 3 uçakla 145 kişilik bir başka kurtarma ekibini daha deprem bölgesine göndermiştir.⁴³⁷ İlk yardıma koşan ve en kapsamlı yardım organizasyonunu gerçekleştiren ülke olarak İsrail’in katkısına basında

⁴³³ “TSK Beklemez,” *Radikal*, 7 Nisan 2002.

⁴³⁴ “Helikopterler İsrail’e Emanet,” *Radikal*, 20 Temmuz 2002.

⁴³⁵ Gelişmeleri teknik açıdan değerlendiren bir çalışma için bakınız: Sıtkı Sunday Örün, “ATC, Tank Modernizasyonu ve Taarruz Helikopteri Projeleri,” *Savunma ve Havacılık*, C. 16, no.20613, 2001/89, ss74-76.

⁴³⁶ Bu alandaki işbirliğinin en başarılı örneklerinden birisi Tel Aviv Üniversitesi bünyesinde kurulan Süleyman Demirel Kürsüsüdür. Ayrıca, Kudüs İbrani Üniversitesi, Hayfa Üniversitesi ve Bar İlan Üniversitesi ile Türkiye’deki pek çok üniversite arasında çeşitli bilimsel işbirliği projeleri uygulanmaktadır.

⁴³⁷ “En Büyük Yardım İsrail’den Geldi,” *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1999.

geniş yer ayrılmıştır.⁴³⁸ İsrail daha sonra Adapazarı yakınlarında prefabrik konutlardan oluşan 312 haneli bir köy inşa etmiş, *İsrail-Türkiye Köyü* olarak adlandırılan yerleşim biriminin açılış törenine Başbakan Ehud Barak da katılmıştır. Barak'ın ziyareti Ağustos 1958'de Başbakan Ben Gurion tarafından gizlice gerçekleştirilen ziyaretten 41 yıl sonra bu düzeyde gerçekleştirilen ilk ziyaret olarak kaydedilecektir.⁴³⁹ Başbakan Ecevit Kasım 1999 AGİT zirvesi sırasında İstanbul'a gelen Başbakan Barak'a "olağanüstü bir insanlık dersi veriyorsunuz. Türk halkı bu yaptıklarınızı hiç bir zaman unutmayacak" sözleriyle teşekkür edecektir.⁴⁴⁰

Ekonomik ilişkilerin gelişiminde gözlenen istikrar iki ülke arasındaki yakınlaşmaya süreklilik sağlayan dinamiklerden belki de en önemlisidir. Bu bağlamda önce ticari ilişkiler üzerinde durulabilir: İki ülke arasında 24 Ocak 1996'da Ticari, Ekonomik, Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması ve Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmalarının imzalanmasının ardından, 14 Mart 1996'da ise Serbest Ticaret Anlaşmasının [STA] imzalanmasıyla ikili ticari ilişkilerde yeni bir dönem başlayacaktır. Bu anlaşmaları 23 Aralık 1996'da imzalanan Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşma izleyecek; böylelikle karşılıklı ticaret için uygun yasal zemin yaratılacaktır. Nitekim Mayıs 1997'de STA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte yaklaşık 200 ürüne uygulanan gümrük vergileri sıfırlanacak,⁴⁴¹ iki ülke arasındaki ticaret hacmi 446 milyon ABD doları düzeyinden başlayarak %212'lik bir artışla 2003'te 1,39 milyar ABD doları düzeyine ulaşacaktır.⁴⁴² Ticaret hacmindeki artış 2004 yılında da sürecek, bir önceki yıla oranla yaklaşık %35'lik bir artışla 1.996.076 ABD doları düzeyine çıkacaktır. 2005 yılının ilk iki aylık verileri de yükseliş eğiliminin sürdüğünü göstermektedir. İlk iki aylık veriler bir önceki yıla oranla yaklaşık %10'luk bir artışa işaret etmektedir.⁴⁴³

Ticari ilişkiler 2002'de Türkiye-İran doğalgaz boru hattı açılıncaya kadar, iki Ortadoğu ülkesi arasında en yüksek hacimli ticari ilişki konumunda kalacaktır. İran'dan doğal gaz ithalatının başlaması sonucunda İsrail 2003'te Türkiye'nin bölgedeki ikinci büyük

⁴³⁸ "Depremın İtibar Skalası," *Hürriyet* 17 August 2000. Basında Arap ülkelerinden gönderilen yardımla İsrail'den gönderilen yardım arasında karşılaştırmalar yapılmış olması dikkat çekicidir. Deprem sonrasında AKUT, Sivil Toplum, TSK, Kandilli Rasathanesi, İsrail ve Yunanistan, Medya itibar kazananlar arasında sıralandı. Kaybedenler arasında ise radikal dinci basın ve İslam ülkeleri yer aldı..

⁴³⁹ "Barak İsrail Köyünü Açtı," *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1999.

⁴⁴⁰ "Uzayda 'Türkiye İsrail' İşbirliği," *Hürriyet*, 18 Kasım 1999.

⁴⁴¹ Ester Ruben, "Türkiye-İsrail Ticari İlişkilerinin Dünü, Bugünü, Geleceği," *İktisat Dergisi*, No. 339, 2000) s.55.

⁴⁴² Veriler DEİK sitesinden alınmıştır. www.deik.org.tr/ikili/2004419115255israil-ikili-iki_nisan_2004.doc. [28 Ağustos 2004.]

ekonomik ortağı konumuna inmiştir. Ancak İsrail dış ticarete çeşitlilik bakımından hâlâ ilk sıradaki yerini korumaktadır. Karşılıklı ticaretin çok büyük bir bölümünü çeşitli endüstriyel ürünler oluşturmaktadır. Bölge içi dış ticaretin hacim ve ürün çeşitliliği açısından sınırlı kaldığı Ortadoğu’da, iki ülke arasında 2 milyar ABD doları sınırını aşan ticarete endüstri içi ürün çeşitliliğinin düzeyi dikkat çekici bir olgudur. STA’nın yürürlüğe girdiği tarihten başlayarak karşılıklı dış ticarete 4 ana sektörde –kimyasal ürünler, tekstil, makine, ulaşım araçları- endüstri-içi ticarete yoğunlaşma izlenmektedir.⁴⁴⁴

İsrail, 2002 ve 2003 rakamlarına bakıldığında Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Rusya’dan sonra 9. sıradadır.⁴⁴⁵ 2002’de 861 milyon ABD doları tutarındaki ihracat 2003’te %20’nin üzerinde bir artış göstererek 1.066,8 milyon ABD doları düzeyine yükselmiştir. İsrail’e yapılan ihracatın toplam ihracat içindeki payı ise söz konusu yıllar için sırasıyla %2,4 ve %2,3 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık, İsrail Türkiye’nin ithalat yaptığı ülkeler arasında 27. sıradadır. Türkiye’nin İsrail’den 2002’de 492,8 milyon ABD doları tutarındaki ithalatı, 2003’de 459,2 milyon ABD doları düzeyine gerilemiştir. Bu düşüşe karşın, Türkiye’nin İsrail’e ihracatındaki artışın sonucu olarak iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2003’te 1,5 milyar ABD doları düzeyine tırmanmıştır.⁴⁴⁶ Bu verilere İsrail’den gelen turistlerin harcamaları ve askeri tedarikler dâhil değildir.

Türkiye’ye gelen İsraili turist sayısı yaklaşık 200 ile 320 bin arasında değişmektedir. İsraili turist sayısının Türkiye’deki kumarhanelerin kapanmasından sonra azalacağı iddiaları doğru çıkmamıştır. İki binli yılların verileri incelendiğinde Türkiye’ye gelen İsraili turist sayısı sırasıyla, 312.304; 310.604; 270.263, 321.152 ve 299.172’dir.⁴⁴⁷ Bu veriler iki ülke arasındaki turizmin sahip olduğu ekonomik potansiyelin boyutlarını ortaya koymaktadır.⁴⁴⁸

İsraili firmalar, GAP bölgesinde başta sulama projeleri ve yüksek teknoloji ürünlerin üretimine yönelik projeler olmak üzere deneyimli oldukları alanlarda Türk

⁴⁴³ DIE’nin Mart 2005 tarihli verileri. Bakınız ekler bölümü.

⁴⁴⁴ Ester Ruben, “Türkiye-İsrail Arasında Endüstri-İç Ticaret Boyutunun İncelenmesi,” *İktisat, İşletme ve Finans*, No.210, 2003, s.45-46.

⁴⁴⁵ www.deik.org.tr/bultenler/dt2003/tablo4.pdf, [28 Ağustos 2004.]

⁴⁴⁶ www.deik.org.tr/bultenler/dt2003/tablo6.pdf, [28 Ağustos 2004.]

⁴⁴⁷ “1984-2003 Yıllarında Ülkemize Gelen Yabancıların Milliyetlerine Göre Dağılımı,” www.kultur.gov.tr/portal/turizm/istatistikleri/istatistikler. [1 Eylül 2004] ve “DEİK İsrail Ülke Bülteni,” (Nisan 2005), s.11.

⁴⁴⁸ Ester Ruben, 29 Mayıs 1999’da yapılan *Türkiye-İsrail Yakınlaşması: Nedenler, Parametreler ve Gelecek İçin Perspektifler* başlıklı “Toplantı Sonuç Raporu,” İstanbul, Friedrich Ebert Stiftung Ekonomi Forumu Yayını, 1999, s. 45.

firmalarıyla ortak yatırımlar gerçekleştirmek için yoğun çaba harcamaktadır.⁴⁴⁹ GAP Bölge Kalkınma İdaresi İsrail’de tarımsal geliştirme projeleri yürüten bir hükümet kuruluşu olan Mashav ile tarımsal teknolojilerin bölgede yaygınlaştırılması amacıyla işbirliği içindedir. İşbirliği, tarıma dayalı sanayiilerin geliştirilmesinde sulama sistemleri, atıksuların değerlendirilmesi için teknolojiler,⁴⁵⁰ tohum ıslah birimleri ve verimlilik artırıcı diğer tekniklerin yerleştirilmesi gibi alanları kapsamaktadır. Sulama projeleri arasında 67 bin hektarlık bir alanı sulayacak ‘Mardin Ceylanpınarı Sulama Projesi’ en önemli proje konumundadır. Ayrıca, İsraili firmaların da katıldığı, ancak kamu yatırımlarının kısılması yüzünden askıya alınan ‘Samsat Pompaj Sulaması II. Kısım’, ‘Kralkızı Cazibe Sulaması II. Kısım’ ile ‘Kralkızı-Dicle PIV Pompaj Sulaması’ inşaatlarının başlatılması beklenmektedir. İsrail Enerji ve Altyapı Bakanı Joseph Paritzky’nin Ekim 2003 ile Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert’in Temmuz 2004 Ankara ziyaretlerinde bu konu konuk bakanlar tarafından gündeme getirilecektir. Ayrıca, İsrail’in önde gelen tarımsal teknoloji kuruluşlarından Merhav’ın uzmanları tarafından Ceylanpınarı Tarım İşletmesinde yapılan araştırmalar sonucunda Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğüne ‘yap-işlet-devret’ modeline dayanan bir teklif hazırlanacaktır. Teklif işletmenin üçte biri kadar bölümünü oluşturan 50 bin hektarlık alanı kapsamaktadır. Alanın %65’inin pamuk üretimine ayrılması önerilen projede, patates, nohut vb. ihracat pazarları hazır ürünlerin üretimi tasarlanmakta, ürünlerin bölgede işlenmesini sağlayacak yatırımların gerçekleştirilmesi için gerekli yatırımların toplam değerinin 315 milyon ABD dolarına ulaşacağı öngörülmektedir.⁴⁵¹ 11 Ekim 2000’de Koç Grubu ve ATA İnşaat tarafından ortaklaşa oluşturulan ilk örnek çiftlik hizmete girecektir. 2500 dönümlük bir arazide kurulan çiftlik için gereken know-how İsrail tarafından sağlanmaktadır.⁴⁵² Mayıs 2003’de Tel Aviv Büyükelçiliği tarafından hazırlanan bir rapor ise tarımsal alanda yapılacak işbirliğinin önemi vurgulayarak, “Türk ve İsrail firmalarının GAP bölgesinde ortak yatırımlar” yapmalarını önermektedir:

“Türk tarım ürünlerinin İsrail piyasasına girmesini sağlayacak en önemli araç, Türk İsrail firmaları arasındaki ortak yatırımların desteklenmesidir. Özellikle İsraili firmaların GAP’a olan yoğun ilgileri, İsrail’in tarım teknolojilerindeki üstünlüğü, İsrail’de tarım sektöründe su kullanımının çok pahalı olması ve giderek tarıma daha az su ayrılması gibi nedenler dikkate alındığında, Türk ve İsrail

⁴⁴⁹ Bu konudaki görüşmeler Tarım ve Köyişleri Bakanı Mustafa Taşar’ın 1 Aralık 1997’de İsrail’e yaptığı ziyaret sırasında gerçekleştirilecek, imzalanan “Tarımsal Alanda İşbirliği Mutabakat Zaptı” uyarınca GAP bölgesi başta olmak üzere, tarımsal alanda işbirliği projeleri üzerinde çalışılmaya başlanacaktır. Aykol, *Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri*, s.25-26 ve Selçuk Gültaşlı ve Kemal İlter, “İsrail’le Şimdi de GAP Anlaşması,” *Zaman*, 13 Kasım 1997.

⁴⁵⁰ <http://www.gap.gov.tr/gap.php?sayfa=Turkish/dkpanasyf.html> [2 Haziran 2005]

⁴⁵¹ Okan Konuralp, “İsrail’in Hedefi GAP’ta Tarım,” *Tempo*, no. 871, 19-25 Ağustos 2004, s.22, 25.

⁴⁵² Mehmet Faraç, *Suyu Arayan Toprak: Harran ve Fırat’ın Bin Yıllık Dramı*, İstanbul, Ozan, 2001, s.81.

firmalarının özellikle GAP bölgesinde yatırımlara yönelmeleri ve uzun vadeli işbirlikleri geliştirmeleri daha doğru olacaktır.”⁴⁵³

Bunların yanı sıra, öncelikle bölgede aşırı sulama nedeniyle başlayan “tuzlanmaya bağlı çoraklaşma” tehlikesinin önlenmesi bakımından GAP bölgesinde ileri teknolojiye dayanan sulama sistemlerinin kullanımına başlanması bir zorunluluk durumuna gelmiştir.⁴⁵⁴ Ayrıca, bölgede tarımsal alanda gerçekleştirilecek bir uluslararası işbirliği, Türkiye’nin “Fırat-Dicle Havzası Sınırşan Sularının Akılcı, Hakça ve Optimum Kullanımı için Üç Aşamalı Plan” çerçevesinde 1990’dan beri savunduğu, kıt bir kaynak olarak suyun etkin bir biçimde kullanılması ilkesinin yaşama geçirilmesi doğrultusunda atılmış bir adım ve başarılı bir örnek oluşturacaktır.⁴⁵⁵

İkili ilişkilerin çeşitliliği açısından üzerinde durulması gereken bir başka gelişme de Manavgat suyunun İsrail’e satılması konusudur. Bu konuda ilk araştırmalar İsrail’in su kaynakları üzerinde uzmanlaşmış kuruluşu olan Tahal tarafından Haziran 1990’da yaptırılacak, Eylül 1991’de İsraili yetkililer Türkiye’den su satın alınabileceğini ifade etmeye başlayacaktır.⁴⁵⁶ Akdeniz kıyılarındaki kentlerin yanı sıra talep edecek ülkelerin su gereksinimlerini de karşılamak üzere yapımına başlanan ‘Manavgat Çayı Su Temin Tesisi’ uzun bir süre sürüncemede bırakıldıktan sonra 8 Aralık 1998’de tamamlanacaktır. 1998’de Ortadoğu ülkelerini etkileyen kuraklık nedeniyle somut olarak ele alınmaya başlayan Manavgat suyunun İsrail’e satışına ilişkin görüşmeler sonucunda Ekim 2003’te imzalanan anlaşma, Ocak 2004’te uygulamaya konacaktır.⁴⁵⁷ Manavgat projesinin yaratacağı ekonomik potansiyel suyun taşınmasına ilişkin teknik ayrıntılar çözümlendikten sonra tam olarak anlaşılacaktır. Ancak, proje “ticari bir meta” olarak suyun, “bir maliyeti ve bedeli bulunduğu” olgusuna dikkat çekecek, böylelikle Irak ve Suriye’ye karşı Türkiye’nin ileri sürmekte olduğu “[b]edava suyun israf edilmesi nedeniyle daha fazla su talep edilmesinin meşru olmadığı” görüşünü destekleyen somut bir örnek oluşturacaktır.⁴⁵⁸

⁴⁵³ T.C. Tel Aviv Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, “İsrail Ülke Raporu,” Tel Aviv, Mayıs 2003; www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/isr/isr-rap-dig-yi2.doc [19 Eylül 2004].

⁴⁵⁴ Pervin Kaplan, “Bereket Yerine Felaket,” *Radikal*, 3 Aralık 1998.

⁴⁵⁵ Gün Kut, “Ortadoğu Su Sorunu,” Sebahattin Şen, (der.), *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam, 1993, s.478-479.

⁴⁵⁶ “İsrail, Türkiye’den Su Almayı Düşünüyor,” *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1991. Kasım 1993’te Dışişleri Bakanı Şimon Perez Türkiye’den su alınabileceğini belirtecektir. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemi Ortadoğu’sunda Türkiye’nin İsrail’e Karşı Politikası*, s.14.

⁴⁵⁷ Konuralp Pamukçu, “İsrail-Türkiye İlişkilerinde Yeni Bir Boyut,” *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* No. 29 (Ekim 2003) s.54; “Manavgat’ın Suyu 20 Yıl İsrail’e Akacak,” *Hürriyet*, 4 Ekim 2003; “İsrail’den Manavgat’a Onay,” *Milliyet*, 6 Ocak 2004.

⁴⁵⁸ Gün Kut, “Manavgat Suyu, Yılan Hikayesi,” *Yeni Yüzyıl*, 13 Kasım 1996.

Bu alanların yanı sıra, ikili ilişkilerde gelişme potansiyeli yüksek iki konu öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi enerji alanındaki işbirliğidir.⁴⁵⁹ Mavi Akım ile Türkiye'ye getirilen Rus doğal gazının Akdeniz'in altından geçecek bir boru hattı ile İsrail'e taşınması projesine üç ülke de yakın ilgi göstermektedir.⁴⁶⁰ Söz konusu proje zaman içinde gelişecektir. Başbakan Erdoğan'ın Mayıs 2005 İsrail ziyareti sırasında da değerlendirilen proje Türkiye'den Akdeniz'in altından geçirilerek Kıbrıs üzerinden İsrail'e uzatılacak bir doğalgaz ve su taşıyacak iki boru hattının Filistin ve Ürdün'ü de kapsayacak bir dağıtım şebekesini beslemesini öngörmektedir.⁴⁶¹ Enerji alanında işbirliğinin somut sonuçlarından bir başkası ise, Mayıs 2004'te Zorlu Enerji ile İsrail'in DORAD Enerji şirketinin İsrail'de üç doğal gaz çevrim santrali yapım ve işletimi için imzaladığı anlaşmadır. Anlaşma uyarınca, Zorlu Grubu İsrail'de 3 enerji santralini inşa ederek tesislerin uzun dönem işletme ve bakım hizmetlerini üstlenecektir. Uzun dönem işletme ve bakım hizmetleri ile birlikte proje, 800 milyon dolarlık bir büyüklüğe ulaşacaktır.⁴⁶²

Çeşitlenmenin en açık gözlemlendiği alanların başında üniversiteler, düşünce kuruluşları, basın, sivil toplum kuruluşları, belediyeler arasında ilişkilerin gelmektedir. İki ülke meslek kuruluşları Filistinli eş kuruluşları da kapsayacak biçimde üç taraflı ilişkiler geliştirmek yoluyla sözkonusu çeşitlendirmeye yeni boyutlar katmaya çalışmaktadır.⁴⁶³ Filistin Odaları Federasyonu, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği [TOBB] ve İsrail Ekonomik Organizasyonları Federasyonu tarafından oluşturulan *Filistin- İsrail ve Türkiye Arasında Ekonomik İşbirliği İçin Ankara Forumu* olarak adlandırılan girişim bu açıdan başarılı bir örnektir. Forum üç taraflı sürekli bir özel sektör diyalog mekanizması oluşturmaya çalışmaktadır. Üçlü Forumun ilk toplantısı 27-28 Nisan 2005 tarihlerinde Ankara'da gerçekleşmiş, görüşmelerde delegeler üçlü ekonomik işbirliğinin gelişmesinde fayda sağlayacak somut, uygulanabilir nitelikte projeler üzerinde durmuşlardır. Uygulanabilir nitelikteki projelerin, sanayi yatırımları, turizm, altyapı, malların serbest dolaşımı ve eğitimden oluşan beş değişik kategori altında toplanması kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁴ Sözkonusu toplantıda ayrıca Gazze Şeridinde yer alan ve içinde İsrail ve Filistin firmalarının

⁴⁵⁹ Dilek Şanlı, İsrail Enerji ve Altyapı Bakanı ile söyleşi, "Yalnızca Manavgat Suyuyla Kalmayacak," *Sabah*, 6 Ekim 2003.

⁴⁶⁰ Yüksel Söylemez, "Erdoğan in Israel," *Turkish Daily News*, 15 Mayıs 2005.

⁴⁶¹ Murat Yetkin, "Bakü-Ceyhan'dan Sonra İkinci Proje," *Radikal*, 3 Mayıs 2005.

⁴⁶² "Zorlu Enerji'den İsrail'e 800 milyon Dolarlık Enerji Santrali Yatırımı," Zorlu Holding'in 24 Mayıs 2004 tarihli açıklaması.

⁴⁶³ "TÜSİAD Meets Israeli Counterpart," *Turkish Daily News*, 14 Nisan 2005.

faaliyet gösterdiği “Erez Sanayi Bölgesi”nin, Gazze Şeridinin Filistin’e devrinden sonra TOBB’un önderliğinde yeniden canlandırılması gündeme getirilecektir. Ankara Forumunun ikinci toplantısı 7-8 Haziran 2005 tarihinde Doğu Kudüs’te gerçekleştirilecek, bu toplantıda ise Erez Sanayi Bölgesi konusunda hazırlanacak bir ön fizibilite raporunun Forumun 21-22 Eylül 2005’te İstanbul’da gerçekleştirilecek toplantısında da sunulması kararlaştırılmıştır.⁴⁶⁵ Girişim her üç ülkenin siyasal yetkilileri tarafından da desteklenmektedir. Girişimi destekleyenler arasında, Ortadoğu barışı için yol haritası planının bir parçası olarak Filistin ekonomisinin yeniden yapılanmasını sağlayacak önlemlerin uygulamaya konulmasından sorumlu temsilci olarak *Quartet* tarafından atanan eski Dünya Bankası Başkanı James Wolfensohn da bulunmaktadır.⁴⁶⁶

AKP ve İsrail: Bir Geleneğin Kırılması?

Milli Görüş geleneği içinden gelen AKP kurucularının İsrail’e dönük tutumları partinin kuruluş sürecinden başlayarak merak konusu olacaktır.⁴⁶⁷ Milli Görüş geleneğinde anti-semit söyleme özellikle uluslararası ilişkilere dair çözümlenelerde sıklıkla başvurulduğu görülür. İsrail, Yahudilik ve Siyonizm uluslararası alanda yaşanan tüm kötülüklerin kaynağı olarak gösterilir. Necmettin Erbakan’ın Mayıs 1975’de TBMM’de yaptığı değerlendirme, izleyen yıllarda sık sık kullanacağı dış politika tesbitlerinin erken örneklerinden birisi olarak okunabilir.

Bugünkü İsrail’in, Büyük Millet Meclisinin içinde Teodor Hersl’in heykeli bulunmaktadır. Yüz sene önce Viyana’da yaşayan ve İsrail projesinin temelini atan bu siyonist, devrinde, İsrail’in ilk alması icabettiği toprakların haritasını çizmiş ve bu haritada Türkiye topraklarının büyük kısmı İsrail’in bir vilayeti olarak gösterilmiştir. İsrail projesi aslında budur. İncil’de Kayseri’ye kadar uzanan Asurilerin ülkesinin İsrail’e aid olduğu zikredilmektedir. Batı gerektiğinde İsrail’in bu projesine göz yumabilir. Müşterek pazarın ekonomik maksatlarının çok ötesindeki gayeleri ve tatbikatleri mevcuttur. Bilhassa üye devletler arazilerini yabancıların satınalmalarına açık tutmaları maddesi, Türkiye’nin birçok topraklarının art ve ileri maksatlı kapitalist dünya siyonistleri tarafından rahatça ve çok ucuz fiyatla satın alınmasını da imkan dahiline sokabilir. Bu durum, Türkiye’nin İsrail’e bir vilayet olarak hazırlanması neticesini intacedebilir. Bu bakımdan bir sömürge olarak faydalanmak için batı, Türkiye’nin Müşterek Pazara girmesini istemekte, dünya siyonistleri de bu girişi arkadan arkaya desteklemektedir.⁴⁶⁸

⁴⁶⁴ TEPAV tarafından hazırlanan “Filistin- İsrail ve Türkiye Arasında Ekonomik İşbirliği İçin Ankara Forumu” başlıklı [12 Ağustos 2005] bilgi notu.

⁴⁶⁵ TEPAV tarafından hazırlanan “Ankara Forumu: Erez Sanayi Bölgesinin Yeniden Canlandırılması Komitesi Hazırlık Temaslarına İlişkin Rapor: 26-28 Haziran 2005” başlıklı [12 Ağustos 2005] bilgi notu.

⁴⁶⁶ Murat Yetkin, “Wolfensohn’un Kısa Ankara Ziyaretinin Perde Arkası,” *Radikal*, 14 Temmuz 2005.

⁴⁶⁷ “AKP’nin Türkiye’nin ulusal çıkarlarıyla uyumlu, pragmatik bir parti olup olmadığının anlaşılması için” Türkiye-İsrail ilişkilerine bakılmasını öneren Kadri Gürsel’e göre iki ülke arasındaki ilişkiler “AKP’nin ‘İslamcılıktan vazgeçtik’ iddiasının test alanı[dır]”. Kadri Gürsel, “Arafat Kompleksi Yük Oluyor,” *Milliyet*, 21 Eylül 2003.

⁴⁶⁸ Esra Çayhan, *Dünden Bugüne Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, İstanbul, Boyut, 1997 içinde s. 75. Ayrıca bakınız: Necmettin Erbakan, *Milli Görüş*, İstanbul, 1975, s.237-

Tüm uluslararası gelişmelerin ardında ABD'nin emperyalist ve/ya da İsrail'in siyonist komplolarını gören bu anlayışın basitleştirmeci ve yüzeysel bir yaklaşımla, kamuoyunu koşullandırmaya yönelik bir demagoji unsuru olarak kullanıldığı görülmektedir. RP'nin İsrail devletine karşıtlık ile yahudilere karşıtlık arasındaki ayrımları gözardı ederek kullandığı, anti-semit demagojiye sayısız örnek vermek mümkündür.⁴⁶⁹ Genel Başkan Erbakan'ın Ekim 1991 seçimlerinden önce açıkladığı, *Adil Ekonomik Düzen* başlıklı manifestoya göre, Türkiye'de ekonomik "Köle Düzeni, 'yeryüzündeki 'Emperyalizm' ve 'Siyonizm' güçlerinin bilinçli, planlı ve programlı olarak yürüttükleri 'Modern Müstemlecilik' tatbikatının bir sonucudur.'⁴⁷⁰ Temmuz 1991'de yayınlanan ve *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri* başlıklı program broşüründe Genel Başkan Erbakan'a göre, "[h]alihazırdaki BM'in gayesi, yeryüzündeki hakkı adaleti tesisi etmek olmayıp İsrail'in kurulması, korunması ve daha sonra Büyük İsrail'in kurulmasıdır." Çalışma, 'Siyonist' bankaların ABD üzerinden aktardığı bu kaynaklarla, İsrail'in satın aldığı silahların, Türkiye'nin güvenliği açısından gelecekte yaratacağı sonuçlara da değinmektedir: "Her gün şahit olunduğu gibi, Mescid-i Aksa'dan çıkan 10-15 yaşındaki Müslüman çocukların kafalarını kırıyor. Yakında Lübnan'ı alacağını, onu takiben de Konya'yı ve Erzurum'u kendine vilayet yapacağını, bir an evvel Sultan Süleyman zamanındaki toprakları, yani Arz-ı Mevdudu ele geçireceğim. Böylece Tevrat'ta bize vadedilen dünya hâkimiyetine ulaşacağım diyor'.'⁴⁷¹

RP'nin Aralık 1995 seçimlerinden en fazla oy olarak çıkması ve daha sonra DYP ile kurulan koalisyon hükümetinin büyük ortağı olması üzerine partinin İsrail ile imzalanan AEİA'ya karşı nasıl bir tutum benimseyeceği tartışma konusu olacaktır. Refahyol hükümeti kurulmadan kısa bir süre önce imzalanan anlaşmaya sert tepki gösteren RP'li yetkililer iktidara geldikleri takdirde anlaşmayı "yırtıp atacıklarını" açıklayacaklardır. Abdullah Gül 2 Haziran 1996 tarihli *El Hayat*'ta yayınlanan bir söyleşide iktidara geldikleri takdirde anlaşmayı "kesinlikle iptal edece[klerini] vurguluyacaktır: "Bu anlaşmanın benzerlerini bazı Arap ülkeleri ile yapılmış olsa bile İsrail ile gerçekleştirilen bu anlaşmayı kesinlikle iptal

238'den aktaran Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası*, s. 127-128.

⁴⁶⁹ Haziran 1996'da yapılan kısmi yerel seçimler sırasında, kullanılan anti semîşt söylemden örnekler veren değinmesi için, bakınız: Rıfat N. Bali, "'Seçimlerin Yahudi'ye Yaramasını İstemiyorsanız...'" *Birikim*, (Haziran-Temmuz 1996) no.86/87, s. 171-172.

⁴⁷⁰ *Adil Ekonomik Düzen*, Ankara: Semih Ofset Matbaacılık, 1991, s.1. Vurgulamalar yazarındır.

⁴⁷¹ Necmettin Erbakan, *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri* (İstanbul:1991) s.18 ve s.22 *İtalikler benim*.

edeceğiz. Bu anlaşmanın iptal edilmesi halinde Türk ordusunun herhangi bir müdahalede bulunacağını sanmıyoruz. Ordunun rolü büyük ölçüde değişmiştir. Hükümet güçlü ise ordu da ona uyacaktır.”⁴⁷²

RP iktidara geldikten sonra, AEİA’yı iptal etmek bir yana, SSİA’yı da imzalamak durumunda kalacaktır. Partili yetkililer SSİA’yı, ya dar kapsamlı bir teknik işbirliği anlaşması olarak nitelendirerek küçümseyecekler, ya da askerlerden gelen dayatmalar karşısında çaresiz kaldıkları için imzaladıklarını ifade edeceklerdir. Başbakan Erbakan Ocak 1997’de İstanbul’da, *Müslüman Kardeşler* örgütü üyeleriyle yaptığı bir görüşme sırasında, çaresizliğini şu sözlerle ifade etmiştir: “Amerika ile yakınlaşmak istedim, onlar bana İsrail’i tavsiye etti. İsrail Savunma Bakanı’ni davet ettim. İsrail ile askeri işbirliği ve ekonomik anlaşma imzaladık. Bu anlaşmayı Amerika dikte etti. Ayrıca, Anadolu’da İsrail’le ortak askeri üs üzerinde görüştük. Ben bunlara karşı çıkamadım. Çünkü o zaman askerler Mesut Yılmaz’ı iktidara getirir ve ANAP ile DYP yeni bir koalisyon kurardı.”⁴⁷³ Devlet Bakanı Gül ise, Ekim 1996’da, *El-Ahram* gazetesinde yayınlanan bir söyleşide, Türkiye-İsrail anlaşmasının ABD’nin zorlaması sonucunda imzalandığını belirtecektir.

İktidara gelmeden önce savunma anlaşmasıyla ilgili şüphelerimiz vardı. Ama sonra belgelere ulaştığımızda, anlaşmanın Mısır’ın da içinde olduğu 17 diğer ülkeyle imzalanan anlaşmadan farklı olmadığını gördük. Refah-Yol koalisyonu ise anlaşma denilemeyecek bir şeyi imzaladı, çünkü Amerikalılar bizi İsrail ile anlaşmaya zorladılar. ... İki seçeneğimiz vardı, ya yaklaşık 600 milyon dolar tutan 60 Fantom’un yenilenmesini unutacaktık, ya da İsrail’le anlaşacaktık. Maalesef, İsrail bunu kullanarak Türkiye ile ortaklık yaptığını ileri sürdü ve bölgede bu propagandayı yaydı. İddiaları doğru değildir.⁴⁷⁴

RP-DYP Hükümetinin kurulmasından sonra gündeme gelen SSİA’nın imzalanması sürecinde RP’nin ayak direyerek anlaşmayı geciktirmeye çalıştığı görülecektir. Basına yansıyan haberlerde, anlaşmanın koalisyonun iki kanadı arasında ‘gizli bir sürtüşme’ konusu haline geldiği anlaşılacaktır.⁴⁷⁵ Başbakan Erbakan, kredi maliyetlerinin yüksek olması yüzünden, anlaşma koşullarının değişmesi gerektiğini ileri sürerek, anlaşmayı onaylamaktan kaçınacaktır. RP kanadı, askeri işbirliği anlaşması çerçevesinde yürütülecek projeleri imzalamak üzere Türkiye’ye gelecek İsrail heyetini engellemeye çalışmış; ancak askeri kanadın Türkiye’nin çıkarlarına olan bu anlaşmanın mutlaka imzalanacağı yönünde uyarıda

⁴⁷² *El Hayat*, 2 Haziran 1996, Aydoğan Vatandaş, *Armagedon: Türkiye-İsrail Gizli Savaşı*, 14. baskı, İstanbul, Timaş, 2001, s.26.

⁴⁷³ *Le Monde*’un 30 Ocak 1997 tarihli ekinde yer alan söyleşiden kesitler için, bakınız: Yalçın Doğan, “Erbakan’dan Müthiş Açıklamalar,” *Milliyet*, 16 Mayıs 1997.

⁴⁷⁴ Faruk Zabcı, “ABD’ye Boyun Eğdik,” *Hürriyet*, 15 Ekim 1996.

⁴⁷⁵ “Refahyol’da İsrail Krizi,” *Milliyet*, 10 Ağustos 1996.

bulunmasının ardından, Aralık 1996'da anlaşma imzalanmıştır.⁴⁷⁶ Başbakan Erbakan, Ekim 1996'da gerçekleştirdiği Mısır ziyareti sırasında, AEİA'ya ilişkin bir soruyu yanıtlarken, F-4 modernizasyonu projesini, "basit bir parasını verip uçağını tamir ettirme meselesi" olarak tanımlayacak; bu nedenle anlaşmanın, "Türkiye'nin İslam aleminden ayrılıp İsrail'le her sahada işbirliğine kalkıştığı şeklinde tefsir edilmesinin mümkün olmadığını" belirtmek ihtiyacı duyacaktır.⁴⁷⁷ Erbakan, bir başka defasında modernizasyon için gerekli sofistike teknolojileri edinmek için, İsrail ya da ABD dışında gidilecek bir başka ülke olmadığını belirtecektir.⁴⁷⁸

Milli Görüş geleneğinden gelen AKP'nin İsrail'e ilişkin yaklaşımları partinin kuruluş sürecinden başlayarak merak konusu olacak, partinin İsrail politikası adeta İslamcı gelenekten ne ölçüde ayrıldıklarını gösterecek bir litmus testi gibi algılanacaktır. AKP önderlerinin Milli Görüş içinde yer aldıkları dönemde İsrail'e ilişkin olarak yaptıkları değerlendirmeler bu değerlendirmeye haklılık kazandırmaktadır. Ağustos 1993'te RP İstanbul İl Başkanlığı sırasında R. Tayyip Erdoğan'ın İsrail ile ilişkin değerlendirmesi Milli Görüş geleneği ile AKP arasındaki farklılaşmanın boyutlarını sergilemesi bakımından önemlidir.⁴⁷⁹

"İsrail, zihniyet itibarıyla insan denilen mükemmel varlığı, varlık sebebi dışında tanımlayan emperyalist, şovenist bir anlayışın ifadesidir. Türkiye'nin İsrail'i tanıması tarihimiz açısından ciddi bir talihsizliktir. Bizim tarihimize sürülmüş bir kara lekedir. Türkiye ne yazık ki İsrail ile ilişkilerini kendi iradesiyle değil, bağımlı olduğu uluslararası kurum ve kuruluşların iradesiyle tespit ediyor. Nitekim körfez harekâtında Türkiye'nin rolünü bu güçler tespit etmiştir. Türkiye tercihini İsrail ve Filistin konusunda hâlâ yanlış yapmaktadır. Şahsiyetli bir dış politika anlayışıyla Filistin konusundaki tavrını belirleyerek 'Büyük İsrail Projesi'ni engellemelidir. İnaniyorum ki bu çıkış Türkiye'yi madden ve manen güçlü kılacaktır. Türkiye, Fırat suyu politikasını tekrar gözden geçirmelidir. Ortadoğu'daki kanser mikrobi olan bu zihniyeti sulamak, beslemek kadar büyük bir zulüm olamaz. Değerlendirmesi önce ülkemiz açısından, sonra Müslüman Filistin halkı açısından, sonra tüm insanlık açısından yapılmalı, ona göre adım atılmalıdır. İsrail'i devlet olarak tanımıyorum."

Buna karşılık, partinin kuruluşu sürecinden başlayarak AKP'li yetkililerin İsrail ile ilişkiler konusunda özenli davrandıkları, Milli Görüş geleneğinden farklı düşündüklerini belirttikleri dikkat çekmektedir. AKP liderleri her fırsatta İsrail'e karşı husumet beslemek bir yana, bu ülke ile ilişkilerini geliştirmek istediklerini vurgulayacaklardır.⁴⁸⁰ Her iki AKP

⁴⁷⁶ "Bunalım Kapıda," *Cumhuriyet*, 1 Ekim 1996.

⁴⁷⁷ Turan Yılmaz, "Vekilleri Mısır'da Dövdüler," *Hürriyet*, 4 Ekim 1996.

⁴⁷⁸ Metehan Demir, "Erbakan Plans to Pull Down Cost of Israeli Deal for F-4 Upgrade," *Turkish Daily News*, 16 Aralık 1996.

⁴⁷⁹ R. Tayyip Erdoğan, (RP MKYK Üyesi ve İstanbul İl Başkanı) "İsrail'i Tanımıyorum" başlıklı kutu, Ali Akel *et al.*, "ABD-İsrail Türkiye İşbirliği," *Yörünge*, 8 Ağustos 1993 No. 137 içinde s.18.

⁴⁸⁰ Keith Weissman, "Expanding Relations," *Near East Report*, 22 Eylül 2003, www.aipac.org/result.cfm?id=1486, [3 Eylül 2004]; Utku Çakırözer, "Yahudilere İran'ı Övdü," *Milliyet*, 29

Hükümeti programında da İsrail ile ilişkilerin geliştirileceği öngörülmüştür.⁴⁸¹ AKP iktidarının ilk aylarında İsrail'e bakan düzeyinde pek çok ziyaret gerçekleştirilecek, İsrail'den Türkiye'ye de Devlet Başkanı Moşe Katsav, Dışişleri Bakanı Silvan Şalom başta olmak üzere üst düzey ziyaretler yapılacaktır. Temmuz 2003'te oluşturulan Türkiye İsrail Parlamentolararası Dostluk Grubuna 183'ü AKP'li olmak üzere 289 parlamenter üye olmuş, grup başkanlığına AKP milletvekili Suat Kılıç seçilmiştir.⁴⁸²

AKP, ABD ile ilişkilerinde yaşanan sorunları aşabilmek üzere bu ülkedeki Yahudi lobileriyle ilişkilerine de özel önem verecek, parti yetkilileri bu ülkeye yaptıkları ziyaretlerde önde gelen Yahudi kuruluşlarını ziyaret edecekler, bu kuruluşlar tarafından verilen ödülleri kabul etmekte sakınca görmeyecekler, bu kuruluşlarda yaptıkları konuşmalarda İsrail ile ilişkileri geliştireceklerine ilişkin güvenceler vereceklerdir.⁴⁸³ Irak'ın işgali sürecinde iki ülke arasındaki danışmalar üst düzeyde sürdürülecektir. Nisan 2003'te Dışişleri Bakanı Silvan Şalom Irak'taki gelişmeler başta olmak üzere bölgesel ve ikili sorunları tartışmak için Türkiye'ye gelecektir.⁴⁸⁴ Kasım 2003'te Neve Şalom ve Beth Israel sinagoglarına yapılan bombalı intihar saldırılarından sonra yeniden İstanbul'a gelen Dışişleri Bakanı Şalom ile Dışişleri Bakanı Gül yaptıkları açıklamalarda "terörizme karşı uluslararası alanda ortak mücadele etmek" gerektiğini vurgulayacaklardır.⁴⁸⁵ Saldırıları izleyen Aralık ayında İsrail İç Güvenlik Bakanı Tzaçi Hanegbi Ankara'ya gelerek "uluslararası organize suçlar, kadın ticareti, yasadışı göç, uyuşturucuyla mücadele" konularında işbirliği yapılmasını öngören bir anlaşma imzalayacaktır.⁴⁸⁶ Mayıs 2005'te güvenlik alanında bir başka ilk daha gerçekleşecek ve MGK Genel Sekreteri Yiğit Alpogan bölgesel gelişmelere ilişkin görüşmeler yapmak üzere İsrail'e gidecektir.⁴⁸⁷ Bölgesel gelişmelerin ikili ilişkiler üzerindeki olumsuz etkilerine karşın AKP hükümetleri döneminde gerek askeri eğitim gerekse savunma sanayi alanlarında işbirliği devam edecektir. Askeri yetkililer arasındaki kurumsal işbirliği düzenli ziyaretlerle sürdürülmektedir. Özellikle ilk AKP hükümetinin

Ocak 2004.

⁴⁸¹ Fatih Altaylı, "İsrail'le Gerilim Azaldı ABD Durumdan Memnun," *Hürriyet*, 3 Eylül 2004.

⁴⁸² Günseli Önal, "AKP İsrail Dostu Çıktı," *Milliyet*, 22 Temmuz 2003.

⁴⁸³ "Turkish Leader Stresses Strong Ties With Israel In Meeting With U.S. Jews: Erdogan Pledged to Fight Anti-Semitism in the Arab World," *JTA*, 10 December 2002, *The Turkish Times*, no. 314, 1-4 Ocak 2003; Nuray Mert, "Büyük ABD Gezisi," *Radikal*, 3 Şubat 2004.

⁴⁸⁴ "Israeli FM Due in Ankara for High-level Talks," *Turkish Daily News*, 14 Nisan 2003.

⁴⁸⁵ "Ortak Mücadele Arayışı," *Cumhuriyet*, 17 Kasım 2003.

⁴⁸⁶ Ayhan Şimşek, "İsrail ile Güvenlik Anlaşması," *Cumhuriyet*, 22 Aralık 2003.

⁴⁸⁷ "Turkey, Israel Hold Talks on Mideast, Security," *Turkish Daily News*, 19 Mayıs 2005.

kurulmasını izleyen aylarda gerçekleştirilen ziyaretlere kısaca göz atmak bile askeri ilişkilerdeki kurumsallaşmanın düzeyini gözler önüne sermektedir.⁴⁸⁸

Önyargılar, Kuşkular

İkili ilişkilerin toplumsal çevresi Türkiye’de yükselen anti-semit söylemden zehirlenmektedir. Değişik ayrımcılık türlerine karşı toplumun farklı kesimleri tarafından tepki gösterilmesine karşılık, anti-semitizme karşı tepkiler ihmal edilebilecek ölçüde sınırlı kalmaktadır. Anti-semit söylem örnekleri hemen her zaman kayıtsızlık, çoğu kez de hoşgörülle karşılanmakta, başta İslamcı basın olmak üzere çeşitli medya organlarını kullanarak özgürce kamuoyuna ulaşabilmek olanağından yararlanmakta, böylelikle etkisini ve farklı toplum kesimlerine erişimini artırmaktadır. Yaşanan her olumsuzlukta ‘Yahudi parmağı’ aramak artık bir çözümleme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Tüm dünyada yaşanan olumsuzlukların ardında İsrail ve Yahudiler tarafından hazırlanmış komploların bulunduğuna ilişkin söylem hemen hemen hiç sorgulanmaksızın benimsenebilmektedir. Dünyayı ve Türkiye’yi yahudilerin yönettiğine, yahudilerin GAP bölgesini ele geçirmeye çalıştığına ilişkin savlar, Yahudi kadınların doğum yapmak üzere Urfa’ya getirilerek gelecekte bu bölgeye yönelik toprak taleplerine temel oluşturmaya çalıştıkları gibi akıl almaz kanıtlarla desteklenebilmektedir. Başka ülkelerle ilişkilerde dikkat edilmeyen kimi gelişmeler, sözkonusu ülke İsrail olduğunda sorgulanmaktadır. Türkiye’ye yapılacak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının özendirilmesine karşılık, İsrail sermaye yatırımlarına karşı gereksiz bir duyarlılık ve isteksizlik sergilenmektedir. Örneğin, İsraili firmaların GAP bölgesinde yatırım yapmak istemeleri İsrail’in Nil’den Fırat’a kadar olan bölgeyi ele geçirme çabasının bir kanıtı olarak gösterilmektedir. Bu türden duyarlılıklarla beslenen toplumsal psikoloji yabancı düşmanlığının artmasına neden olmaktadır. Bu ortam İsraili yatırımcıların Türkiye’ye endişeyle bakmasına ve yatırım yapmaktan kaçınmasına neden olmaktadır. Haziran 2003’ten itibaren yabancı yatırımcılar tarafından taahhüt edilen 732.1 milyon ABD doları tutarındaki sermayenin sadece 5,4 milyon ABD dolarlık bölümü İsrail kaynaklıdır. Kümülatif İsrail sermayesinin toplam değeri de sınırlı bir düzeyde

⁴⁸⁸ Aralık 2002’de İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yaalon, Temmuz 2003’te Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök’ün ziyaretleri bu açıdan önemlidir. Ayrıca, Mayıs 2003’te THK Komutanı Cumhur Asparuk’un davetlisi olarak İHK Komutanı Dani Haloutz Ankara’yı ziyaret etmiş, Ekim 2003’te ise, THK Komutanı İbrahim Fırtına kendi kullandığı ve İsrail tarafından modernize edilen bir F-4 ile uçarak İsrail’e gitmiştir. Ocak 2004’te ise Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral İlker Başbuğ 45 kişilik bir heyetle İsrail’i ziyaret etmiştir.

kalarak, ancak 60 milyon ABD dolarına ulaşabilmiştir.⁴⁸⁹ Türkiye’de tekstil sektörünün İsraili firmalarla işbirliği yaparak kota sınırlamalarından etkilenmeksizin ve/ya da gümrük ödemeksizin ABD pazarına girebilmesi olanakları da muhtemelen benzeri nedenlerle yaşama geçirilememektedir. Bunlara ek olarak geçtiğimiz yıllarda tekstil sektöründe faaliyet göstermeye başlayan Polgat ve kahve üretimi yapan Elite firmaları Türkiye’deki yatırımlarından çekilmiştir.⁴⁹⁰

Anti-semit söylem radikal İslamcı çevrelerle sınırlı kalmayacak ölçüde yaygınlık kazanmıştır. İsrail Ordusu tarafından işgal altındaki topraklarda sivillere karşı ölçsüz güç kullanılması eleştirilirken İsrail devleti ile Yahudiler arasında bir ayırım yapılmamakta, tüm dünya Yahudileri hedef olarak seçilmektedir. “Barış Girişimcileri” adlı sivil toplum örgütünün “Kötülüğe karşı iyilik, kötüye karşı iyiler, İsrailiye karşı Filistinli, Yahudilere karşı Araplar” sloganı bu bakımdan çarpıcı bir örnektir.⁴⁹¹

İlişkilerde sorunlar yaşanmasına neden olan bir başka konu ise İsrail’in özellikle Kuzey Irak’ta Kürt devleti kurulmasına yardımcı olduğuna ilişkin savlar ve söylentilerdir. Irak’ın işgalini izleyen günlerde, İsrail’in Kuzey Irak’ta Kürtleri bağımsız devlet kurmak üzere destekledikleri ya da bu bölgeden göç etmiş ‘Musevi Kürtlerin’⁴⁹² önceden kendilerine ait taşınmazlarla ilgili araştırmalar yaptıkları, taşınmaz alımı gerçekleştirdiklerine ilişkin haberler basına yansımaktadır. Dışişleri Bakanlığı çevrelerinden alınan haberlerde, bu türden girişimlerin “Irak’ın toprak bütünlüğünü, demografik yapısını bozacak bir nitelikte olmaya” başladığı takdirde “ciddi şekilde rahatsızlık” duyulacağı, bu endişelerin “İsrail’e çeşitli yollardan iletildiği” bildirilecektir.⁴⁹³ 2003 boyunca Türkiye basınında KDP lideri Mesud Barzani’nin Yahudi asıllı olduğuna ilişkin iddialar yer alacaktır.⁴⁹⁴ Bu savlara göre, “Barzani’nin de bir Kürt Yahudisi” olması, ayrıca soyunun da “ünlü bir haham ailesine dayanma[sı]” Irak Kürtleri ile İsrail arasındaki “doğal ittifak durumunu” kanıtlayan bir olgudur. Bu türden ‘kanıtlara’ dayanarak hazırlanan bir kitapta ise senaryonun GAP’ı da kapsadığı ileri sürülmektedir. “İsrail’in Kutsal Topraklar senaryosuna göre, Musul ve Kerkük’te bulunan Yahudi Kürtler, bu bölgeleri işgal edecek, dahası bu yayılma GAP

⁴⁸⁹ “DEİK İsrail Ülke Bülteni,” (Nisan 2005) s.10

⁴⁹⁰ “DEİK İsrail Ülke Bülteni,” (Nisan 2005) s.10

⁴⁹¹ Ayşe Hür, “Yahudi Düşmalığı? Daha Neler...,” *Radikal İki*, 11 Nisan 2004.

⁴⁹² Bu iddiaları çözümleyen istisnai bir çalışma için, Mesut Yeğen, “‘Yahudi-Kürtler’ ya da Türklüğün Yeni Hudutları,” *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, No 29, Eylül-Ekim-2, 2004, s. 159-178.

⁴⁹³ Uğur Ergan, “Kuzey Irak’ta Esrarengiz Banka,” *Hürriyet*, 1 Kasım 2003, Uğur Ergan, “İsrail Irak’ta İş Takibi Yapıyor,” *Hürriyet*, 2 Kasım 2003.

⁴⁹⁴ Safa Kaplan, “Barzani Ailesinin Yahudi Olduğu Ortaya Çıktı,” *Hürriyet*, 24 Kasım 2003.

bölgesine kadar sürdürülerek, Büyük İsrail Projesi'ne önemli birkaç adım atılmış olacaktır.”⁴⁹⁵

Haziran 2004'te *The New Yorker*'da Seymour M. Hersh tarafından hazırlanan bir haberde İsrail'in Mistaravim komandolarının 2003 yılı sonlarından başlayarak Kuzey Irak'ta Kürt peşmergelere Şia milislerini dengeleyebilecek yeterliliğe ulaşabilmeleri için askeri eğitim verdiklerini, ayrıca İsrail istihbarat unsurlarının İran ve Suriye Kürtleri arasında etkin olduklarını, bu durumun, Türkiye tarafından kaygıyla izlendiği belirtilecektir.⁴⁹⁶ Haberin yayınlanması Türkiye'de yoğun tartışmalara yol açacak, ikili ilişkilerin İsrail'in Kürt politikası nedeniyle bunalıma girdiği ileri sürülecektir.⁴⁹⁷ İsraili yetkililer Hersh'in iddialarını kesin bir dille yalanlayacaklardır. Dışişleri Bakanı Gül ise bu konuda duyumların İsraili yetkililer tarafından doğrulanmadığına işaret ederek, “İsrail'e güvenilmesi gerektiğini” ifade edecektir.⁴⁹⁸ İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi bu iddialara ilişkin olarak, “Bir süre önce Türk hükümetiyle üst düzey bir görüşme yaparak Başbakan Şaron'dan özel bir mesaj getirdim. Şunun garantisini verdim. İsrail hiçbir şekilde Kuzey Irak'ta herhangi bir eylem içerisinde değildir, ve orada yapılacak, Ortadoğu ve Irak'ta yapılacak herhangi bir çalışmayı, işbirliğini ancak Türkiye ile koordineli olarak yapacak. İsrail tarafından Türkiye'nin çıkarlarına aykırı herhangi bir şey söz konusu olmayacak.”⁴⁹⁹

GAP bölgesinde arazi alımlarının artmasıyla birlikte kamuoyuna yansıyan ve İsrail uyrukluların bölgede büyük topraklar kapattıklarına ilişkin iddialar ikili ilişkileri kuşatan önyargıları ortaya koyan anlamlı bir örnektir. Bu iddialara göre, İsrail, “Güneydoğu Anadolu'yu içine alan kutsal sınırları ve suya olan acil ihtiyacı, GAP ile yakından ilgilenmesine yol aç[maktadır]”. Ayrıca, GAP bölgesinde tarımsal endüstri yatırımı yapan şirketler de İsrail'in “tüm kaynaklarını kullanarak uygulamaya koyduğu Kutsal topraklar senaryosunu şekillendiren birer piyondan başka bir şey değildirler.”⁵⁰⁰ Benzeri iddialar Urfa sulama tünelinin tamamlanmasından sonra sıklıkla kamuoyunun gündemine getirilmektedir.⁵⁰¹ GAP'ta başta İsraililer olmak üzere yabancıların büyük topraklar satın

⁴⁹⁵ Taşkın, *İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP Senaryosu*, s. 84.

⁴⁹⁶ Seymour M. Hersh, “Plan B: As June 30th Approaches, Israel Looks to the Kurds,” *The New Yorker*, 22 Haziran 2004.

⁴⁹⁷ “İsrail ile K. Irak Krizi,” *Hürriyet*, 22 Haziran 2004, “İsrail ‘Kürt Kartını’ Oynuyor,” *Cumhuriyet*, 22 Haziran 2004.

⁴⁹⁸ “Duyumlar Var Ama İsrail'e Güvenmemiz Gerekir,” *Hürriyet*, 23 Haziran 2004.

⁴⁹⁹ Murat Yetkin, “Türk-İsrail İlişkilerinde Kürt Gölgesi,” *Radikal*, 22 Haziran 2004.

⁵⁰⁰ Hasan Taşkın, *İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP Senaryosu: Güneydoğu Topraklarında Neler Oluyor?*, İstanbul, Ozan, 2004, s.65 ve 84.

⁵⁰¹ “GAP'ta İsrail Egemenliği,” *Cumhuriyet*, 21 Şubat 2002. Orhan Erinç, “GAP'ta Gizli Trafik,” başlıklı

aldığına ilişkin iddialara açıklık kazandırmak üzere TBMM'ye sunulan bir yazılı soru önergesine verilen yanıtta 1985-2000 yıllarını kapsayan verilere bakıldığında GAP bölgesinde taşınmazı olan yabancı uyruklular arasında Suriyelilerin başı çektiği anlaşılacaktır.⁵⁰² Benzeri iddiaların Ağustos 2004'te yeniden gündeme gelmesi üzerine İsrail'in İstanbul Başkonsolosluğu tarafından Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü verilerine dayanarak hazırlanmış bir bilgi notu medya kuruluşlarına dağıtılacaktır. Bu nota göre, yabancılara satılan 273 milyon 408 bin 382 m² arazinin sadece 61 bin 946 m²'sinin 95 İsrail yurttaşı tarafından satın alındığı anlaşılmaktadır. Buna karşılık Arap ülkeleri vatandaşları tarafından satın alınan arazinin genişliği 252 milyon m²'dir. Bunlar arasında 2462 Suriye uyruklunun edinmiş olduğu arazinin genişliği 245 milyon 852 bin 582 m²'dir ve yabancı uyrukluların mülkiyetinde bulunan arazinin yaklaşık yüzde 90'lık bölümünü oluşturmaktadır.⁵⁰³ Tapu Kadastro Genel Müdürü Zeki Adlı tarafından yapılan bir açıklamada ise GAP bölgesinde İsrail uyruklular adına bir taşınmaz bulunmadığına dikkat çekilecektir.⁵⁰⁴ Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanı Muammer Yaşar Özgül Ağustos 2004'te yayınlanan bir söyleşide “arazi alımıyla ilgili dedikodulara” şöyle açıklık getirecektir: “Arazi alımlarıyla ilgili olarak bizim araştırmalarımız oldu. Resmi kayıtlara

yazısında ATO Başkanı Sinan Aygün'ün kendisine gönderdiği bir mektuba yer verecektir. Aygün, Erinç tarafından olduğu gibi yayınlanan mektubunda 1998 yılında İsrail Cumhurbaşkanı Ezer Weizman'ın Türkiye'ye geldiğinde “İstanbul'dan doğrudan doğruya Güneydoğu Anadolu bölgesine” giderek Harran'da “eğilip toprağı öptüğünü,” bu tarihten sonra da “Harran-İsrail trafiğinin aşikâr olarak hızlandığını” belirtecek, 14 Mart 1996 tarihli Serbest Ticaret Anlaşması ile “GAP bölgesinde olağanüstü kolaylıklar” sağlandığını ve bölgede serbest ticaret bölgeleri kurulması yoluyla artık “Türkiye'nin bölgedeki hükümlerinin söz konusu olmayacağını” ileri sürecektir. Aygün mektubunu, “yabancıların toprak alımına son verilmesi” ve bölgenin “hayati ayrıcalıklı milli bölge” ilan edilmesi gibi önerilerle bitirmektedir. “GAP'ta Gizli Trafik,” *Cumhuriyet*, 21 Şubat 2002. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nün açıklamalarından sonra da Erinç iddialarını sürdürecektir, bu kez GAP yöresinde hiçbir İsrail uyruklunun taşınmaz almamış olmasını kuşku verici bulacaktır. Erinç bu konuda Erhan Göksel tarafından yapılan açıklamayı okuyucularıyla paylaşacaktır. Göksel'e göre “İsrailliler bölgeden toprak alıyorlar, ama hangi yöntemle? Zilyetlik yöntemiyle. Biliyorsunuz, zilyetlik bir kimseye, bir taşınmazın sahibi olmaksızın ondan yararlanma hakkının verilmesi anlamına geliyor. Dolayısıyla, tapu kayıtlarından böyle bir satışı tespit etmeniz mümkün değil.” Orhan Erinç, “GAP'ı Kaptırışımızın Son Adımları...,” *Cumhuriyet*, 2 Eylül 2004. Mehmet Faraç ise “toprak kapatma iddialarına” yer verdiği bir haberde bu nedenle toplumun “huzursuz” olduğunu belirtecektir. “GAP'taki Derin Çatlak,” *Cumhuriyet*, 31 Temmuz 2004. Faraç “savların temöelsiz olduğunun anlaşılmasından sonra, İsrail'in “‘Vaat edilmiş’ topraklar üzerinde sulama ihaleleriyle etkin olmaya çalış[tığını] dile getirecektir. “Maraba İçin Ağanın Dini Önemli Değil,” *Cumhuriyet*, 26 Ağustos 2004. Taşkın'a göre ise İsrail, Türkiye'de Yahudi asıllı yurttaşları paravan olarak kullanmaktadır ve “bir yerine beş vererek Şanlıurfa ve Mardin'de Yahudi kökenli Türk vatandaşları aracılığıyla arazi alımına başlamışlardır.” Taşkın, *İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP Senaryosu*, s.36.

⁵⁰² Faraç, *Suyu Arayan Toprak*, s.210. Suriye uyrukluların 1939'dan itibaren Türkiye'de taşınmaz almasına izin verilmemektedir. Söz konusu taşınmazlar 1939'dan önce alınmış olanlardır.

⁵⁰³ Fatih Altaylı, “Sata Sata Türkiye Biter mi?,” *Hürriyet*, 18 Ağustos 2004. Aynı verileri değerlendiren bir yorumda yalçın Doğan Suriye ve Lübnan vatandaşlarının “Hatay ve Adana'yı “mesken tutmuş” olmalarına dikkat çekmektedir. Yalçın Doğan, “267 Milyon Metrekare Yabancılar,” *Milliyet*, 17 Ağustos 2004.

⁵⁰⁴ Adli tarafından yapılan açıklamada Türkiye'de taşınmaz sahibi olan İsrail uyrukluların sayısı 101, İsrail uyrukluların sahip olduğu taşınmazların toplam yüzölçümü ise 63 dönüm olarak verilmektedir. “Türkiye'nin

bakıldı, el altından araştırıldı. Ancak, böyle bir şey şu ana kadar tespit edilmedi. Ne İsrail, ne de diğer yabancılar açısından.”⁵⁰⁵ Tapu Kadastro Genel Müdürü Zeki Adlı ise “Yahudiler GAP’ı satın alıyor” söylentileriyle ilgili olarak şunları vurgulayacaktır: “GAP bölgesinde bir tek İsraili firma veya bir tek Yahudi özel kişi taşınmaz mal almamıştır, tek tapu işlemi yapılmamıştır! GAP’ta tarım üzerine çalışan büyük bir Türk firmasında Yahudi bir tarım mühendisi uzman çalışıyor, belki söylentiler bundan çıkmış.”⁵⁰⁶ Bu yöndeki söylentiler sürerken Mart 2005’te Anayasa Mahkemesi yabancılara taşınmaz mal satışını düzenleyen yasa maddesini iptal etmiştir.

Yeniden Yumuşama

2004 ortalarından başlayarak ilişkilerin düzeltilmesi için girişimler başlatılacaktır. Önce, Haziran 2004’te ABD’nin gerginliği yumuşatmak üzere devreye girdiği, ABD’den gelen yetkililerin gerginliğin sürmesi durumunda Musevi lobisinin Türkiye’ye verdiği desteğin azalacağını belirttikleri yolunda haberler basına yansımaktadır.⁵⁰⁷ Haziran 2004’te İstanbul’da toplanan NATO zirvesi sırasında da ABD Başkanı Bush Başbakan Erdoğan’dan İsrail ile ilişkilerin yakınlaştırılması için çaba harcanmasını isteyerek iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin ABD’nin çıkarına olduğunu anımsatacaktır.⁵⁰⁸ Filistin Ekonomik ve Sosyal İşbirliği Koordinatörü Vehbi Dinçerler, Türkiye tarafından Filistin’e yardım olarak gönderilmek istenen gıda maddelerinin engellenmeksizin taşınabilmesi konusunda İsrail Büyükelçisi Pinhas Avivi’den güvence alacaktır.⁵⁰⁹ Ağustos 2004’te ise Başbakan Erdoğan dış politika kurmaylarından -Şaban Dişli, Ömer Çelik, Egemen Bağış, Mevlüt Çavuşoğlu- oluşan bir heyeti “ilişkileri tamir etmek” üzere İsrail’e gönderecektir.⁵¹⁰ AKP’nin dış politika kurmaylarından Yaşar Yakış geziyle ilgili olarak, ilişkilerin karşılıklı güvene dayanması gerektiğine işaret ederek ziyaretin, İsrail’in yaptığı ve sadece Türkiye’nin değil, “uzun vadede İsrail’in de çıkarlarına ters düşecek” işler konusunda Ankara’nın düşündüklerini İsraili yetkililerin “yüzlerine karşı söylemek” için yapıldığını

Sadece Onbinde Üçü Yabancıların Elinde,” *Hürriyet*, 4 Eylül 2004.

⁵⁰⁵ Konuralp, “İsrail’in Hedefi GAP’ta Tarım,” s. 24.

⁵⁰⁶ Taha Akyol, “Yabancılara Mülk Satışı,” *Milliyet*, 16 Mart 2005.

⁵⁰⁷ Ayhan Şimşek, “Erdoğan’a İsrail’e Karşı ‘Yumuşak Ol’ Çağrısı,” *Cumhuriyet*, 11 Haziran 2004.

⁵⁰⁸ Itamar Eichner, “President Bush Intervened in Crisis with Turkey,” *Yedioth Ahronot*, 1 Temmuz 2004.

⁵⁰⁹ Yalçın Doğan, “Filistin’e Yardım, İsrail’e Ziyaret,” *Hürriyet*, 31 Ağustos 2004.

⁵¹⁰ Fatih Altaylı, “Erdoğan’ın Asları İsrail’e Gidiyor,” *Hürriyet*, 18 Ağustos 2004; Uğur Ergan, Bush Uyardı AKP Heyeti İsrail’e Gitti,” *Hürriyet*, 31 Ağustos 2004.

belirtecektir.⁵¹¹ Gezinin sonuçlarını ele alan değerlendirmelerde, Haziran ayında başlayan gerilimin önemli ölçüde giderilmiş olduğu belirtilecektir.⁵¹² Gezinin ardından yapılan bir söyleşide Başbakan Erdoğan'ın İsrail ile ilişkilerin çok boyutluluğuna dikkat çekerken, Filistinlilerin sorunlarını insancıl boyutuyla ele alması dikkat çekicidir. "Türkiye bir tarafta askeri, ekonomik, siyasi, ticari, sanayi [işbirliği] içerisinde [sic.] olan İsrail, öbür tarafta inanç bağlarıyla kardeş Filistin halkı var. Bu iki ülke arasında ne yazık ki arzu edilmeyen bir süreç var. Özellikle savunmasız insanlar kadınıyla çocuğuyla öldürülmesin istiyoruz. Samimi söylüyorum İsrail tarafında da olduğu zaman benim için aynı şeydir, Filistin tarafında da."⁵¹³

2004 yılı sonuna kadar sürdürülen ancak belli bir sınırı aşmasına da izin verilmeyen gerilim Ocak ayı başında Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün İsrail ziyaretiyle yerini yumuşamaya bırakacaktır. Uzun zamandır ertelenen ziyaret gözlemciler tarafından 'onarım hamlesi' olarak tanımlanacaktır.⁵¹⁴ İsraili firmaların Türkiye ve Kıbrıs'ta yatırım olanakları araştırdığına ve iki ülke yetkililerinin özellikle enerji hatları konusunda işbirliği yapacağına ilişkin haberler basına yansıtacaktır.⁵¹⁵ 'Güvenilir Denizkızı' tatbikatlarının altıncısı Ocak ayı ortalarında gerçekleştirilecektir.⁵¹⁶ Şubat 2005 başında Ankara'ya gelen Genelkurmay Başkanı Moşe Yaalon ise yeni tedarik ve modernizasyon projeleri konusunda görüşmelerde bulunmuştur.⁵¹⁷ Yaalon'un ziyareti sırasında uzun bir süredir sorunlar yaşanan M-60 tank modernizasyon projesindeki tıkanıklıkların aşılmasına ilişkin konular ele alınacaktır.⁵¹⁸ İzleyen aylarda savunma sanayii alanında işbirliği konusunda yeni gelişmeler gündeme gelmeye başlayacaktır.⁵¹⁹ Gül'ün İsrail ziyaretinden sonra ilişkilerde yumuşama ivme

⁵¹¹ Devrim Çubukçu'nun Yaşar Yakış ile *Amerika'nın Sesi*'nde 27 Ağustos 2004'te TSİ 14.00'te yapılan söyleşisi.

⁵¹² Fatih Altaylı, "İsrail'le Gerilim Azaldı ABD Durumdan Memnun," *Hürriyet*, 3 Eylül 2004.

⁵¹³ Aslı Aydıntaşbaş, "ABD Beni İkna Etmiyor," *Sabah*, 3 Eylül 2004.

⁵¹⁴ Utku Çakırözer, "İki Onarım Hamlesi," *Milliyet*, 29 Aralık 2004; "Onarma Ziyareti," *Cumhuriyet*, 3 Ocak 2005.

⁵¹⁵ Serpil Yılmaz, "İsrail ile Enerjik Bir Dönem," *Milliyet*, 10 Ocak 2005 ve Serpil Yılmaz "Serdar Denктаş: İsrail Yatırımlarını İnceliyoruz," *Milliyet*, 17 Ocak 2005.

⁵¹⁶ "6. Ortak Tatbikat," *Cumhuriyet*, 13 Ocak 2005.

⁵¹⁷ "Military Talks Lead Ya'alon's Visit," *Turkish Daily News*, 2 Şubat 2005, "İsrail İşbirliği Arıyor," *Radikal*, 1 Şubat 2005.

⁵¹⁸ "Israel Needs to Refresh Its 'Midas Touch' on Turk Defense Market," *Turkish Daily News*, 4 Şubat 2004; Jonathan Gorvett, "Israel Defence Deal Irks Turkey," *Aljazeera*, 6 Şubat 2005. İngilizce internet yayınından, [1 Nisan 2005]

⁵¹⁹ "Turkey, Israel Go Back To Business After Tension," *Turkish Daily News*, 3 Mayıs 2005, "Defense Ties With Israel Deepen," *Turkish Daily News*, 7 Mayıs 2005, "Ankara Rediscovering Israeli Weapons," *Turkish Daily News*, 10 Mayıs 2005, "Turkey, Israel Cement Defense Cooperation," *Turkish Daily News*, 7 Mayıs 2005.

kazanacaktır.⁵²⁰ Nisan ayı boyunca gündeme gelen soykırım iddiaları karşısında ABD'deki Ermeni lobilerine karşı Yahudi lobisinin harekete geçtiği, İsrail'in de bu çabalara destek verdiği görülecektir.⁵²¹

İlişkilerde yakınlaşmanın en önemli dönüm noktalarından birisi ise Başbakan Erdoğan'ın Mayıs 2005'teki İsrail ziyaretidir.⁵²² Ziyaretin gerçekleştirilebilmesi bile ikili ilişkilerde psikolojik eşiğin aşılmış olduğunu ortaya koymaktadır.⁵²³ ABD ile ilişkileri düzeltebilmek için İsrail'e gitmek zorunda kaldığına ilişkin yorum ve eleştiriler üzerine Başbakan Erdoğan'ın AKP meclis grubuna yaptığı bir konuşmada ziyaretin "başkaları istediği için değil, tarihi, milli, insani ve bölgesel mecburiyetlerin gereği olarak yapıl[mış]" olduğunu vurgulayacaktır.⁵²⁴ Ziyaret öncesinde Türkiye'nin Heron insansız hava araçlarından satın alacağına ilişkin haberler basında yer alacaktır. Anlaşma yaklaşık 48 adet uçak ve bu uçakların yönlendirileceği 10 yer istasyonu için gerekli donanım için toplam 200 milyon ABD doları tutarında bir ödeme yapılmasını öngörmektedir.⁵²⁵ Ziyaret öncesinde İsrail Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi için geçici üyelik başvurusunu desteklediğini resmen açıklayan ilk ülke olmuştur.⁵²⁶ Ziyaret sırasında iki ülke başbakanları arasında doğrudan telefon hattı kurulması kararlaştırılmış, yeni bir F-4 modernizasyon projesi daha imzalanmış, öte yandan tank modernizasyonunda yaşanan sorunların için esneklik sağlanması konusunda anlaşmaya varılmıştır.⁵²⁷ Ayrıca, İsrail tarafının önerisi üzerine Türkiye'den Akdeniz'in altından geçirilerek Kıbrıs üzerinden İsrail'e uzatılacak bir doğalgaz ve su boru hattının yapımı konusu gündeme alınmıştır. İki ülkenin yapımında kilit rol oynayacağı proje uyarınca su ve doğal gaz boru hatları Kıbrıs adasının tümüne, Filistin ve Ürdün'e de uzatılmak suretiyle bölgesel ölçekte bir karşılıklı bağımlılık ilişkisi yaratması beklenmektedir.⁵²⁸

AB ile Uyum Süreci

⁵²⁰ Murat Yetkin, "İsrail ile İlişkilerde Kıpırdanma," *Radikal*, 26 Mart 2005.

⁵²¹ Murat Yetkin, "Ermeni Tasarısına Karşı İsrail Desteği," *Radikal*, 17 Nisan 2005.

⁵²² Yusuf Kanlı, "Erdoğan On Landmark Visit," *Turkish Daily News*, 2 Mayıs 2005.

⁵²³ Fatma Demirelli, "Ankara Rectifies Mideast Policy," *Turkish Daily News*, 4 Mayıs 2005; Yusuf Kanlı ve Alif Ünal Arslan, "Erdoğan: High Time For Concrete Steps in Mideast," *Turkish Daily News*, 1 Mayıs 2005.

⁵²⁴ "İsrail Ziyareti Mecburiyetten," *Milliyet*, 4 Mayıs 2005.

⁵²⁵ Arie O'Sullivan ve Avi Krawitz, "Turkey Plans to Purchase \$200 Million of Israeli UAVs," *The Jerusalem Post*, 19 Nisan 2005; Utku Çakırözer, "Bombalı Kuşları İsrail'den Alıyoruz," *Milliyet*, 3 Mayıs 2005.

⁵²⁶ "Israel announces backing for Turkey's UN bid," *Turkish Daily News*, 9 Nisan 2005.

⁵²⁷ Utku Çakırözer, "Türkiye-İsrail Arasında Kırmızı Telefon Hattı," *Milliyet*, 2 Mayıs 2005.

⁵²⁸ Murat Yetkin, "Bakü-Ceyhan'dan Sonra İkinci Proje," *Radikal*, 3 Mayıs 2005; Yüksel Söylemez, "Erdoğan in Israel," *Turkish Daily News*, 15 Mayıs 2005.

Avrupa Birliği ile uyum sürecinin ivme kazanması Türkiye'nin dış politikası üzerinde çok yönlü etkiler yaratmaktadır. AB'ye tam üyelik perspektifi Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Üyelik perspektifi ABD'nin bölgede artan etkisini AB ile ilişkilerini geliştirerek dengelemeye çalışan bölge ülkelerinin gözünde Türkiye'nin konumunu etkilemektedir. Başta İnan ve Suriye olmak üzere Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkilerinden rahatsız olan bölge ülkeleri Türkiye'nin AB ile ilişkilerine derinlik kazandırmasını kendi konumları açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirmektedir.

Öncelikle, AB ile üyelik perspektifi Türkiye'nin siyasal yaşamında önemli değişimleri başlatmış gözükmektedir. Bu değişimin geri döndürülemez bir noktaya vardığını söylemek hâlâ mümkün olmasa bile, değişimin yarattığı etkilerin Türkiye siyasal yaşamında onyıllardan beri görülmedik derinlikte bir dönüşüme işaret ettiği açıktır. Değişim Türkiye'de güvenlik ve dış politika yapım süreci açısından iki alanda önemli sonuçlara yol açmıştır: Birinci olarak, güvenlik ve dış politika kararlarının alınmasından sorumlu devlet kurumlarında demilitarizasyon öngörülmedik ölçüde hızlı ve siyasal sürtüşmelere neden olmaksızın koterılmıştır. İkincisi, sivil toplum ve düşünce kuruluşları güvenlik ve dış politika yapım süreci üzerinde doğrudan etkili olmaya başlayarak tabu olarak görülen sorunların tartışılmaya açılması bakımından çok önemli bir işlev üstlenmiştir. Bu iki yönlü değişimin ortak sonucu siyasal rejimin güvenliksizleştirilmesi olarak adlandırılabilen bir sürecin ivme kazanmasıdır. Bu süreç genel anlamda siyasal/toplumsal sorunların siyasal agorada çözümünü talep eden, buna karşılık, güvenlik sorunu olarak tanımlanarak siyasal süreçlerin dışına taşınan konuların yeniden siyasal alanlarda tartışılabilmesine olanak tanıyan bir siyasal gündem oluşturmaktadır. 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında başta ulusal güvenlik/ulusal çıkar kavramlarının da irdelendiği bu siyasal gündeme Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiyle hızla eklenmesini sağlayacak politikalara ağırlık verilmesini talep eden büyük endüstri ve finans çevrelerinin önceliklerinin egemen olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çevreler Türkiye'nin Ortadoğu'da ekonomi ağırlıklı açılımlar yapmasını öngören bir siyasal gündemi öne çıkarmaktadır. Bu çevrelerin dış politika gündemi bölgesel sorunlara tekyanlı müdahale yanlısı, askeri boyutları öne çıkan politikalar öneren çevrelerin gündeminden farklıdır. Irak'ın işgali öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmeler sırasında Türkiye'nin tek yanlı müdahaleler yapmasını öngören

çevrelerin AB tarafından uygulanan dolaylı politikalarla etkisizleştirilmesi bu çerçevede kaydedilmesi gereken bir olgudur.

Farklı nedenlerle olsa bile, İsrail de Türkiye'nin AB ile ilişkilerini yakınlaştırmasından hoşnuttur. AB'nin sınırlarının Ortadoğu'ya doğru genişlemesi uzun erimde birlik ile özel ilişkiler kurmuş olan İsrail açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Genişlediği bölgelerde barış, ekonomik refah, demokratikleşme ve sosyal gelişme yaratan dinamikleri harekete geçiren AB'nin Ortadoğu'da da benzeri etkiler yaratacağı beklentisi, İsrail'in Türkiye'nin birlikten tam üyelik perspektifi almasından hoşnutluk duymasına neden olmaktadır. AB'nin Akdeniz bölgesinde ekonomik ve siyasi işbirliği olanaklarını geliştirmek üzere başlattığı Barcelona Sürecinin gerçekleştirilmesini öngördüğü eylem planındaki önlemler İsrail tarafından olumlu karşılanmaktadır. AB, İsrail'in en önemli ticaret ortağı konumundadır. İsrail'in AB ile 2000 yılı rakamlarıyla 8,5 milyar ABD doları düzeyine ulaşan ticareti toplam ticaretinin %27'sini oluşturmaktadır. Buna karşılık, ithalatının %40'ndan fazlasını AB'den gerçekleştirmektedir. Yeni Avrupa-Akdeniz Ortaklık Anlaşması çerçevesinde imzalanan 1 Haziran 2000 tarihli Ortaklık Anlaşması ile AB ile İsrail arasındaki ilişkiler yeni bir aşamaya girmiştir. Anlaşma siyasi diyalogun yanı sıra, enerji, standartlar, mali hizmetler, enformasyon altyapısı ve telekomünikasyon, ulaşım, turizm vb.- işbirliği alanlarında da girişimler yapılmasını öngörmektedir.⁵²⁹

NATO'nun Akdeniz Diyalogu olarak adlandırılan girişimi, Türkiye ile İsrail arasındaki gelişmiş askeri ilişkilerin yansımaları yaratacağı yeni bir boyut olarak öne çıkmaktadır. Bu girişimle NATO'nun Ortadoğu'da istikrar yaratıcı bir güç olarak ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. NATO platformlarına katılan İsrail'in Kızıldeniz'de yapılan tatbikatlara katılımı gelecekte bölge güvenlik mimarisinin nasıl şekilleneceği sorusu için somut bir ipucu olarak görülmelidir. Barış sürecinin kesintiye uğramadığını varsayarsak, NATO'nun bölgede etkinlik göstermeye başlaması, Avrupa güvenlik mimarisi içinde NATO'ya tahsisli güçlerin daha fazla rol oynamasına ilişkin olasılıklar bölgede bugünden yarına öngörmeyeceğimiz etkiler yaratacaktır.

⁵²⁹ Burak Tangör, "Ortadoğu Barış Süreci Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin İsrail'e Yaklaşımı (1991-2001),"

IV. SONUÇ

Doksanlı yılların ilk yarısında başlayan Türkiye-İsrail yakınlaşması Ankara'nın Ortadoğu'yu değiştiren büyük dönüşüme uyum sağlamak üzere başlattığı çok yönlü açılımın bir yansımasıdır. Ortadoğu barış sürecinin yarattığı olumlu koşullarda başlayan yakınlaşmanın askeri boyutuna bakıldığında, 1984'ten sonra giderek tırmanan Kürt ayrılıkçılığını destekleyen Suriye'ye karşı gerektiğinde başvurulabilecek ortak yetenekler geliştirme arayışı ile TSK için ivedilik kazanan modernizasyon gereksinimi ve tedarikinde güçlüklerle karşılaştığı teçhizat/mühimmat/platformları koşulsuz olarak edinebileceği yeni kaynaklara erişim çabası bulunmaktadır. Yeni silah sistemlerinin edinilmesi ve sorunsuz bir biçimde idamesi için gerekli bağlantıların yapılması, Türkiye'de gelişmiş silahların üretimine elverişli teknolojik altyapının oluşturulması bakımından İsrail kaynak ve model bir ülke olarak algılanmaktadır. Bunun yanısıra, Türkiye, İsrail'i ABD, Almanya, Fransa, İsveç ve İsviçre gibi ülkelerden alınan değişik silah sistemleri ve mühimmatın teslimatı sırasında ileri sürülen siyasi koşullar ve gizli ambargolar yüzünden yaşadığı sıkıntıları aşabilmek üzere kendisini 'anlayacak' bir ortak ve 'arka kapı tedarikçisi' olarak görmektedir.

Doksanlı yıllar başlarken ortaya çıkan bölgesel koşulların ürünü olan yakınlaşma ikibinli yıllarda ortaya çıkan yeni koşullara uyum sağlayabilmiş, askerlerin başlattığı güvenlik odaklı bir ilişki çok yönlü ve çeşitlenmiş bir işbirliği ilişkisine dönüşmüştür. İkili ilişkiler askeri işbirliği alanlarının ötesinde başta karşılıklı ticaret ve turizm olmak üzere, kültürel ve bilimsel işbirliği alanlarında çeşitlenerek gelişebilmiştir. Bunların yanı sıra, ilişkiler, 'karargâhlar arası yakınlaşmayla sınırlı' bir ilişki olmanın ötesine geçerek kurumsallaşmış, çeşitli bakanlık ve kurumların katkıda bulunduğu çok boyutlu bir ilişkiye dönüşmüştür. İstikrarlı gelişimin temelinde yatan bir başka unsur ise kurumsallaşma olgusudur. Gerek genelkurmay başkanlıkları gerekse dışişleri bakanlıkları arasında düzenli görüşme ve temasların varlığı, siyasi danışma mekanizmalarının aksamaksızın çalışıyor olması, Türk-İsrail İş Konseyinin geniş kapsamlı etkinlikleri ve iki ülke bilimsel kurumları arasında yürütülen işbirliği projeleri gelişmiş bir kurumsal ilişkinin varlığına

işaret etmektedir. GAP İdaresi ile ilgili İsrail kuruluşları arasındaki ilişkiler de aynı çerçevede değerlendirilebilir. Bu işbirliğinin, dış politika yapım sürecinde kendine özgü bir alan yaratmakta olan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ile İsrail'deki ilgili bakanlıklar arasında değişik alanlara doğru genişleyerek süreceğini söylemek kehanet olmayacaktır.

İlişki her iki ülkede de iktidara gelen farklı siyasal iktidarlar döneminde gelişme temposunu koruyabilmiş, özellikle Türkiye'de iktidara gelen ve İsrail'e olumsuz yaklaşan siyasal partilere karşın ayakta kalmayı başarabilmiştir. İlişkinin üçüncü ülkeler katında tepkilere neden olacağı, karşı ittifaklara yol açarak bölge istikrarını olumsuz yönde etkileyeceğine ilişkin tahminler doğru çıkmamıştır. Tersine, iki ülke arasındaki yakınlaşma özellikle Ürdün'ü de içine alarak genişleyecek bir bölgesel ortaklık zemini kurulması için cesaret veren bir gösteri etkisi yarattığı görülmektedir.

Ancak, ikibinli yıllara gelindiğinde, ilişkilerde yakınlaşmayı sağlayan bu dinamikler etkisini yitirmeye başlamıştır. İlk olarak, doksanların başında başlayan ve Ankara üzerindeki Arap diplomatik ipoteğinin kalkmasını sağlayan Ortadoğu barış süreci onyıllık sonunda tıkanmıştır. İkinci olarak, TSK'nın modernizasyon gereksinimi, en azından doksanlı yılların ilk yarısında olduğu ölçüde ivedi bir sorun olmaktan çıkmıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Kürt ayrılıkçılığına karşı savaşımında askeri girişim üstünlüğünü ele geçirmesiyle birlikte bölgesel işbirliğine duyduğu gereksinim de gözle görülür bir biçimde azalmıştır. Bunların yanı sıra, 3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra kurulan AKP hükümetlerinin 'Filistin yanlısı' bir politikaya yönelmesi ve İsrail'e sert eleştiriler yöneltmesi üzerine ilişkilerde yakınlaşmanın sona ereceği öngörülerinin ileri sürülmesine neden olmuştur.

Ortadoğuyu son beş yıldan beri etkileyen gelişmelerin yarattığı olumsuzluklara karşın ikili ilişkiler istikrarlı bir çizgi izlemekte, Soğuk Savaş yıllarında olduğunun aksine, keskin iniş çıkışlar yaşamaksızın sürmektedir. Bu durum ilişkilerin ilk 50 yılı ile karşılaştırıldığında karşımıza önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesi ve çeşitlenmesi, küreselleşmiş İsrail ekonomisiyle Türkiye ekonomisi arasında çok yönlü bir ilişkinin kurulmasından yana çevreler tarafından desteklenmektedir. İkili ilişkiler bu çevrelerin isteklerine yanıt verecek ve bu çevrelerin öncelikleriyle uyumlu bir gelişme potansiyeline sahiptir. Türkiye'nin dış politika yaklaşımlarına yön verecek bu önceliklerin görünebilir gelecekte değişmeyeceğini varsayacak olursak, Türkiye'nin AB ile yakınlaşan ilişkilerinin İsrail ile ilişkiler üzerinde olumsuz sonuçlar yaratacağını ileri sürmek gerçekçi bir öngörü olmayacaktır. Tersine, Türkiye'nin AB ile yakınlaşan ilişkilerinin İsrail

ile ilişkileri üzerinde olumlu etkiler yaratacağı daha güçlü bir olasılıktır. Çeşitlenme ilişkinin derinlik kazanmasına, toplumun değişik katmanlarında kendi ‘yatırımcılarını’ yaratmasına yol açmış, ilişkinin esneklik ve dayanıklılık kazanmasına olanak tanımıştır.⁵³⁰ Dolayısıyla, her iki ülkede de yaşanan iktidar değişikliklerine ve bölgede yaşanan bunalımlara karşın, yakınlaşma sürdürülebilmiştir.

İkinci olarak, iki ülkenin bölgede askeri ve ekonomik bakımdan en güçlü ülkeleri olmasına karşılık, işbirliğinin yarattığı caydırıcı etkiyi üçüncü ülkelere karşı aktif biçimde kullanmaktan kaçınmış olmasıdır. Buna karşılık, iki bölgesel gücün askeri işbirliği içine girmesi ile açığa çıkan sessiz etkinin üçüncü ülkeleri kendi bölgesel politikalarında daha ölçülü davranmaya zorladığını ileri sürmek yanıltıcı olmayacaktır. Askeri yaklaşmanın yarattığı etkinin kullanımında özenli davranılması, kimi çevrelerin ‘stratejik ittifak’ olarak nitelendirdiği yakınlaşmaya karşı ittifakların oluşumunu da engellemiştir. Karşı ittifakları tetikleyeceği bir yana, Türkiye’nin bölgede yalnızlığa itileceğini öngören karamsar beklentiler de gerçekleşmemiş; tersine ikibinli yıllar başlarken Ankara Arap ülkeleriyle ilişkilerinde belki de yakın tarihinde hiç olmadığı kadar prestijli bir konuma gelmiştir. Sonuç olarak, Arap ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan ve Türkiye’nin İslam Konferansı Örgütü Genel Sekreterliği için aday gösterdiği Ekmeleddin İhsanoğlu’nun seçilmesi ile tepe noktasına ulaşan yakınlaşmada Türkiye’nin İsrail ile yakın ilişkilerinin bir engel oluşturmaması dikkat çekici bir olgudur. Türkiye, İsrail ile ilişkilerini üçüncü ülkelerle ilişkilerini geliştirmek ya da onarmak açısından araçsallaştırmak konusunda başarılı olmuştur. Arap ülkeleriyle ilişkileri açısından bakıldığında, İsrail ile yakınlığı Türkiye’nin Arap ülkeleriyle ilişkileri ya da Ortadoğu politikası açısından bir yük ya da kambur olmak bir yana, bir değer, bir avantaj olmuştur. Türkiye’nin İsrail ile yakınlığı, Arap ülkeleri gözünde ‘bandwagoning’ etkisi yaratmıştır. Kamuoyları karşısında İsrail ile açık ilişki içinde olmaktan çekinen Arap ülkeleri için Türkiye ile ilişkiler İsrail ile kurulamayan ilişkilerin yerine ikame edilmiştir.

Üçüncü olarak, TSK’nin gerek üçüncü kuşak silah sistemlerinin tedarik ve idamesi, gerekse bu sistemlerin Türkiye’de üretimi ve geliştirilmesi için elverişli teknolojik

⁵³⁰Amickam Nachmani İsrail’in Soğuk Savaş yıllarında Fransa, İran ve Güney Afrika ile geliştirdiği güvenlik merkezli yaklaşmanın başka alanlardaki gelişmelerle desteklenmemiş olması nedeniyle, uluslararası değişimler ve/ya da ilgili ülkelerdeki iktidar değişiklikleri sonucunda neredeyse ‘bir gecede’ çökuverdiğine dikkat çekerek ikili ilişkilerin artık sağlam bir temele dayanan piramidal bir yapıya kavuştuğuna dikkat çekmektedir. Amickam Nachmani, “Israel, Turkey and the Eastern Mediterranean,” Bruce Maddy-Weitzman and Asher Susser, (derl.) *Turkish Israeli Relations in a Trans Atlantic Context – Wider Europe and the Greater Middle East (Conference Proceedings)*/Tel Aviv, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies of Tel Aviv University, 2005) s.62.

altyapının oluşturulmasında İsrail'i kaynak ülke olarak görmesi ilişkilerin gelişmeye başlaması sürecinde olduğu kadar ilişkilerin süreklilik ve dayanıklılık kazanmasında da önemli rol oynamıştır. Ayrıca, geleneksel olarak güvenlik alanında siyasaların oluşumunda özerk davranabilen Genelkurmay Başkanlığı İsrail ile işbirliğinin de 'dışsal' etkilerden uzak bir biçimde yürütülmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla, TSK İsrail'i yüksek teknoloji ürünü platform ve teçhizatın tedarik ve modernizasyonunda alternatif bir kaynak olarak algılamaya devam ettiği sürece ilişkilerde askeri boyutun önemini koruyacağı ileri sürülebilir. İki binli yıllarda devreye sokulan projeler ve sürdürülen tedarik programlarına bakıldığında bu boyutun ilişkilerde önemli bir istikrar unsuru olarak işlev gördüğü anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

A. Kitaplar

Meliha Benli Altunışık, der., *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, İstanbul, Boyut, 1999.

Hüseyin Nihal Atsız, *Bütün Eserleri (Makaleler) -IV-*, İstanbul, İrfan, 1997.

Mahmut Bali Aykan, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemi Ortadoğu'sunda Türkiye'nin İsrail'e Karşı Politikası (1991-1998)*, İstanbul Yeditepe Üniversitesi Yayınları, 2000.

Hüseyin Aykol, *Ortadoğu Denkleminde İsrail-Türkiye İlişkileri*, İstanbul, Öteki, 1998.

Rıfat N. Bali, *Aliya: Bir Toplu Göçün Öyküsü (1946-1949)*, İstanbul, İletişim, 2003.

Henry J. Barkey, (der.), *Reluctant Neighbor: Turkey's Role in the Middle East*, Washington D.C., United States Institute of Peace Press, 1996,

Hâmit Batu, *Moskova'da Kruşçev Yılları*, İstanbul, İSİS, 1992.

-----, *Avrupa ile Bunalımlı Yıllar*, İstanbul, Altın Kitaplar, 1995.

Bedri Baykam, *68'li Yıllar Eylemciler*, 2. Baskı, Ankara, İmge, 2002.

Ofra Bengio, *The Turkish Israeli Relationship: Changing Ties of Middle Eastern Outsiders*, New York, Palgrave-Macmillan, 2004.

Vedii Bilget, *Girdap: 1968-1978 Sürecinde Türkiye'nin Sorunları Üzerine Bir İnceleme*, Cilt I., İstanbul, Kastaş, 2002.

Mehmet Ali Birand, *Apo ve PKK*, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1992.

Zeev Bonen ve Eliot Cohen, *Advanced Technology and Future Warfare*, Bar-Ilan, BESA Security and Policy Studies, No.28, 1996

Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002*, 8. Baskı, Ankara, İmge, 2004.

Faik Bulut, *Filistin Rüyası – İsrail Zindanlarında 7 Yıl*, İstanbul, Berfin, 1998,

Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Ankara, Bilgi, 1986.

Ruşen Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi - Refah Partisini Anlamak*, İstanbul: Metis, 1994.

Cengiz Çandar, *Ortadoğu Üzerine Aykırı Düşünceler*, İstanbul, Bir, 1984.

Yılmaz Çetiner, *El Fateh*, İstanbul, May, 1970.

Zihni Çetiner, *Ölümü Bile Paylaştılar Ama...Bir İhtilalcinin Anıları*, İstanbul, Büke, 2003.

Selim Deringil, *Turkish Foreign Policy During the Second World War: An Active Neutrality*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989

Necmettin Erbakan, *Adil Ekonomik Düzen*, Ankara, 1991, Semih Ofset Matbaacılık.

-----, *Milli Görüş*, İstanbul, Dergâh, 1975.

-----, *Türkiye'nin Meseleleri ve Çözümleri*, İstanbul, 1991.

Çağrı Erhan, *Turkish Israeli Relations in a Historical Perspective*, Londra, Frank Cass ve ASAM, 2003.

Hamdi Ertuna, *Türk Arap İlişkileri*, Ankara, Gnkur. [Genelkurmay], 1976.

Haggai Eshed, *Reuven Shiloah -The Man Behind the Mossad: Secret Diplomacy in the Creation of Israel*, Londra, Frank Cass, 1997.

Hakan Etyemez, (der.) *Sürtük Yahudinin Çilesi: Filistin Kazanacak*, İstanbul, Kıvılcım, 1989.

Mehmet Eymür, *Bir MİT Mensubunun Anıları: Analiz*, 3. baskı, Milliyet, İstanbul, 1999.

Shai Feldman, *The Future of US-Israel Strategic Cooperation*, Washington, D.C., Washington Institute for Near East Policy, 1996.

Shai Feldman ve Abdullah Toukan, *Bridging the Gap-A Future Security Architecture for the Middle East*, New York, Rowman and Littlefield Publishers for Carnegie Commission on Preventing Deadly Conflict, 1997.

Turhan Feyizoğlu, *İbo: İbrahim Kaypakkaya*, İstanbul, Ozan, 2000.

Turhan Feyizoğlu, *Mahir: On'ların Öyküsü*, İstanbul, Ozan, 2002.

Melek Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1997.

Kemal Girgin, (der.), *T.C. Hükümetleri Programlarında Dış Politikamız (70 Yılın Panoraması) 1923-1993*, Ankara, yayınevi yok, 1993.

Ufuk Güldemir, *Kanat Operasyonu*, İstanbul, Tekin, 1985.

-----, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye (1980-1984)*, 2.Baskı, İstanbul, Tekin, 1987.

-----, *Texas-Malatya* (İstanbul: Tekin, 1992)

Nasuhi Güngör, *Yenilikçi Hareket: Yeni Dünya Düzeni Ekseninde Bir Değerlendirme*, İstanbul, Anka, 2001.

Kamuran Gürün, *Fırtınalı Yıllar: Dışişleri Müsteşarlığı Yılları*, İstanbul, Milliyet, 1995,
Efraim İnbar,

Efraim İnbar, (der.) *Regional Security Regimes Israel and Its Neighbours* (New York: State University of Newyork Press, 1995)

İsmet İnönü, *Hatıralar*, 1 Kitap, 2. baskı, Ankara, Bilgi, 1992.

Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945): Dönemin İç ve Dış Politikası Üzerine Bir Araştırma*, C.2, İkinci baskı, İstanbul, İletişim, 1996.

Esat Korkmaz, *Yeraltı ’68 Güncesi: Kafa Tutan Günler*, İstanbul, Anadolu Kültür, 2002.

Zeki Kuneralp, *Sadece Diplomat: Hatırat*, İstanbul, İstanbul Matbaası, 1980,

Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası, 1945-1970*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1972.

Benny Morris, *Righteous Victims: A History of the Zionist-Arab Conflict, 1881-2001*, New York, Vintage Books, 2001.

Amicam Nachmani, *Israel, Turkey and Greece - Uneasy Relations in the East Mediterranean*, Londra, Frank Cass, 1987.

Martin Kramer, (der.) *The Islamism Debate*, Tel Aviv, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies’ Dayan Center Papers, 1997.

Haluk Oral ve M. Şeref Özsoy, *Erol Güney’in Ke(n)disi: Göçmen-Çevirmen-Gazeteci-Sevgili*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Baskın Oran, “*Kalkık Horoz*” *Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Ankara, Bilgi Yayınları, 1996.

Sezai Orkunt, *Türkiye ABD Askeri İlişkileri*, İstanbul, Milliyet, 1978.

Gündüz Ökçün ve Ahmet R. Ökçün, *Türk Anlaşmalar Rehberi (1920-1973)*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1974.

Gencer Özcan, “Türkiye’de Askeri Yapı ve Dış Politika: 1983-1994,” İstanbul, TÜSES için hazırlanmış çalışma raporu, 1994.

Nihat Ali Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, Ankara, ASAM , 1999.

- Tuncay Özkan, *Milli İstihbarat Teşkilatı MİT'in Gizli Tarihi*, 7. baskı, İstanbul, Alfa, 2003.
- Orhan Öztekin, Mehmet Sirel ve Ethem Kutucuoğlu, *İsrail-Arap Harbi (5: 10 Haziran 1967)*, İstanbul, Harp Akademi Komutanlığı Yayını, 1968.
- Saygı Öztürk, *Devletin Derinliklerinde...*, Ankara, Ümit, 2002.
- Refah Partisi, *Türkiye'nin Gerçek Durumu Sebepleri - Teşhis*, Ankara, Semih Ofset, t.y. c.a 1989.
- Philip Robins, *Suits and Uniforms: Turkish Foreign Policy since the Cold War*, Londra, Hurst and Company, 2003
- Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası: "MSP Örnek Olayı"*, İstanbul, Alan, 1985
- Kutlu Savaş, *Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkan Vekili Kutlu Savaş'ın Hazırladığı Susurluk Raporu*, İstanbul, *Radikal* tarafından verilen ek, yayın tarihi yok, [1994,?]
- Duygu Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara, Ankara Üniversitesi. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972.
- Mümtaz İsmail Soysal, *Türkiye'nin Uluslararası Siyasal Bağlıları Cilt II (1945-1990) Kesim A (Çok Taraflı Bağlılar)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991, s. 499.
- Mümtaz Soysal, *Dış Politika ve Parlamento*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1964.
- Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım - 12 Eylül ve Sonrasının Ekonomi Politikası*, 2. baskı, İstanbul, Belge, 1986.
- Faruk Sönmezoğlu, (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, 1. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 1994.
- Faruk Sönmezoğlu, (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 2004.
- F. Söylemez, *Foreign Policy of Turkey at the United Nations*, Ankara, 1973.
- James W. Spain: *American Diplomacy in Turkey: Memoirs of an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary*, New York, Praeger, 1984.
- Serdar Şen, *Refah Partisinin Teori ve Pratiği (Refah Partisi: Adil Düzen ve Kapitalizm)*, İstanbul, Sarmal, 1995.
- Hasan Taşkın, *İstihbarat Raporlarında İsrail'in GAP Senaryosu: Güneydoğu Topraklarında Neler Oluyor?,"* İstanbul, Ozan, 2004.

Necip Torumtay, *Orgeneral Torumtay'ın Anıları*, İstanbul, Milliyet, 1993.

3. *Adam Anlatıyor: MİT CIA İlişkisi*, 3. baskı, İstanbul, Kaynak, 2001.

Ferenc A. Váli, *Bridge Across the Bosphorus: The Foreign Policy of Turkey*, Baltimore ve Londra, The John Hopkins Press, [1970?]

Aydoğın Vatandaş, *Armagedon: Türkiye-İsrail Gizli Savaşı*, 14. baskı, İstanbul, Timaş, 2001.

Bruce Maddy-Weitzman and Asher Susser, (derl.) *Turkish Israeli Relations in a Trans Atlantic Context – Wider Europe and the Greater Middle East (Conference Proceedings)* Tel Aviv, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies of Tel Aviv University, 2005)

Harun Yahya, *Türkiye İçin Milli Strateji - Türk Dış Politikasına 'Osmanlı Vizyonu' ile Yeni Bir Bakış*, İstanbul, Vural Yayıncılık, 1996.

Soner Yalçın ve Doğan Yurdakul, *Bay Pipo: Bir MİT Görevlisinin Sıra Dışı Yaşamı*, 4. baskı, İstanbul, Doğan, 2000.

Murat Yetkin, *Ateş Hattında Aktif Politika: Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu Üçgeninde Türkiye*, İstanbul, Alan, 1992.

B. Makaleler ve Araştırma Raporları

“Arap Politikasında Yeni Bir Adım: FKÖ Büro Açıyor,” *Cumhuriyet Dergi*, 3 Eylül 1979.

“Çağlayangil’in Mirası,” *Yankı*, 22-28 Mart 1971, s.14-15.

“Dışışleri: Kılavuzlar,” *Akis*, 8 Ocak 1965, No. 551, s. 8-11.

“Dışışleri: Taze Kan,” *Akis*, 25 Eylül 1964, No. 536, s..6-14.

“Hiram Abas-CIA-MOSSAD İşbirliği: ‘Elçinizi Kefenle Yollarız’,” *İkibine Doğru*, 12-18 Haziran 1988, s.9-11.

RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ile söyleşi, “RP İktidar Olursa,” *Panel*, Yıl 2, no.16, (5 Nisan-15 Mayıs 1990) s.10-13.

Mensur Akgün, ‘Refah-Yol’un Ortadoğu Maceraları’, *SDD Sosyal Demokrat Değişim*, No. 4 (Eylül-Ekim 1996) s.35-41.

Müslüm Akın ve Doğan Hanoğlu, “Ortadoğu’nun Zor Denklemleri: Filistin, İsrail, Irak, Türkiye, ABD...” *Dünya, Ortadoğu, Türkiye*, İstanbul, Gerçek Kitap Dizisi, 2003, s.49-79.

Ayhan Aktar ve Soli Özel, "Turkish Attitudes vis-a vis the Zionist Project," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Méditerranée Orientale et le Monde Turco Iranien*, (1999) no.28, s.129-147.

Meliha Benli Altunışık, "Soğuk Savaş Sonrasında Dönemde Türkiye-İsrail İlişkileri," Meliha Benli Altunışık, der., *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, İstanbul, Boyut, 1999, s.179-215.

İşıl Anıl, "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye ve Arap İsrail Barış Süreci," Meliha Benli Altunışık, der., *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, İstanbul, Boyut, 1999, s.131-145.

Erol Aral, "İsrail ve Türkiye," *Power*, (Temmuz 1997) s.34-39.

Bülent Aras, "İsrail'in Yeni Stratejisinde Orta Asya ve Kafkasya'nın Yeri," *Avrasya Dosyası*, C..2, 1995/1996 no.4. s.

Bülent Aras, "Turkish Foreign Policy and Jerusalem: Toward a Societal Construction of Foreign Policy," *Arab Studies Quarterly*, C. 22, no.4, Güz 2000, s.31-58.

Reşat Arım, "Türkiye ve Kudüs Sorunu," Meliha Benli Altunışık, der., *Türkiye ve Ortadoğu, Tarih, Kimlik, Güvenlik*, İstanbul, Boyut, 1999, s.149-178.

Fahir Armaoğlu, "Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'ne 1951-1955 (Amerikan Belgeleri ile)," *Bellekten*, C. 59., no.13, s. 189-236.

Sevsen Aslantepe, "Türkiye'nin 1920-1998 Döneminde Yabancı Devletlere Yolladığı Temsilciler," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. ???

Rona Aybay, 'Milli Güvenlik Kavramı ve Milli Güvenlik Kurulu', *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.33. No.1-2 (Mart-Haziran 1978).

Mahmut Bali Aykan, "The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy from the 1950s to the 1990s," *International Journal of Middle Eastern Studies*, No. 25, 1993, s. 91-110.

Hüseyin Bağcı, "Demokrat Parti'nin Ortadoğu Politikası," Faruk Sönmezoğlu, *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. Baskı İstanbul, Der, 2004, , s

Rıfat N. Bali, 'RP ve Türkiye Yahudileri', *Birikim* (Kasım 1996) no. 91, s. 74-87.

-----, "Seçimlerin Yahudi'ye Yaramasını İstemiyorsanız'," *Birikim*, Haziran-Temmuz 1996, no.86/87, s. 171-172

-----, "Toplumsal Bellek ve Varlık Vergisi," Esra Özyürek, ed., *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası*, İstanbul, İletişim, 2001 içinde, s. 88-126.

Hâmit Batu, "Türkiye'nin Dış Siyaseti," *Bellekten*, No.6, Mart 1965, s. 21-25.

-----, "La Politique Etrangere de la Turquie," *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı – The Turkish Yearbook*, 1964, C.V., Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayını, 1966, s.1-12.

Ümit Halûk Bayülken, "Türk-Arap İlişkileri," *Orta Doğu*, No.48, Nisan 1966, s.2-6.

Ofra Bengio ve Gencer Özcan, "Old Grievances, New Fears: Arab Perceptions of Turkey and Its Alignment with Israel," *Middle Eastern Studies*, C. 37, No. 2, 2001, s.51-92.

Ahmet Davudoğlu, "Yahudi Meselesinin Tarihsel Dönüşümü," *Avrasya Dosyası* C. 1, 1994, no.3, s.

Lütfü Duran, "Sosyal Hareketler ve Milli Güvenlik," *İktisat ve Maliye* C.27, (Temmuz 1970) No.4.

Dore Gold, "Israel and the Gulf: New Security Frameworks," *The Washington Institute Policy Focus*, No.31, Washington, Kasım, 1996.

Gültekin Fişek, "İsrail'in Savunma Endüstrisi ve Teknolojisi," *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, C.101, No. 284, Aralık 1982, s.72-75.

George G. Gruen, "Dynamic Progress in Turkish - Israeli Relations," *Israel Affairs*, C. I, (Yaz 1995) s. 40-70.

-----, "Turkey between the Middle East and the West," Robert Freedman (ed.), *The Middle East from the Iran-Contra Affair to the Intifada*, (Syracusa: 1991) içinde, s. 390-422

-----, 'Turkey's Possible Contribution in Arab-Israel Peace', *Turkish Review of Middle East Studies, Annual, 1993*, No.7, İstanbul, 1994, s. 179-214.

-----, 'Turkey's Relations with Israel and Its Arab Neighbours: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances', *Middle East Review*, C.17, (Bahar, 1985), s. 33-43.

Berat Günçikan, "Biz Filistin'i Çok Sevmiştik," *Cumhuriyet Dergi*, No. 973, (14 Kasım 2004.) s.1-3.

Semih Günver, "Nasır'dan Bugüne Türk-Mısır İlişkileri: Buzların Çözülmesi Yıllar Aldı," *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1985.

Ekrem Güvendiren, "Turkish Israeli Relations," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Oriental et le Monde Turco-Iranien*, (1999) no.28, s.173-179.

Efraim Inbar, "Contours of Israel's New Strategic Thinking," *Political Science Quarterly*, C.111., no.1 (1996) s.41-64.

Efraim Inbar ve Shmuel Sandler, "The Arab-Israeli Relationship: From Deterrence to Security Regime," Efraim Inbar, (der.) *Regional Security Regimes, Israel Its Neighbours*,

New York, State University of New York Press, 1995 içinde, s.273-299.

Efraim Inbar, "Contours of Israel's New Strategic Thinking," *Political Science Quarterly*, C.111., no.1 (1996) s.41-64.

Celâl Tevfik Karasapan, "Hazin Hikâyenin Alt Tarafı," *Orta Doğu*, Temmuz 1967, No. 63, s. 9-14.

Kemal Kirişçi, "Post-Cold War Turkish Security and the Middle East," Paper presented in Conference on Israel and Turkey: Current Politics and Foreign Policy, 14-15 January 1997, Besa Center, Tel Aviv.

Gün Kut, "Ortadoğu Su Sorunu," Sebahattin Şen, (der.), *Su Sorunu, Türkiye ve Ortadoğu*, İstanbul, Bağlam, 1993, s.473-484.

James Leonard *et al.* (eds.) *National Threat Perceptions in the Middle East*, NEW York, United Nations Institute for Disarmament Research, 1995.

The Military Balance, 1996-1997, Londra, IISS, 1996)

Amickam Nachmani, "Israel, Turkey and the Eastern Mediterranean," Bruce Maddy-Weitzman and Asher Susser, (derl.) *Turkish Israeli Relations in a Trans Atlantic Context – Wider Europe and the Greater Middle East (Conference Proceedings)* Tel Aviv, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies of Tel Aviv University, 2005) s.59-66.

Amickam Nachmani, "A Triangular Relationship: Turkish Israeli Cooperation and Its Implications for Greece," *Cemoti, Cahiers D'Etudes Sur La Mediterranee Oriental et le Monde Turco-Iranien*, (1999) no.28, s.149-169.

John Nomikos, 'Looking Back to See Forward: Turkey-Israel Defense Relations', Special Report, RIES, Research Paper no. 39, July 1997)

"Ortadoğu Devrimci Çemberi," *Ant Sosyalist Teori ve Eylem Dergisi*, No. 174-1 (1 Mayıs 1970) s.63

Gencer Özcan, "Türkiye-İsrail İlişkileri 50. Yılına Girerken," in Faruk Sönmezoğlu (ed.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, (İstanbul: Der Yayıncılık, 1998) pp.159-177.

-----, "Doksanlı Yıllarda Türkiye'nin Değişen Güvenlik Ortamı", in Gencer Özcan and Şule Kut, (ed.) *En Uzun Onyıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, (İstanbul: Boyut, 1998) pp.13-44.

-----, "İsrail ve Türkiye Yakınlaşmasının Nedenleri, Gelişimi ve Geleceği," (İstanbul: Friedrich Ebert Stiftung, 1999)

-----, "İsrail Güvenlik Anlayışında Dönüşüm: Ufuk Ötesi Tehditler ve Türkiye," in Mustafa Türkeş and İlhan Uzgel, (derl.) *Türkiye'nin Komşularının Dış Politikaları* (Ankara: İmge, 2001)

-----, "The Military and Foreign Policy Making in Turkey," Barry Rubin and Kemal Kirişçi (eds.) *Turkey in World Politics* (New York: Lynn Ryneer Publishers, 2001).

-----, "Ankara'nın Kutsal Topraklara Yolculuğu," *İktisat Dergisi*, No. 433- 434, (January- February 2003) p. 37-43.

-----, "Türkiye İsrail İlişkileri," Faruk Sönmezoğlu (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi*, 3. baskı, İstanbul, Der Yayıncılık, 2004.

-----, "Dört Köşeli Üçgen Olmaz: Irak Savaşı, Kürt Sorunu ve Bir Stratejik Perspektifin Kırılması," *Foreign Policy*, Türkçe versiyonu Haziran 2003. s.38-49.

-----, "Doksanlı Yıllar Boyunca Ortadoğuda ABD'nin Değişen Konumu," Fulya Atacan (ed.) *Ortadoğu: Değişen Toplum, Değişmeyen Siyaset* (İstanbul: Bağlam, 2004) s.349-377.

-----, "Ankara'nın Kutsal Topraklara Yolculuğu," *İktisat Dergisi*, No. 433- 434, 2003, s. 37-43.

-----, "İsrail ve Türkiye Yakınlaşmasının Nedenleri, Gelişimi ve Geleceği," İstanbul, Friedrich Ebert Stiftung, 1999.

Gencer Özcan ve Ofra Bengio, "Changing Relations: Turkish-Israeli-Arab Triangle," *Perceptions Journal of International Affairs*, C. 5., no.1, (Mart-Mayıs 2000) s. 134-146.

► 3

Gencer Özcan ve Ofra Bengio, "Decade of the Military: The Case of the Alignment with Israel," *International Journal of Turkish Studies*, C. 7, No. 1&2, (Bahar 2001) s. 90-109.

Hikmet Özdemir, *Silahlı Kuvvetler ve Sivil Otorite İlişkisinin Yeniden Düzenlenmesi*, İstanbul, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayını, 1991

Neyire Özkan, "Causus Lekesini Sökecek İlaç Aranıyor," *Aktüel*, No 67, (15-21 Ekim 1992) s.58-60.

Philip Robins, "Turkish Foreign Policy Under Erbakan," *Survival*, C.39, (Yaz 1997) no.2, s.82-100.

Ester Ruben, "Türkiye-İsrail Ticari İlişkilerinin Dünü Bugünü, Geleceği," *İktisat Dergisi* No. 339, 2000) s. 54-57.

-----, "Türkiye-İsrail Arasında Endüstri-İçi Ticaret Boyutunun İncelenmesi," *İktisat, İşletme ve Finans*, No.210 , 2003, s.40-46.

Ayşegül Sever, "The Arab-Israeli Peace Process and Turkey Since the 1995 Interim Agreement," *Turkish Review of Middle Eastern Studies* C.9, (1996-1997) s.122.

Nezih Tavlaş, “Türk İsrail Güvenlik ve İstihbarat İlişkileri,” *Avrasya Dosyası*, C.5, No. 1 (İlkbahar 1999) s.76-101.

Şebnem Udum, “Missile Proliferation in the Middle East: Turkey and Missile Defense,” *Turkish Studies*, Güz 2003, V.4, No.3, s.71-102.

A. Halûk Ülman, “Madalyonun İkinci Yüzü,” *Orta Doğu*, No.50, Haziran 1966, s. 5-9.

Mesut Yeğen, “‘Yahudi-Kürtler’ ya da Türklüğün Yeni Hudutları,” *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, No 29, Eylül-Ekim-2, 2004, s. 159-178.

Aytekin Ziyilan, “Savunma Sanayinde Teknoloji Politikası,” *Aselsan Dergisi*, No. 58, Temmuz 2000, No.58, s.4-9.

Tezler

Sıdika Gökçe Bilgin, Sebilülreşad ve Büyük Doğu Dergilerinin Arap-İsrail Çatışmalarına Bakışı, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

Can Umut Birsen, AP Yanlısı Basının 1973 Arap İsrail Savaşına Bakışı, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

Murat Coşkun, 1967 Arap İsrail Savaşı ve CHP Yanlısı Basın, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

George Emanuel Gruen, Turkey, Israel and the Palestine Question, 1948-1960: A Study of the Diplomacy of Ambivalence, Yayınlanmamış doktora tezi, Columbia University, 1970,

Sema Şenel, 1967 Arap İsrail Savaşı ve Adalet Partisi Yanlısı Basın, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

Hasibe Tuna, 1967 Arap İsrail Savaşına ANT Dergisinin Bakışı, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Bitirme Tezi, 2005.

Sernur S. O. Yassıkaya, Türkiye-İsrail Stratejik İşbirliğinin Sınırları – Siyasi ve Ekonomik Sonuçları Bakımından, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yayınlanmış yüksek lisans tezi, 2003.

Ansiklopedi Maddeleri

Ömer Özsökmenler, “1960’ların Enternasyonalizmi ya da Türkiyeli Devrimcilerin Filistin Çıkarması....,” *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 1960-1980*, İstanbul, İletişim, s.2138-2139.

Gazeteler

Cumhuriyet
Güneş
Hürriyet
Milliyet
Milli Gazete
Radikal
Türkiye
Yeni Yüzyıl
Zaman

Dergiler

Akis
Aksiyon
Aktüel
Ant
Commentary
Dışişleri Bakanlığı Belleteni
Neareast Report
Ortadoğu
Tempo
Yankı
Yön

YAZAR HAKKINDA

Gencer Özcan

1959'da İstanbul'da doğdu. Lisans eğitimini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde, yüksek lisans ve doktora eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladı. Türkiye'de dış politika yapım süreci, Türkiye'nin Ortadoğu ve Balkanlar'a yönelik dış politikasını inceleyen çalışmaları yayınlanan Özcan, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Türkiye Dış Politikası ve Siyasal Tarih dersleri veriyor.

